

PhD-dolgozat

Galántai Erzsébet

**Magyarországi humanista
történetírók**

Szeged, 1999

LECTURIS SALUTEM!

„Historia vero testis temporum,
lux veritatis, vita memoriae,
magistra vitae, nuntia vetu-
statis”

(Cicero: De oratore II, 9, 36)

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS.....	5
I. A HUMANIZMUSRÓL ÉS ANTIK ELŐZMÉNYEIRŐL.....	12
A római humanitas-fogalom kialakulásának, fejlődésének.....	
áttekintése.....	13
II. AZ ITÁLIAI HUMANIZMUS NÉHÁNY JELLEMZŐ VONÁSÁRÓL.....	29
III. A HUMANISTA IRODALOM ÉS TÖRTÉNETÍRÁS NÉHÁNY	
SAJÁTOSSÁGA MAGYARORSZÁGON.....	40
IV. THURÓCZY JÁNOS CHRONICA HUNGARORUMA.....	51
V. PETRUS RANSANUS EPITHOMÁJA.....	84
VI. L. TUBERO KOMMENTÁRJAI.....	118
VII. ANTONIO BONFINI MŰVE.....	165
VIII. OLÁH MIKLÓS HUNGARIA C. MŰVE.....	184
ÖSSZEGZÉS.....	199
BIBLIOGRÁFIA.....	209

BEVEZETÉS

A XV. században az új szemlélet képviselői Magyarországon minden téren, így a történetírásban is elsősorban az Itáliából érkezett humanisták. A korszak hazai történetírására vonatkozóan igen gazdag szakirodalommal rendelkezünk (ld. Bibliográfia). A dolgozat célja, hogy az egyes humanista történetírókhoz kapcsolódó tanulmányok révén bizonyos adalékokkal tovább gazdagítsa a szerteágazó, úgy szólván minden problémakörre kiterjedő szakirodalmi munkákat, elsősorban Thuróczy, Ransanus, Tubero, Bonfini és Oláh Miklós stílusának vizsgálata során elért eredményekkel. A vizsgálatok egyik fő történetírói arculatának szempontja az antikvitás humanista történetírásra gyakorolt hatása.

Egész eddigi munkásságunk középpontjában a korszak történetírásához kapcsolódó írások (tanulmányok, kötetek, recenziók, előadások stb.) állnak. Már kisdoktori értekezésünk is a prehumanista Thuróczy krónikájának szövegkritikai munkálataihoz kötődik (ld. Bibliográfia). A később Janus Pannoniusról írt tanulmányunk is több vonalon kapcsolódik ehhez a témakörhöz, elsősorban az antik reminiscentiák feltárása révén. (Ld. Biblográfia). Tulajdonképpen az oklevelek narratióival foglalkozó munkánk is szorosan kötődik e témakörhöz, hiszen folytatásuk megvan a későbbi történetírásban, ahogyan a Thuróczyról, majd Ransanusról szóló fejezetben kifejtjük. A dolgozat tulajdonképpen ezen kutatások fontosabb eredményeinek összegezése, kiegészítve újabb kutatásaink eredményeivel.

A humanizmus esetében igen fontos az antikvitáshoz való viszony tisztázása. Ez a megközelítés kétirányú: egyfelől tekinthetjük a humanizmust úgy, mint az antikvitás folyta-

tását, másfelől vizsgálhatjuk az antikvitást úgy, mint a humanizmus előzményét. Ez indokolja azt, hogy a dolgozat első fejezetében a humanizmus antik előzményeiről szólunk. Röviden áttekintjük az antik – elsősorban római – humanitas-fogalom történetét, középpontban azokkal a szerzőkkel, akik a legnagyobb hatást gyakorolták a humanista történetírásra. Ebből a megfontolásból említjük Vergiliust is, akinek Aeneise számtalan vonatkozásban: mind eszmei vonalon, mind stílus szempontjából igen erőteljes hatással volt az egyes művek elbeszélő részeire. Retorikus történetírásról lévén szó, természetesen M. T. Cicero műveinek hatása az elsődleges, így ebben a fejezetben vele foglalkozunk a leg részletesebben, azt illusztrálандó, hogy nála valamennyi műfajban jelen van a humanitas-fogalom, és nála található meg a legkomplexebb formában. Megfigyelhető ez mind retorikai elméleti és gyakorlati munkáiban, mind filozófiai műveiben és természetesen leveleiben, ahol a fogalom erkölcsi tartalma dominál. A cicerói humanitas-fogalom mibenlétéről tanúskodik a szónokkal kapcsolatos elvárása, az orator ugyanis: vir bonus, dicendi peritus. Természetesen Cicero tevékenységének megvan az előzménye és a folytatása is a római irodalomban, amit itt szintén felvázolunk.

A dolgozat következő, II. fejezetében az itáliai humanizmusról szólunk tömören, mivel a XV. század magyarországi humanista irodalma, így történetírása szempontjából is ennek a hatása a legerőteljesebb. Magyarázható ez azzal, hogy a szerzők egy része maga is itáliai, valamint azzal, hogy az „értelmiségi elit” itáliai egyetemeken végezte a studia humanitatis-t, indokolható továbbá Mátyás király itáliai

kötődésével és pártfogó tevékenységével is. Itt elsősorban azt vizsgáljuk, hogy az új korszak miben jelent előrelépést a középkor kultúrájához képest, s megvizsgáljuk az antikvitáshoz való viszonyát.

A munka harmadik fejezetében a magyarországi humanizmussal foglalkozunk, középpontban a humanista történetírással. Itt értelemszerűen a XV. századi humanizmusról szólunk elsősorban, mivel a vizsgált szerzők tevékenysége nagyrészt ehhez a korszakhoz kapcsolódik. A megelőző és ezt követő időszakot csak röviden érintjük. Felvázoljuk a magyarországi humanista történetírás főbb jellemzőit, megemlítjük fontosabb képviselőit. Itt hivatkozunk azokra a szerzőkre, akikről a későbbiek során részletesen szólunk.

A IV. fejezetben Thuróczy János krónikájával foglalkozunk, minthogy Petrus Ransanus művének közvetlen forrása volt, amit humanista szellemben átdolgozott, s mivel a művel behatóbban foglalkoztunk a szövegkritikai munkálatok során, így a szerző történetírói módszerére, stílusára vonatkozóan számos észrevételt tehattünk, amit itt adunk közre.

Valamennyi további fejezetben először a szerzőről szólunk, majd bemutatjuk a művet. Kitérünk a szerzők magyarságképére, és uralkodóportréjára, végezetül – reményeink szerint – fontos, újszerű észrevételeket teszünk az egyes szerzők humanista latin stílusának jellemzőivel kapcsolatban. Thuróczynál igyekszünk kimutatni azokat a történetírói módszerbeli és nyelvi-stilisztikai jellemzőket, amelyek indokolják a szerző esetében a "prehumanista" jelző használatát.

Az V. fejezetben P. Ransanus Epithomáját mutatjuk be, középpontban a szerző humanista latin stílusának jellemzőivel. Minthogy a fordításkötet elkészítésénél: a tulajdonképpeni fordítás, a bevezető tanulmány és a vonatkozó jegyzetek írása, továbbá szemináriumi foglalkozások ill. előadások előkészítése, valamint szakdolgozati irányító tevékenységünk során alkalmunk volt számos megfigyelést tenni a mű egyes részeit érintően ugyan eltérő, egészét tekintve mégis egységes jellemző vonások feltárására, észrevételeinket ezúton tesszük közzé. Tapasztalhattuk, hogy más-más jellemzők kerülnek előtérbe pl. a bevezető oratióban, a geográfiai fejezetekben, majd például a Mátyás uralkodásával foglalkozó elbeszélő részekben. Az első Indexben értelemszerűen a szónoki hatáskeltő stíluseszközökkel találkozzunk nagy mennyiségben, de már itt is kimutatható számos antik párhuzam, bibliai hivatkozás vagy citátum is. Az elbeszélő részekben – főleg a csatajeleneteknél – erőteljesebben megfigyelhető pl. a liviusi stílus hatása, esetenként költői (elsősorban vergiliusi) kifejezések analógiája. A cicerói körmondati stílus hatása azonban mindvégig kimutatható. Megjelenik az oratiókban, felfedezhető a geográfiai fejezetekben, a Margit-legenda átdolgozott változatában, a Hunyadiakról szóló fejezetekben, egyszóval a mű egészét jellemzi.

A következő, VI. fejezetben L. Tubero Kommentárjait, a tuberói stílus sajátosságait mutatjuk be. A kötet fordítási munkálatai során, valamint a szerzőhöz és művéhez kapcsolódó más munkálatok révén (ld. Bibliográfia) számos észrevételt tettünk a szerző biográfiájára, művére és stílu-

sára vonatkozóan, ill. eszmetörténeti és kultúrtörténeti szempontból fontos adatokat tártunk fel, ezeknek összegezését adjuk a vonatkozó részben.

A VII. fejezetben A. Bonfini művével foglalkozunk röviden. Kulcsár Péter igen kiváló könyvei, tanulmányai, cikkei után nehéz lenne lényeges novummal szolgálni a szerzőre ill. művére vonatkozóan. Egy területen mégis megkísérelünk szerény adalékkal hozzájárulni az eddigi kutatási eredményekhez az uralkodóportrék kérdésében, nevezetesen a Beatrix-portré vonatkozásában. Ebben a részben hasonlítjuk össze a három szerző Mátyás- és Beatrix-képét. Feltárjuk a közöttük megfigyelhető hasonlóságokat és eltéréseket. Bemutatjuk az egyes portrékon belül megfigyelhető kettősséget (ld. Tubero által felvázolt kép mindkét uralkodó esetében). Ennek során arra a megállapításra jutunk, hogy Ransanus és Bonfini ábrázolása áll egymáshoz közelebb; Tubero tőlük eltérően a királyi pár hibáiról is szól, Beatrix esetében elsősorban ezeket tárja elénk. Mindazonáltal a tőle megszokott módon a hibák többségére mentséget is talál, mint látni fogjuk.

A befejező rövid fejezetben bemutatjuk Oláh Miklóst és Hungariáját a korábbi fejezetekben tárgyalt szempontok szerint. A szerző személye kapcsán itt szólunk a németalföldi humanizmus, elsősorban D. Erasmus hatásáról, akivel Oláh Miklós élénk levelezést folytatott. Megállapítjuk, hogy a humanistákat jellemző antik (prózai és költői) hatások Oláh Miklósnál is megfigyelhetők. A korábban ilyen vonatkozásban nem említett Catullus is hatást gyakorolt rá, ami már a műverses ajánlásában is kimutatható (Janus Pannoniusról írt

cikkünk ezen a ponton is kapcsolódik a témakörhöz, ott is catullusi hatás feltárásáról szólunk egyéb hatás kimutatása mellett.). Igen szembetűnő a laudatio alkalmazása – ahogyan azt a korábbi szerzőknél is kimutattuk –, tulajdonképpen az egész mű elsősorban az ország és az uralkodó dicsőítése.

A dolgozatot összefoglaló fejezet és a témára vonatkozó fontosabb irodalmat tartalmazó bibliográfia zárja.

A munka 1998 végére elkészült. Ezúton mondok köszönetet a Csongrád Megyei Levéltár igazgatójának és dolgozóinak, elsősorban Andrásy Máriának a dolgozat elkészítéséhez nyújtott technikai segítségért.

Szeged, 1998. november 5.

I.

A HUMANIZMUSRÓL ÉS ANTIK ELŐZMÉNYEIRŐL

A római humanitas-fogalom kialakulásának, fejlődésének áttekintése

Szorosabb értelemben humanizmusnak azt a XIV-XVI. sz-i szellemi mozgalmat tekintjük, amely a reneszánszhoz kapcsolódik, s amelynek szülőföldje Itália a maga antik örökségével. Célja éppen eme klasszikus műveltség és irodalom felélesztése, folytatása.

Mai nyelvhasználatunkban humanizmuson az emberrel, emberi értékekkel való törődést értjük általában. A modern szakirodalomban gyakran találkozunk a humanizmus jelentőségének, aktualitásának kérdésével is.¹ Werner Jaeger igen találóan értelmezi a humanizmus fogalmát, amely nézete szerint folyamatos művelődéstörténeti tradíciómozgalmat jelent, amelyben a rómaiak jelentősége abban rejlik, hogy a görög szellemet közvetítették a nyugat s a mai kultúra számára.²

Akár az előbbi, akár az utóbbi értelemben használjuk a fogalmat, mindenképpen szólni kell az antik előzményekről, a humanizmus gyökerei ugyanis Cicero tevékenysége révén a római irodalom aranykoráig, sőt – mint látni fogjuk – még

¹ E. gr.: Hans Wenke: Humanistische Bildung und modernes Berufsleben In.: Humanismus (Wege der Forschung Bd. XVII.) Darmstadt, 1977 pp. 521–529.

– Andreas Fritsch: Die lateinischen Schülergespräche der Humanisten In.: Lateinsprechen im Unterricht Bamberg, 1990. pp. 15–21.

– Paoletta H.: "Quanti momenti etiam nunc sint humanitatis studia" In.: Vox Latina (a továbbiakban V. L.) Saraviponti (Saarbrücken), 1996 T. 32. Fasc. 125. pp. 410–414.

² Werner Jaeger: Antike und Humanismus In.: Humanismus pp. 18–32.

korábbi korszakig nyúlnak vissza. A szakirodalom a humanizmusnak ezt az antik előzményét ún. első római humanizmusként tartja számon.³

A humanitas fogalma azt jelöli az emberben, ami tulajdonképpen emberré teszi. A görögöknél erre vonatkozóan nem volt meg a cicerói tartalomnak megfelelő, átfogó fogalom. A hellenizmus kiváló szerzője, Menandros⁴ használta először hangsúlyos értelemben az anthropos főnevet a specifikusan emberi dicsőítésére. A rómaiaknál a fogalom a hasonlóképpen központi erény, a virtus versenytársaként jelentkezik. Először Terentiusnál⁵ jelenik meg a humanus ill. inhumanus melléknév, amely magában foglalja a menandrosi szóhasználat teljes skáláját. A homo, humanus szavak újszerű használata alapján szokás Terentiust a humanitas költőjének tekinteni. Ő ad először nyelvileg hangsúlyt a humanumnak mint a lélek jóságának, amely megbocsátja az emberi természettel együttjáró botlásokat. Ennek megfelelően sententiái főképp az emberi magatartással kapcsolatosak. Igen jól szemlélteti ezt a jelenséget sokszor idézett mondata: Homo sum: humani nil a me alienum puto. (Ter. Heaut. 77.)

Stílusát a hellenisztikus műveltség jeleként áthatotta a görög nyelv használata. A természetes beszéd stílusának megnemesítésére törekedett, s épp ezáltal lett előkészítője

³ Pl. Horst Rüdiger: Der dritte Humanismus ibidem pp. 206–223.

⁴ Menandros (i.e. 342– kb. 293.): az újkomédia legnagyobb mestere.

⁵ P. Terentius Afer (kb. i. e. 195–160): afrikai származású felszabadított rabszolgaként élt Rómában, majd Görögországban. Irodalmi tevékenységének java az i. e. 166–160-as évekre esik. Cicero szerint a lectus sermo mestere.

a klasszikus latin próza kialakulásának.⁶ A középkori és humanista szerzőkre gyakorolt hatása Plautusénál is nagyobb. Az itáliai humanisták közül leginkább Petrarcánál és Vergeriőnél mutatható ki erőteljes terentiusi hatás, a magyarországi humanisták közül Vitéz János leveleiben találhatók nagy számban Terentius-reminiscentiák. Mátyás Corvinái között is volt Terentius-kódex.⁷

A későbbiekben Varronál⁸ találkozunk a fogalommal pl. a latin nyelvről írt művének VIII. könyvében.

... ubi voluptas retineri possit, non solum vasa ad victum habilia, sed etiam figura bella atque ab artifice ficta, quod aliud homini, aliud humanitati satis est; quodvis sitienti homini poculum idoneum, humanitati nisi bellum parum... (M. Terenti Varronis De Lingua Latina VIII. 16.)

A Scipio-kör tevékenységéről és Cicero humanitas-fogalmának mibenlétéről a későbbiekben részletesebben szólnunk, mivel Cicero e téren kifejtett tevékenysége a legjelentősebb, s az utókorra gyakorolt hatása a legnagyobb.

Caesarnál is megjelenik a humanitas terminus több helyen (cf. Bernd F. Schümann: Caesars Wortschatz Hamburg, 1987 p.

⁶ Terentius: Adelphoe: A szöveget gondozta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Tegye Imre Auctores Latini (a továbbiakban A. L.) XVII. Főszerkesztő: Szádeczky-Kardoss Samu Bp. 1973 Bevezetés (pp. 5–37.).

⁷ Bővebben ld.: Huszti József: Terentius a világirodalomban Bp. Szle 159 (1914) pp. 265–285; Maróti Egon: Terentius Magyarországon. In: P. Terenti Afri: Phormio Bp., 1961 pp. 177–23. cf. Johannes Vitéz: Epistolarium I. 33.

⁸ M. Terentius Varro (i. e. 116–27); C. Iulius Caesar (i. e. 100–44); C. Sallustius Crispus (kb. i. e. 86–35.); P. Vergilius Maro (i. e. 70–19); L. Annaeus Seneca (i. e. 4–i sz. 65); P. Cornelius Tacitus (kb. 55–120.) Aulus Gellius kb. 130–180.

95.) Pl. Horum omnium fortissimi sunt Belgae, propterea quod a cultu atque humanitate provinciae longissime absunt, minimeque ad eos mercatores saepe commeant atque ea quae ad effeminandos animos pertinent important... (Caes. B.G.I. 1.)

A szerző a belgák harciasságát tehát azzal magyarázza, hogy a legtávolabb esnek a provincia művelt életmódjától, így tehát a humanitas mint a fortitudo antitézise jelenik meg az adott helyen.

Sallustiusnak mintája, Thukydides révén közvetlen a kapcsolata a görögséggel, s nagy hatást gyakorol rá a görög műveltségeszmény. Nem humanista a szó szűk értelmében, azonban – mint a későbbiekben látni fogjuk – Caesarral és Liviuszal együtt igen nagy hatást gyakorolt a humanista történetírássra. Normatív értékei a régi Róma erényei: a virtus, disciplina, industria, modestia, continentia, pietas. A bajok forrását eme erények hiányában, ill. az erkölcsi romlásban látja: corrupti civitatis mores (ld. Sall. Catalina V. 8.) továbbá abban is, hogy megszűnt az istenek és az emberi értékek, törvények tisztelete:... divina atque humana promiscua nihil pensi neque moderati habere (ld. Cat. XII. 2.)

A vergiliusi pietas-fogalom, amely mindig pozitív tartalmú-emberi kapcsolat vagy az istenekhez való viszonyulás jelölésére szolgál, gyakran a humanitas philanthropia tartalmának szinonimájaként jelenik meg, esetenként azzal adekvát jelentésben.⁹ Mint a későbbiekben látni fogjuk, je-

⁹ Cf. Visy József: Görög embereszmény és paideia, (Az ókori etikai életszemlélet alakulása a hellenizmus koráig) Szeged, 1943.

les humanista szerzőink műveinek elbeszélő részeire Vergilius is hatást gyakorolt. Ez indokolja azt, hogy e helyen róla is megemlékezzünk.

Az Aeneisben úgyszólván mindenütt jelen van.

Pl. I. 10.:... insignem pietate virum,...

Különös fontossággal bír a VI. énekben:

pl. 688.:... vicit iter durum pietas?

769–70.: Silvius Aeneas, pariter pietate vel armis
egregius,...

878–79.: Heu pietas, heu prisca fides invictaque bello dextera!

XI. 785–88.: "summe deum, sancti custos Soractis Apollo,
quem primi colimus, cui pineus arbor
acervo pascitur et medium freti pietate
per ignem cultores multa premimus vestigia pruna,...

A humanitas-fogalom kapcsán meg kell emlékeznünk a tragikus sorsú Senecáról is, aki utolsó éveiben írta egy ifjú barátjához, Luciliushoz címzett levélciklusát (Epistulae ad Lucilium). A rabszolgákról szóló híres 47. levele önvizsgálódásának és élettapasztalatainak humánus összegezése, amely egyben filozófiai munkásságának többé-kevésbé rendszeres összefoglalása is. Nem véletlen, hogy a keresztény írók is rokonszenveztek vele, s a jeles humanisták is gyakran hivatkoztak rá. Az említett levelet – miként más műveit is – mély humánus-gondolat hatja át. Ennek illusztrálására csak néhány ismertebb, szállóigévé vált helyet emelünk ki a levélből:

"Servi sunt." "Immo homines." (47/1.)

Alia... crudelia, inhumana praetereo, quod... tamquam iumentis abutimur. (47/5.)

Haec tamen praecepti mei summa est: sic cum inferiore vi-
vas, quemadmodum tecum superiorem velis vivere. (47/11.)...

Tacitusnál a virtus, pietas és a libertas azok a minőségek, amelyeket a legfőbbeknek tart, s amelyek műveit meghatározzák. Igen nagy fontosságot tulajdonít az eloquentiának, sapientiának és a studia humanitatisnak, amelyeket Cicero alapvető fontosságúaknak tekint. Igen szemléletesek ezzel kapcsolatban az Agricola c. művéből vett alábbi idézetek:

... scilicet illo igne vocem populi Romani et libertatem senatus et conscientiam generis humani aboleri arbitrantur, expulsis super sapientiae professoribus atque omni bona arte in exilium acta, ne quid usquam honestum occurreret,... (Tac. Ag. 2.)

... Hic interim liber honori Agricolae soceri mei destinatus, professione pietatis aut laudatus erit aut excusatus. (Tac. Ag. 3.)

... studio eloquentiae sapientiaeque notus, iisque ipsis virtutibus iram Gai Caesaris meritus... (Tac. Agr. 4.)

Mater Iulia Procilla fuit, rarae castitatis. In huius sinu indulgentiaque educatus per omnem honestarum artium cultum pueritiam adulescentiamque transegit.... statim parvulus sedem ac magistram studiorum Massiliam habuit... se prima in iuventa studium philosophiae acrius... hausisse... (Tac. Agr. 4.)

A későbbiek során Gellius tesz kísérletet Noctes Atticae c. művében a humanitas-fogalom mibenlétének meghatározásá-

ra. Ugyanő használja nagy nyomatékkal a humanissimus melléknevet.

"Humanitatem" non significare id quod vulgus putat, sed eo vocabulo qui sinceriter locuti sunt magis proprie esse usos.

1 Qui verba Latina fecerunt quique his probe usi sunt "humanitatem" non id esse voluerunt quod vulgus existimat quodque a Graecis φιλανθρωπία dicitur et significat dexteritatem quandam benivolentiamque erga omnis homines promiscam; sed "humanitatem" appellaverunt id propemodum quod Graeci παιδείαν vocant, nos "eruditionem institutionemque in bonas artes" dicimus. Quas qui sinceriter percipiunt adpetuntque, hi sunt vel maxime humanissimi. Huius enim scientiae cura et disciplina ex universis animantibus uni homini data est idcircoque "humanitas" appellata est.

2 Sic igitur eo verbo veteres esse usos, et cum primis M. Varronem Marcumque Tullium, omnes ferme libri declarant. Quomobrem satis habui unum interim exemplum promere.

3 Itaque verba posui Varronis e libro Rerum Humanarum primo, cuius principium hoc est: "Praxiteles, qui propter artificium egregium nemini est paulum modo humaniori ignotus".

4 "Humaniori" inquit non ita ut vulgo dicitur, "facili et tractabili et benivolo", tametsi rudis litterarum sit, hoc enim cum sententia

nequaquam convenit, sed "eruditiori doctiorique," qui Praxitelem, quid fuerit, et ex libris et ex historia cognoverit.

(A. Gellius: N. Att. XIII/17.)

Gellius nézete szerint tehát a humanitas-fogalom a görög παιδεία-hoz áll közelebb, s akik ezt elérni igyekeznek, erre törekszenek, azokat illeti meg a "humanissimus" jelző. A humanus adiectivum az ő értelmezésében az "eruditus", "doctus" szinonimájának felel meg.

A fenti szerzők kiválasztásánál célunk az volt, hogy bemutassuk: a humanum-gondolat, humanitas-fogalom a római irodalom valamennyi korszakában jelen volt, koronként ill. szerzőnként változó tartalommal. Igyekeztünk továbbá azokat az auctorokat kiemelni, akik a legnagyobb hatást gyakorolták a vizsgálódásaink középpontjában álló humanista történetírókra. Előzőleg már indokoltuk, miért kell részletesebben szólnunk Cicero és körének tevékenységéről.

A II. pun háború legendás hírű hadvezére, Scipio Africanus¹⁰ indította meg a tulajdonképpeni szervező munkát. A hellenisztikus uralkodók példáját követve – bár szerényebb keretek között – egy kisebb filozófus-író csoportot alakított ki maga körül.¹¹ Örökbe fogadott unokája Scipio Aemilianus, a III. pun háború győztese rendkívüli invencióval lépett nyomdokaiba e téren is. Többek között Panaitiosz¹² a "középső sztoa" vezető filozófusa is hosszú ideig

¹⁰ Cf. Falus Róbert: Az Antik világ irodalmi Bp., 1980 pp. 390–394., Adamik Tamás: Római irodalom az aranykorban Bp., 1994 pp. 29–34.

¹¹ Publius Cornelius Scipio Africanus Minor (+129).

¹² A rhodoszi Panaitiosz (i. e. kb. 180–110).

barátja és tanácsadója volt. A Scipio-kör a műveltség görög hagyományainak s a római hivatástudatnak szintézisével alakította ki a humanitas fogalmát. Mindenféle – elsősorban a görög – kultúra pártolását és római meggyökereztetését tartotta feladatának. Ezt az irányvonalat követte az ifjabb Scipio is, s így nem véletlen, hogy Cicero¹³, aki a panaitioszi magasan képzett emberek köre szellemének utolsó örököse – egyik jelentős filozófiai művének, a Somnium Scipionis címűnek főszereplőjévé éppen őt tette meg. Az általunk használt humanitas-fogalom tartalma: barátságosság, jószág, szívéllyesség a másokkal való bánásmódban, finom ízlés; Cicerónál pedig a műveltségeszmény mindenekfelett.

Maga a humanitas nála az animus ill. fortitudo ellenétéként békés erényeket jelöl az embernél. Eme műveltség megszerzésére irányuló folyamat jelölésére szolgál a studia humanitatis kifejezés. Az alábbi, általunk válogatott szöveghelyek szolgáljanak a fentiekben elmondottak illusztrálására:

... haec studia adulescentiam alunt, senectutem oblectant, secundas res ornant, adversis perfugium ac solacium praebent; delectant domi, non impediunt foris, pernoctant nobiscum, peregrinantur, rusticantur. (Pro Archia 7,16.)

... quis est omnium, qui modo cum Musis, id est cum humanitate et cum doctrina, habeat aliquod commercium, qui se non hunc mathematicum malit quam illum tyrannum?... (Tusculanae disputationes V. 23.)

¹³ Marcus Tullius Cicero (i. e. 106–43).

Eo autem omni sermone confecto, tantam in Crasso humanitatem fuisse, ut, cum lauti accubuissent, tolleretur omnis illa superioris tristitia sermonis... (De oratore I. 27.)

Age vero, ne semper forum, subsellia, rostra curiamquen meditare, quid esse potest in otio aut iucundius aut magis proprium humanitatis, quam sermo facetus ac nulla in re rudis? Hoc enim uno praestamus vel maxime feris, quod colloquimur inter nos et quod exprimere dicendo sensa possumus. (De or. 1. 32.)

Omnio probabiliora sunt, quae lacesiti dicimus, quam quae priores. Nam et ingenii celeritas maior est, quae apparet in respondendo, et humanitatis est responsio.... (De or. II. 230.)

... In utramque partem disputat, sed tamen ad extremum utilitate, ut putat, officium derigit magis quam humanitate. Quaerit, si in mari iactura facienda sit, equine pretiosi potius iacturam faciat an servoli vilis. Hic alio res familiaris, alio ducit humanitas. (De officiis III. 89.) Fontos az adott helyen a humanitas és utilitas oppositiója.

Cicero műveltségideálja az oratorban ölt testet, s az eloquentia nála a legfőbb virtusok egyike, amint azt az alábbi helyeken igen meggyőzően kifejti:

Est enim eloquentia una quaedam de summis virtutibus; quamquam sunt omnes virtutes aequales et pares, sed tamen est species alia magis alia formosa et illustris,... (De or. III. 54.)

... nam quis unquam dubitabit quin in re publica nostra primas eloquentia tenuerit semper urbanis pacatisque rebus, secundas iuris scientia? (Orator 141.)

Quid est enim tam admirabile, quam ex infinita multitudine hominum exsistere unum, qui id, quod omnibus natura sit datum, vel solus vel cum perpaucis facere possit? aut tam iucundum cognitu atque auditu, quam sapientibus sententiis gravibusque verbis ornata oratio et polita? (De or. I. 31.)

Audieram etiam, quae de orationis ipsius ornamentis traderentur; in qua praecipitur primum, ut pure et Latine loquamur, deinde ut plane et dilucide, tum ut ornate, post ad rerum dignitatem apte¹⁴ et quasi decore;... (De or. I. 144.)

Szerzőnknel a humanitas-fogalom kétféle tartalma, philanthropia és a paideia sajátos egységben jelentkezik, előtérben az eruditio, doctrina fontosságával. Megnyilvánul ez az oratorral szemben támasztott követelmény megfogalmazásában is: vir bonus, dicendi peritus. Mindeme ismeretek megszerzéséhez, a műveltség legmagasabb fokának eléréséhez szakszerűtanulási folyamatra van szükség, még egészen idős korban is – vallja Ciceronk. Számos művében olvashatunk erről, legrészletesebben a Cato maior (de senectute) c. írásában:

Manent ingenia senibus, modo permaneat studium et industria, neque ea solum in claris et honoratis viris, sed in

¹⁴ Mint a maga. helyén látni fogjuk, P. Ransanus éppen eme cicerói követelmények érvényesülésének hiányát kéri számon a Chronica Hungarorum c. opus szerzőjétől, Thuróczy Jánostól művének ajánló részében. Cf.: P. Ransanus Epithoma rerum Hungararum: Dedicatoria 9.: "Cumque perlecto libro animadvertissem eam seriem non tali nitore orationis explicitam, qualem rerum maiestas ac dignitas postulasset,... contuli me ad scribendum stilo paulo cultiore, quaecunque de Hungarorum principum regno atque ordine libri illius auctor non satis Latina oratione prodiderat."

vita etiam privata et quieta.... Sed videtis, ut senectus non modo languida atque iners non sit, verum etiam sit operosa et semper agens aliquid et moliens, tale scilicet, quale cuiusquam studium in superiore vita fuit,. Quid? qui etiam addiscunt aliquid! ut et Solonem versibus gloriantem videmus, qui se cotidie aliquid addiscentem dicit senem fieri, et ego feci, qui litteras Graecas senex didici;... (Cato m. VII. 22.)

Omnes enim artes aliter ab eis tractantur, qui eas ad usum referunt, aliter ab eis, qui ipsarum artium tractatu delectati nihil in vita sunt aliud acturi. Magister hic Samnitium summa iam senectute est et cotidie commentatur. (De or. III. 86.)

Elengedhetetlennek tartja a ratio, eloquentia és a virtus egységét. A ratio fogalmát több helyen "tudományos, filozófiai képzettség ill. művészet" értelmében használja. Pl.:

Sin aliquis exstiterit aliquando, qui Aristotelio more de omnibus rebus in utramque partem possit dicere et in omni causa duas contrarias orationes, praeceptis illius cognitae, explicare aut hoc Arcesilae modo et Carneadi contra omne, quod propositum sit, disserat, quique ad eam rationem adiungat hunc usum exercitationemque dicendi, is sit verus, is perfectus, is solus orator. (De or. III. 80.)

Az is pronomen hatásos anaphorikus ismétlése még nagyobb nyomatékot ad a mondanivalónak.

Et sic, cum ad inveniendum in dicendo tria sint: acumen, deinde ratio (quam licet, si volumus, appellemus artem), tertium diligentia, non possum equidem non ingenio primas concedere;... (De or. II. 147.)

A ciceroi orator azonban elképzelhetetlen "közéleti" tevékenység nélkül.:

... Nam neque sine forensibus nervis satis vehemens et gravis nec sine varietate doctrinae satis politus et sapiens esse orator potest. (De or. III. 80.)

A ciceroi humanitas-szemlélet a görögséghez viszonyítva sokkal inkább a praktikum felé irányult, szoros kapcsolatban az államélettel – ellentétben bizonyos spekulatív, öncélú görög filozófiai iskolákkal. Platon számára – akinek nyomdokain Cicero is halad – a filozófia alapvető magatartásforma, míg Cicero számára elsősorban a tudományok összessége.

Cicero igyekezett a római kultúrát a görög előzményeket felhasználva ill. megőrizve tökéletesíteni ugyanúgy, ahogyan azt Horatius a költészetben tette. A görögségen alapuló műveltség eszményét valósította tehát meg. A görög irodalmi alkotások elismeréséről, felhasználásuk szükségességéről szintén számos helyen vall műveiben. Nézzünk néhány válogatott szemelvényt, amelyek a görögséghez való viszonyáról vallanak!

... Postea mihi placuit, eoque sum usus adulescens, ut summorum oratorum Graecas orationes explicarem. Quibus lectis hoc adsequebar, ut, cum ea, quae legeram Graece, Latine redderem, non solum optimis verbis uterer et tamen usitatis, sed etiam exprimerem quaedam verba imitando, quae nova nostris essent, dum modo essent idonea.... quibus in rebus habenda est ratio diligenter, quos imitemur, quorum similes velimus esse. Intuendi nobis sunt non solum oratores, sed etiam actores, ne mala consuetudine ad aliquam

deformitatem pravitatemque veniamus. Exercenda est etiam memoria ediscendis ad verbum quam plurimis et nostris scriptis et alienis. (De or. I. 155–157.)

... itaque et illos septem, qui a Graecis...., sapientes a nostris et habebantur et nominabantur et multis ante saeculis Lycurgum, cuius temporibus Homerus etiam fuisse ante hanc urbem conditam traditur, et iam heroicis aetatibus Ulixem et Nestorem accepimus et fuisse et habitos esse sapientis. (Tusc. disp. V. 3.)

A De officiis c. kiváló bölcséleti művében is számos helyen kinyilvánítja a görög kultúra iránti nagyrabecsülését. Pl.: Equidem et Platonem existumo, si genus forense dicendi tractare voluisset, gravissime et copiosissime potuisset dicere, et Demosthenem, si illa, quae a Platone didicerat, tenuisset et pronuntiare voluisset, ornate splendideque facere potuisset; eodemque modo de Aristotele et Isocrate iudico,... (De off. I. 1.)

Sequemur igitur hoc quidem tempore et hac in quaestione potissimum Stoicos non ut interpretes, sed, ut solemus, e fontibus eorum iudicio arbitrioque nostro, quantum quoque modo videbitur, hauriemus. (De off. I. 2.)

Sed quoniam, ut praeclare scriptum est a Platone, non nobis solum nati sumus ortusque nostri partem patria vindicat, partem amici, atque, ut placet stoicis, quae in terris gignantur, ad usum hominum omnia creari, homines autem hominum causa esse generatos, ut ipsi inter se aliis alii prodesse possent,... (De off. I. 7.)

... Has res commodissime Xenophon Socraticus persecutus est in eo libro, qui Oeconomicus inscribitur, quem nos, ista

fere aetate cum essemus, qua es tu nunc, e Graeco in Latium convertimus. (De off. II. 24.)

Mint a fenti idézetekből kiderül, szerzőnk mindenütt a legnagyobb elismeréssel nyilatkozik a görögök eredményeiről, s „mint az utóbbi szemelvényekben láthattuk”, fiát is a görög művek tanulmányozására, szeretetére buzdítja a kötelességekről írt művében.

A szerző többi munkáiból vett idézetekkel tovább bővíthetnénk azon példák sorát, amelyek a fentiekben elmondottak alátámasztására szolgálnak, a korlátozott terjedelem miatt azonban erre nincs módunk. Mindezek indokolják, hogy Cicero hatása az utókorra jóval nagyobb, mint bármely más antik auctoré. Nem véletlenül nyilatkoznak róla a humanisták is olyan nagyrabecsüléssel. Petrarca mellett Coluccio Salutati¹⁵, az ún. firenzei iskola kimagasló alakja is igen nagyra értékeli tevékenységét, amint azt pl. az alábbi helyen kifejezésre juttatja, s egyúttal meghatározza a ciceroi fogalom egyik tartalmát is:

"Optimi... auctorum, tam Cicero quam alii plures, hoc vocabulo pro doctrina moralique scientia usi sunt.

A későbbiek során – éppen Cicerot követve – 1456-ban Peter Luder¹⁶ a studia humanitatis kifejezés magyarázatához az

¹⁵ Salutati Coluccio (eredeti nevén: Lino Coluccio di Piero) (1331–1406). Központi értékei (szintén Cicero nyomán): virtus, eloquentia, genus humanum. cf. Beiträge zur Kulturgeschichte des Mittelalters u. der Renaissance XXIII. Lpg. 1916, S. 106.

¹⁶ P. Luder XV. sz.-i német humanista (+ 1472); cf. Erich König: "Studia humanitatis" u. verwandte Ausdrücke bei den deutschen Frühhumanisten In: Beiträge zur Geschichte der Reformation u. Renaissance Mchn. – Freising 1917. S. 203.

alábbiakat írja: "Id est poetarum, oratorum, et hystorioraphorum libros publice legi".

Nemcsak a humanista prózára, hanem a költészetre is hatást gyakorolt szerzőnk. Legkiválóbb humanista költőnk, Janus Pannonius is több helyen megemlékezik Cicero nagyságáról. (E. gr.: Epigrammata in Italia scripta 39., 382.)

A fentiek alapján tehát megállapítható, hogy a humanizmus előzménye megvan az antik szerzőknél mind a prózában, mind a költészetben s a drámairodalomban. Mint láthattuk, mind-ezen szerzők közül Cicero a legjelentősebb ebben a vonatkozásban.

II.

AZ ITÁLIAI HUMANIZMUS NÉHÁNY JELLEMZŐ VONÁSÁRÓL

Minthogy a magyarországi humanizmus kialakulására, fejlődésére a legerőteljesebb hatást az itáliai humanizmus gyakorolta, röviden szólnunk kell róla. A későbbiekben általunk vizsgált humanista történetírók tevékenysége a XV–XVI. századhoz kapcsolódik, ezért az itáliai humanizmusnak is erről a korszakáról szólunk elsősorban.

A témára vonatkozóan könyvtárnyi irodalom áll rendelkezésre, a feldolgozások minden területre kiterjednek, ezért nehéz novummal szolgálni bármely témakörben. Mindazonáltal megkíséreljük ezt az egyes szerzők főbb stílusjegyeinek felmutatása terén. Itt röviden áttekintjük az itáliai humanizmus vonatkozó időszakának fontosabb szakaszait, és szólunk kimagaslóbb alakjairól, elsősorban azokról, akik az általunk vizsgált szerzőkre a legfőbb hatást gyakorolták, vagy kapcsolatban álltak velük.

A politikai és gazdasági téren egyre nagyobb jelentőségre szert tett olasz városállamokban, ahol a római kultúra az egész középkoron át élő valóság volt, sohasem szűnt meg a kapcsolat a régi római hagyományokkal. Ezek az antik városállam ideálját szem előtt tartva igyekeztek megőrizni függetlenségüket. A reneszánsz mozgalma éppen ezekben a városállamokban alakult ki, háttere tehát a római kultúrával való folytonos összeköttetés volt. Szorosan összefüggött a római és görög irodalom értékeinek kultuszával, így bizonyos tudós magatartást, klasszikus műveltséget is feltételezett. A mozgalom a görög és főleg a latin klasszikusok tanulmányozását, alapos vizsgálatát tűzte ki céljául már a kezdeti időszakban (XIV. sz. és XV. sz. eleje). Itália legjelentősebb, leggazdagabb városa a XIII–XV. században, s

egyben a világ egyik legnagyobb városa is Firenze volt. A város művészeti emlékei folytán kialakult és máig megmaradt világhírnevét a gazdag bankárcsaládnak, a Medicieknek köszönhette.

A humanizmus mint a reneszánsz szerves része a középkor átszellemült ideáljával szemben az eszményt az antikvitásban találta meg. Petrarca és Bocaccio¹⁷ nyitották meg azt az utat, amely a római és görög auctorok kéziratainak feltárására, kiadására irányult. Igen jelentős e tekintetben a görög kultúra emlékeihez való viszony alapvető megváltozása a középkorhoz képest. A középkori szemléletet igen jól kifejezi a sokat idézett mondás: Graeca sunt, non leguntur. Az új ember- és életeszme mellett új állameszme jelentkezett. Az új szemlélet szerint az állam az összefogó erő, amelyben egy nemzet erői egyesülnek, s ennek az államnak már semmi köze nincs Istenhez (ld. Machiavelli nézetét). Az államnak pedig erős vezetőre van szüksége. Ez az uralkodó képes: aut facere scribenda, aut scribere legenda. Az ideális uralkodó – mint a későbbiekben Mátyás esetében látni fogjuk – mindkettőre képes. Igen szemléletesen kifejezésre jut ez az elvárás a humanista fejedelemportrékban. (ld. később Ransanus Mátyás-portróját).¹⁸

¹⁷ F. Petrarca (1304–1374) A korai itáliai humanizmus első kimagasló képviselője, egyben az első humanista tudós. Világhírnevét olasz nyelvű verseivel szerezte. – G. Bocaccio (1313–1375) Kiváló firenzei tudós humanista, egyebek között Tacitus műveinek felfedezője. – N. Machiavelli (1469–1527) firenzei államférfi, politikai író. A Mediciektől számúzva írta pl. híressé vált művét, a Fejedelem címűt.

¹⁸ P. Ransanus (1428–1492) Lucerai püspök, az Epithoma rerum Hungararum c. későbbiekben tárgyalt opus szerzője.

Igen találóan jegyzi meg L. Batkin az itáliai reneszánszról írott művében¹⁹: "A reneszánsz a görög-latin hagyomány és egy életerős társadalmi közeg találkozása, amelyben ezek kölcsönösen megújították egymást." A reneszánsz hódolt az antikvitásnak, egyszersmind megmaradt kereszténynek, de épp ezáltal biztosította eredetiségét. Magán Petrarcán kezdve igen sok humanista töltött be magas egyházi méltóságot (ld. majd Ransanus, Tubero és Oláh M. személyét), ez azonban nem akadályozta őket abban, hogy bírálják a papság elítélendő cselekedeteit (ld. később Tubero Kommentárjait, akinek műve ezért került a tiltott könyvek listájára). Ahhoz azonban, hogy a világi kultúra központjába a Szentírás helyett Cice-ro és Vergilius kerülhessen, az antikvitást szakralizálni kellett.

L. Valla²⁰ magát a klasszikus latin nyelvet tekinti sacramentumnak, amely szent kötelék az emberek között, s egyben hagyomány és civilizáció. Nézete szerint a Római Birodalomnak még a katonai hódításoknál is nagyobb dicsősége a latin nyelv elterjesztése, amely összekapcsolódott a civilizáció és a kultúra közvetítésével.

Eme nézetét többek között az Erasmus²¹ által is igen nagyra becsült művében, az Elegantiarum linguae Latinae libri sex címűben az alábbi formában fejti ki:

¹⁹ L. Batkin: Az itáliai reneszánsz. Bp., 1986 p. 332.

²⁰ L. Valla (1407–1457) latinul író olasz filozófus, filológus, humanista. Római kanonok, pápai titkár, többek között az idézett mű szerzője.

²¹ D. Erasmus (1469–1536) Neves németalföldi humanista, az európai humanizmus egyik legnagyobb alakja. Nagy hatással volt a magyarországi humanizmus fejlődésére is, mint látni fogjuk.

"Magnum ergo Latini sermonis sacramentum est, magnum profecto numen, quod apud peregrinos, apud barbaros, apud hostes sancte, religiose per tot saecula custoditur: ut non tam dolendum nobis Romanis quam gaudendum sit atque ipso etiam orbe terrarum exaudiente gloriandum.

Amisimus Romam, amisimus regnum atque dominatum: tametsi non nostra sed temporum culpa: verum tamen per hunc splendidiorum dominatum in magna adhuc orbis parte regnamus...

Ibi namque Romanum imperium est, ubicumque Romana lingua dominatur." (Mondanivalója fontosságát hatásos anaphorákkal hangsúlyozza.)

A latin szerzők tanulmányozása nem újkeletű jelenség, hiszen a középkori Európa tudományossága közvetlenül a római antikvitásra támaszkodott, s a latin nyelvet használta, ha nem is a klasszikusok latin nyelvét²². A reneszánsz tudósok egyfelől folytatták ezt az utat, másfelől újrakezdték a latin szerzők tanulmányozását – kiegészítve azt a görög nyelvvel és irodalommal.²³ A középkori ismeretek és humanista felfedezések közötti határvonal akár egy szerző esetében is megvonható. A legszembetűnőbb példája ennek éppen Cicero, aki mindkét korszakban meghatározó jelentőséggel bírt.²⁴ Az ő leveleit és beszédeit pl. a humanisták fedezték fel

²² K. Langosch: Lateinisches Mittelalter Einleitung in Sprache u. Literatur Darmstadt, 1983.

²³ Cf. L. Juhász: De Jano Pannonio interprete Graecorum Szeged, 1928, cf. et Toivo Viljamaa: The Renaissance Reform of Latin Grammar Annales Universitatis Turkuensis Series B Tom. 142 Turku, 1976.

²⁴ E. R. Curtius: Europäische Literatur und Lateinisches Mittelalter Bern u. München 1963 (vierte Auflage) IV. 2.

újra. A humanisták antikvitásra vonatkozó ismeretei a görög kultúra újrafelfedezése révén nagymértékben kibővültek.

Az otium náluk a szabadidőben végzett munkát jelenti, amely idejüket a tulajdonképpeni studia humanitatis töltötte ki. Eme tevékenységük az antik auctorok buzgó tanulmányozására irányult. Ennek antitézise a negotium, a pénzkereső foglalkozásuk, ahonnan igyekeztek mielőbb otiumhoz jutni. Ők hivatásuknál fogva a humán tudományok oktatói voltak iskolákban, egyetemeken, ill. titkári tevékenységet folytattak. Munkásságuk tehát a beszédhez, fogalmazáshoz, üzleti levelezéshez kapcsolódott, ily módon az antik retorikához.²⁵ A jó szónoknak mindenről tudnia kellett beszélni, valamennyi kifejezőmódban jártasnak kellett lennie, ahogyan azt Cicero nyomán Quintilianus írja:.. . vere sapiens nec moribus modo perfectus sed etiam scientia et omni facultate dicendi.²⁶

Elsődleges példaképük Cicero, akinek oratora: vir bonus, dicendi peritus. Véleményük szerint jól írni és beszélni csakis a klasszikusok tanulmányozása, utánzása révén lehet megtanulni. A retorika ebben a korban, s főként a humanista retorika virágkorában, a XV. században nem egyszerűen szónoklástan vagy az írásmű szerkesztésének tudománya, hanem egy olyan módszer, mely az író, illetve általában a művelt személyiséget képessé teszi arra, hogy megfelelő színvonalon, nyelven s a szükséges kifejezőeszközök birtokában tudja közölni gondolatait szóban és írásban egyaránt. A megformálás igényessége, mely gyakran képes feledtetni a cse-

²⁵ Cf. E. R. Curtius: i. m. III. 7.

²⁶ Quintilianus; Institutiones oratoriae I. 18.

kély vagy nemritkán szegényes mondanivalót is, a humanista irodalom egyik legjellegzetesebb vonása.²⁷ A szerző eme megállapításával a további fejezetekben vizsgált auctor-részletek elemzése és más olvasmányok alapján teljes mértékben egyetértünk.

A humanisták igényt tartottak arra, hogy ők testesítsék meg az emberi méltóság, a dignitas hominis legfelső fokát. Az antik auctorokban a keresztény tanítással egyenrangú bölcsességet találtak. A reneszánsz maga elképzelhetetlen ugyanakkor a középkori, kiváltképp a keresztény tradíció nélkül. Fontos tehát, hogy – miután az antikvitáshoz való viszonyát tisztáztuk – szóljunk a humanisták kereszténységhez való viszonyáról. A katolikus egyház és az új világi kultúra képviselői általában jó viszonyban voltak egymással, egyes pápák mecénásként is kitüntették magukat, mint pl. V. Miklós. Más körülmények között a humanista Aeneas Silvius Piccolominit sem választották volna pápává. Megfigyelhető ebben az időben az a jelenség, hogy az itáliai papság környezetével együtt szekularizálódott. A humanistáknak igazi üldöztetésben a tridenti zsinat (1545) előtt csak igen ritkán volt részük. Lorenzo Valla pl. még a Constantinus Adománylevelével hamis voltáról szóló híres leleplező írását is büntetlenül megúsza, sőt később pápai titkár is lett. Ők voltak a tulajdonképpeni filológiai tevékenység megteremtői is a középkorban ismeretlen antik szerzők felfedezése s a művek kritikai kiadása révén. Híressé vált jelszavuk: "Ad fontes!" jól illusztrálja hasznos tevékeny-

²⁷ Klaniczay Tibor: A humanista irodalom Magyarországon In: Pallasz magyar ivadéka Bp., 1985 p. 39.

ségük igen fontos területét. Eme tevékenységükkel a római irodalom hozzáférhető örökségét szinte annak ma ismert határáig bővítették.²⁸

A később részletesen tárgyalt Ransanus és Bonfini mellett a magyarországi humanizmusra gyakorolt hatása miatt meg kell emlékeznünk P. P. Vergerioról²⁹ is, aki Zsigmond király idején került Magyarországra. Ő az első itáliai humanista, aki huzamosabb ideig megtelepedett pannon földön. Zsigmond uralkodása idején a humanizmus története szempontjából a legnevezetesebb esemény éppen P. P. Vergerio Magyarországra kerülése volt, minthogy a magyarországi humanizmus igazi megalapítója, Vitéz János³⁰ is az ő példájára és segítségével vált humanistává. Vergerio egyike a humanizmus legjelesebb képviselőinek. Hazai munkássága a humanizmus központjához, Firenzéhez kapcsolódik. Először ott tanított bölcseletet, majd Paduában a Carrarák kancellárja volt. Kimagasló fordítói munkássága; számos görög forrás latinra fordítása fűződik nevéhez. Levélíró, historikus és szónoki tevékenysége is figyelemre méltó. Írt verseket olaszul és latinul is. Attól kezdve, hogy Zsigmond király Magyarországra hozta (1417), kisebb megszakításokkal 1444-ben bekövetkezett haláláig Magyarországon élt. Mások mellett elsősorban ő hívta fel Vitéz János figyelmét Guarino ferrarai iskolájára, így meghatározó szerepe lett Janus Pannonius itáliai iskolázta-

²⁸ P. O. Kristeller: Szellemi áramlatok a reneszánszban Bp., 1979 p. 23.

²⁹ P. P. Vergerio (1370–1444) Cf. Huszti J.: P. P. Vergerio és a magyarországi humanizmus kezdetei F. K. 1955., pp. 521–533.

³⁰ Vitéz János (1408–1472) Neves humanista, kancellár, esztergomi érsek, bíboros. cf. Vitéz János, "a magyar humanizmus atyja" In: Boronkai Iván: Vitéz János levelei Bp., 1987, pp. 5–30.

tásában. A Hunyadiaknak is jó barátja, sőt bizalmasa volt. Személye annyira jelentős a humanizmus magyarországi elterjedésében, hogy a jeles Aeneas Sylvius is ír róla műve Európáról szóló részében (ld. III. fejezet 1. jegyzet). Janus Pannonius³¹ is megemlékezik róla híres panegyricusában: "Rupibus et sparsos decorans Vergerius Histros"

Ugyanott Vallát is említi:

...Te colit, et tantis e milibus approbat unum,
Nec tua dicta unquam stellis, verubusve notavit
Corrector veterum, contemtor Valla novorum."

Maga Vergerio így nyilatkozik egyik levelében³² mély áhítattal az antikvitásról

"nil mihi carius fuit"...

"antiquitatis cognoscendae studium tanti fiat, ut virtutis semper et desiderium et amor praecipuus nobis sit.":

A későbbiekben még találkozni fogunk Vergerio nevével a magyarországi humanizmus történetének áttekintésénél.

Az itáliai reneszánszsal kapcsolatban a terminus ante et post meghatározása nem egyszerű feladat. Kezdetének megjelölése azért problémás, mert lassan következett be. Előjelei felbukkantak már a XIII. században, különösen annak utolsó két-három évtizedében. Minden bizonnyal helyesebb a XIV. sz. közepét, azaz Petrarca tevékenységét kezdőpontként megjelölnünk, nála ugyanis az új gondolkodásmód először ölti fel az adekvát belső struktúrát, amelyet "studia humanitatisnak" nevezünk. Ebben az időszakban a reneszánsz nemcsak a filológiát, retorikát, etikát, pedagógiát és a

³¹ Ioannis episcopi Quinqueecclesiarum Panegyricus praeceptoris Guarino Veronensi pp. 797-801.

³² Vergerio: Epistulae XX., XVII. 57., XXXI., 47. Velence, 1887

historiográfiát hódította meg, hanem betört a szobrászatba és festészetbe, sőt az építészetben is megmutatkoztak első jelei. Érett reneszánszon a Quattrocento második felét, utolsó harmadát vagy legvégét értjük, valamint a Cinquecento első két-három évtizedét. Az 1520 utáni időszakot kései reneszánszként tartják számon. Természetesen adódnak nézetkülönbségek a kutatók között a kronológiai végpontok és a tagolás tekintetében (ld. pl. Garin és Kristeller nézeteit), mivel a reneszánsz konstatálásához a kiforrottság, egységesség más-más szintjét tartják elengedhetetlenek. Szigorúbb értelemben az itáliai reneszánsz mindössze két évszázadot ölel fel, a XIV. sz. közepétől a XVI. sz. közepéig terjed, tehát attól kezdve, hogy tendenciái konkretizálódtak, addig a határig, amíg e tendenciák még egyértelműen túlsúlyban maradtak a művelt elit körében. Messzemenően egyetértünk erre vonatkozóan L. Batkin nézetével, aki a kezdetet és a végpontot illetően megjegyzi: "Hosszú hajnal, villámgyors alkonyat."³³ Magyarázatképpen hozzáfűzi: "Ez talán azzal magyarázható, hogy a reneszánsz vége nem volt olyan világtörténelmi jelentőségű fordulat, mint a kezdete. A barokknak már nincs szüksége ilyen hosszú érlelődésre. A reneszánsz kezdete tehát mélyebb és megalapozottabb, a vége hirtelenebb és tragikusabb." (ld.u. ott.) A neves itáliai humanista szerzők és művészek életére és tevékenységére vonatkozó fontos adatokat a humanisták életrajzírójánál, G. Vasarinál ill. Bisticcinél találunk.³⁴ A

³³ L. Batkin i. m. p. 32.

³⁴ G. Vasari (1511–1574): neves reneszánsz festő, építész és művészeti író. Tevékenysége nagyrészt Firenzéhez kapcsolódik. V. Bisticci (1421–1498) neves humanista, történetíró, könyvkereskedő, kiadó. Te-

rájuk vonatkozó adatok összegyűjtése már életükben megkezdődött; ez megkönnyíti a kései utódok számára a korszakkal s az illető szerzővel való foglalkozást és azt, hogy a kutató közelebb kerüljön egy-egy szerzőhöz, s ezáltal jobban megértse munkásságát.

vékenysége szintén firenzéhez kapcsolódik. Igen jelentős a XV. sz. híres férfijairól írott műve.

III.

A HUMANISTA IRODALOM ÉS TÖRTÉNETÍRÁS NÉHÁNY SAJÁTOSSÁGA MAGYARORSZÁGON

A XIV. sz. közepétől a magyar uralkodók már kapcsolatba kerültek az Itáliában bontakozó reneszánsz és humanizmus első jeles képviselőivel. Nagy Lajos pl. Petrarcával és Coluccio Salutati-val levelezett; Lorenzo de Monacis, a velencei humanizmus egyik úttörője Mária királynő udvarában teljesített fontos diplomáciai szolgálatot. Még élénkebbé váltak a kapcsolatok Zsigmond korában, amikor az olasz reneszánsz művészet és irodalom jeles képviselői tartózkodtak Magyarországon, közöttük a korábbiakban már említett P. P. Vergerio, aki évtizedekig élt itt. Vergerio magyarországi tartózkodásáról Aenea Sylvio Piccolomini is megemlékezik "De Europa" c. művében. A következőket írja róla:

Apud Hungaros obiit aetate nostra Paulus Vergerius Justinopolitanus, Graecis ac Latinis literis apprime instructus: cuius plura exstant opera ab eruditis probata. Arrianus, qui Alexandri magni gesta Graeco sermone conscripsit, Latinus ab eo redditus est, hortatu Sigismundi Caesaris. Scripsit de ingenuis moribus, graecas et barbaras amicitias comparavit, adversus Malatestam, qui Maronis statuem in foro Mantuano dejici iusserat, nobilem invectivam edidit.

A szerző ugyanitt megemlékezik a magyar humanizmus jeles képviselőiről is:

Ex Hungaris, qui studia humanitatis secuti aevo nostro claruerunt, duos novimus, Joannem episcopum Varadiensem, qui regni cancellaria obtinuit, et alterum Joannem ejus ex sorore nepotem, qui sub Guarino Veronensi Graecas et Lat-

inas literas didicit, nec minus versu quam soluta valet oratione...³⁵

Lajos és Zsigmond könyvtárában már az ókori klasszikusok és a humanizmus korai alkotásai is megjelentek. Dante művének latin fordítását pedig egyenesen Zsigmondnak ajánlotta szerzője, Giovanni Serravalle.³⁶

Ez a jelenség nagymértékben elősegítette az itáliai humanizmus behatolását Magyarországra. Ehhez a legfőbb szervezeti bázist a királyi kancellária jelentette (ld. Zsigmond kancelláriáját), itt mutatkoztak meg a legintenzívebben a világi tendenciák az egyre inkább sokasodó világi értelmiségi alkalmazottak révén. A humanizmus elterjedéséhez nagy segítséget jelentett az a körülmény is, hogy a királyi jegyzők és kancellárok növekvő számban tanultak a francia és az itáliai egyetemeken. Itt a római jog mellett a klasszikus auctorokat is behatóan tanulmányozták, ami jelentős hatást gyakorolt a későbbi kancelláriai írásművek stílusára. Ennek nyomait fogjuk látni a későbbiekben a "prehumanista" Johannes de Thurocz Chronica Hungarorumának számos helyén is.

A Délvidék, s különösen az itáliai műveltséggel legközevetlenebb kapcsolatban álló zágrábi egyházmegye területe volt hivatott arra, hogy az itáliai humanizmust közvetítse a magyar királyi udvar felé. A Hunyadiakkal rokonságban álló s a humanizmus elterjesztésében jelentős szerepet betöltő Vitéz és Szilágyi család is délvidéki származású volt.

³⁵ Cf. In Aeneae Sylvii Piccolominei postea Pii II. Papae opera geographica et historica Helmstadii, 1699 De Europa p. 227.

³⁶ G. Serravalle (1350 körül-1445); Dante-fordítása: 1416-1417.

Amikor Magyarországon a XV. sz. közepe táján a humanista irodalom első produktumai megszülettek, már gazdag története volt a közép-európai latin nyelvű irodalomnak. Kibontakozóban volt ugyan az anyanyelvi irodalmi tevékenység is, mindazonáltal a latin nyelvű irodalom hosszú ideig domináns maradt. Ez ugyanakkor elősegítette a magyar nyelvű irodalom magasabb színvonalra emelését is. Messzemenően egyetértünk Klaniczay Tibornak ama megállapításával, hogy a hazai latin nyelvű humanista irodalom esetében nem a magyar, hanem a magyarországi jelző a találó kifejezés az írók tarka nemzeti összetétele miatt, hiszen - amint arra az előző fejezetben is utaltunk - a korabeli humanisták ama szellemi csoportosulás tagjai voltak, amely nem ismert nemzeti határokat.³⁷ A később tárgyalásra kerülő Ransanus és Bonfini is Hungaria vagy - ahogy sokszor emlegették - Pannonia írói voltak, legalábbis életművük egy részével. Másfelől viszont a magyarországi humanisták is jelen voltak Európa más területein. Mint ahogyan később látni fogjuk, Oláh Miklós épp olyan természetesen forgolódott a németalföldi humanista körökben, mint itthon. Humanistáink tehát - ha hosszabb ideig külföldön kényszerültek is tevékenykedni -, akkor is megmaradtak a magyarországi humanizmus képviselőinek, s ugyanúgy szívükön viselték a nemzet sorsát. Maga Oláh Miklós Hungaria c. műve verses bevezetőjében, amely szintén antik mintákon alapul - catullusi reminiscentiák foglalják mintegy keretbe -, a haza sorsa iránti aggodásáról így vall:

Si nihil in nostro est lepidi grative libello,

³⁷ In Klaniczay Tibor i. m. pp. 32-33.

Anxia me melius scribere cura vetat.

Mens etenim duro patriae confecta periculo

Torpet et est longo nunc hebetata malo.³⁸

A hazai szellemi elitnek sohasem voltak olyan szoros és egyenrangú kapcsolatai Európával, mint éppen a humanizmus idején. Honi egyetem hiányában ilyen kapcsolatok nélkül nem is lehetne elképzelni magas színvonalú irodalmi tevékenységet. Egyetem alapításával kapcsolatban voltak ugyan próbálkozások; Mária királyné és Zsigmond e téren kifejtett fáradása ismert. Mind az óbudai, mind a pozsonyi egyetem – amelynek létrejötte már Vitéz János ill. Mátyás király nevéhez fűződik – sorsának ismeretében megállapíthatjuk azonban, hogy az uralkodóknak nem volt igazán szívügyük az egyetem léte.³⁹ Egyetem hiányában pedig megnőtt a királyi kancellária és a királyi udvar jelentősége a szellemi elit munkájának szervezésében, segítésében.

A magyarországi tudományos irodalom alapvetése már a reneszánsz irodalom kezdő szakaszában megtörtént, bár a nyugat-európai színvonalhoz képest szerényebb formában. Az ország történelmi helyzete és az egyetem hiánya ugyanis akadályozta az európai színvonalra való felemelkedést. Így is születtek azonban a történetírásban és a filológiában jelentős eredmények. A humanista történetírás iránti igény már korán jelentkezett, megfelelő hazai alkotók hiányában azonban jeles itáliai humanisták végezték el a magyar történelem humanista szellemű feldolgozását. Mivel a Thuróczy-féle krónika még elsősorban a középkorias nemesi-deákos műveltség

³⁸ Nicolaus Olahus: Hungaria Ad lectorem 1-4. sor

³⁹ Cf. in Klaniczay i. m. pp. 67-76.

jegyeit mutatta, Mátyás gondoskodni kívánt annak humanista szellemű átdolgozásáról ill. feldolgozásáról (ld. Ransanus, Bonfini művét).

A humanista történelemszemlélet középpontjában is az alkotó ember áll, ahogyan az a reneszánsz egészére jellemző. Nem véletlen hát, hogy a legkorábban megjelenő humanista történeti műfaj éppen a világi életrajz. Az uralkodó esetében a fama fenntartásának, hagyományozásának legfőbb eszköze éppen a történeti mű. Nálunk az első így értékelhető életrajzi opus Küküllei János Nagy Lajosról szóló biográiája a XIV. sz. végéről, amelyet Thuróczy is felhasznált. Az új típusú történetírás is itáliai eredetű, az ún. firenzei iskolához kapcsolódik - amint erről korábban már szoltunk -, a már említett Coluccio Salutati és tanítványa, Leonardo Bruni tevékenységéhez. Követőik szemben a középkori egyházas krónika-formával a Livius-féle annalisztikus formát részesítették előnyben. Éppen a humanista történetírás kezdeti szakaszára gyakorolt igen nagy hatást ez a retorikus jelleg, amiért is ezt a fajta irodalmat "retorikus történetírásnak" szokták nevezni. Az új típusú történetíró ugyanis kezdetben kénytelen nagyrészt ugyanazzal az anyaggal dolgozni, mint középkori krónikás elődei, s csak a megfogalmazás nyelvében, stílusában, azaz a retorikai komponensekben nyújthat azokhoz képest teljesen újat. Munkájában tehát igen nagy szerepet játszik a stílus, tevékenysége ezért esetenként egy-egy középkori krónika stiláris átdolgozására, humanista jellegű színezésére korlátozódhat. Az elmondottak kisebb-nagyobb megszorítással érvényesek a Thuróczy-féle krónika humanista szellemű átdolgozására is,

amit a maga helyén egy-egy fejezet összehasonlításával bővebben illusztrálni fogunk. A kétféle stílus közötti szembevető különbség így érzékelhetővé válik. A történeti események elbeszélésénél a humanista szerzők, elsősorban a történetírók, módszeresen éltek a retorikai színezés lehetőségével (ld. később Ransanus, Bonfini és Tubero oratióit). Ennek jelentőségéről bevezetőnkben már szoltunk Cicero tevékenysége kapcsán. Előadásmódjuk egyik legfőbb eszköze így a fontosabb szereplőkkel elmondatot antik eredetű oratio (Cicero mellett elsősorban Sallustius, Caesar és Livius hatása mutatható ki e téren). Eme beszédek – amint a későbbiekben elsősorban Tuberonál látni fogjuk – a szereplők jellemzésén túl alkalmat adnak a szerzőnek arra, hogy a tárgyalt eseményekkel kapcsolatban, vagy attól függetlenül, saját gondolatait, erkölcsi elveit bővebben kifejtsse.⁴⁰ Jellemző módszerük továbbá az is, hogy a modern eseményeket szinte antikizálják, mindent és mindenkit elrómaiásítanak. A későbbiekben erről meggyőződhetünk éppen Ransanus és Bonfini tárgyalása kapcsán. Ehhez kapcsolódik még az antik reminiscentiák sűrű előfordulása, esetenként antik költői formák és motívumok megjelenése a prózai szövegekben, amelyek közül számosat magunk is kimutattunk az

⁴⁰ Cf. Erzsébet Galántai: Antike dichterische Motive in gewissen humanistischen Geschichtswerken Die Kommentare von – Előadás nemzetközi tudományos konferencián: Debrecen, 1997. szept. 8., kézírata közlésre elfogadva.

⁴¹ Cf. E. Galántai: Fortwirken von antiken dichterischen Formen und Motiven in den Prosawerken der Humanisten (Előadás nemzetközi tudományos konferencián) In: Acta Antiqua et Archaeologica Tomus XXVII. Szeged, 1988. pp. 230–235.

említett szerzők műveiben.⁴¹ Eme klasszikus citátumok, utalások nézetünk szerint nem azért kapnak helyet a humanista szerzők műveiben, mintha alkotójuk nem állna a klasszikus latin nyelvműveltség legmagasabb fokán, s nem tudná mondanivalóját önállóan előadni, csak a klasszikusok idézésével, hanem éppen annak bizonyítására szolgál helyénvaló alkalmazásuk, művészi előfordulásuk,- ahogyan azt az említett előadásokon bővebben kifejtettük a nevezett szerzők stílusának vizsgálata kapcsán.

A humanista történetírók nagy gondot fordítanak továbbá az ország -ill. egyes vidékek, városok- szépségének bemutatására, természeti, néprajzi és gazdasági viszonyainak ábrázolására. Jellemző ez a későbbiekben általunk vizsgált szerzőkre, különösképpen Ransanusra, amiről a műből kiemelt szövegrészek vizsgálata kapcsán meggyőződhetünk majd.

A korabeli történetírásban tekintélyes szerepet kapott az etimologizáló módszer is. A múltra vonatkozó adatok akkor még csekély számban álltak rendelkezésre, s ezek pótlására éppen az etimológia volt alkalmas. Erre a módszerre számtalan példát találunk majd Ransanus Epithomájában.⁴² A korabeli történeti művek nem nélkülözhetik az ilyenfajta fejtegetéseket.

Az etimológia alkalmazása a történetírás keretei között kialakított egy másik, azóta önállósult tudományt, a földrajzot. A humanista történeti művek bővelkednek földleíró részekben, amint ezt Ransanus, Bonfini és Oláh műveiben tapasztalni fogjuk, bizonyos jelei pedig már Thuróczynál is

⁴² Cf. P. Ransanus: Epithoma rerum Hungararum Index II. és III. számos helyén. A Ransanusról szóló fejezetben részletesen kitérünk rá.

fellelhetők. A földleíró szakaszok önállósodásából származott az egyik jellegzetesen humanista műfaj, a prózai vagy verses városlaudatio, a várostörténet⁴³ ill. az olyan leíró értekezések, mint pl. Oláh Hungariája.

Hasonlóképpen jellemzi még a humanista műveket az adulatio is, melynek fő eszköze a superlativusok bőséges alkalmazása.⁴⁴

A fentiekben a humanista történetírásnak elsősorban azokat a jellemző vonásait emeltük ki, amelyek az általunk vizsgált történetírók műveiben legfőképpen kimutathatók.

A legkorszerűbb műveltséget az itáliai iskolákban lehetett megszerezni az említett időszakban, s mindazok, akik a budai nagyobb kancelláriába akartak kerülni, egészen Mohácsig Itáliában tanultak. A XV. század fordulójára azonban a bécsi és krakkói egyetemek is megújultak, modernizálódtak, s mivel Magyarországhoz közelebb estek, s olcsóbbak voltak, az olasz iskolák vetélytársaivá nőttek. A magasabb igényű bécsi universitas hatása Jagelló-kori humanista kultúránkra az észak-itáliai egyetemekével vetekszik. Leghíresebb tanára a kiváló költő, Konrad Celtis⁴⁵ volt, a Sodalitas Litteraria Danubiana megszervezője és elnöke, mely társaság a bécsi mellett a magyar és a budai cseh kancellária humanistáit igyekezett összefogni szimpoziumok tartásával Bécsben és Budán. A későbbiekben legnevesebb hu-

⁴³ Cf. pl. Ransanusnál Bécs, Erdély stb. dicsérete vagy Tuberónál Ragusa fekvésének, történetének leírása stb. Ransanusnál a laudatio prózai és verses változatával egyaránt találkozunk.

⁴⁴ Cf. pl. Ransanus Index I.

⁴⁵ K. Celtis (1459-1508) német humanista, Hroswitha darabjainak felfedezője és kiadója (1501). Plautus és Terentius nagy tisztelője; nevéhez fűződik egyébeken mellett Seneca drámáinak kiadása.

manista professzora Vadianus⁴⁶ volt. Ő és köre még Celtisnél is nagyobb hatású volt.

Az említett korszak legjelentősebb humanista centrumai között a királyi udvar és a Sodalitas Litteraria Danubiana mellett meg kell emlékeznünk még a délvidéki humanista centrumról, a kalocsai érsekségről, melynek e korban legkiemelkedőbb személyisége a horvát származású Frangepán Gergely kalocsai érsek volt.⁴⁷ Ő lazább szálakkal ugyan, de kötődött a Celtis-féle irodalmi kör budai csoportjához. Amint a későbbiekben látni fogjuk, vele tartott szoros kapcsolatot Tubero is, s nem véletlen, hogy éppen neki ajánlotta művét. A kalocsai érsekség irányította ugyanis az ország déli felének egyházi életét. Maga Frangepán pedig horvát főúri származású lévén különösen érdeklődött a dalmáciai események iránt. Vele és körének jeles képviselői közül Váradi Péter érsekkel és Bánffy Bernát bácsi főesperessel tartott még szorosabb kapcsolatot Tubero, akik művének elkészítésére ösztönözték, s akik a munka elkészültét is segítették tanácsaikkal s azáltal, hogy részleteiben figyelemmel kísérték.⁴⁸ Erre a szerző maga is igényt tartott. Ragusa történetének megírására éppen Bánffy buzdította jeles humanistánkat.

⁴⁶ Vadianus: Joachim Watt (1484-1551).

⁴⁷ Frangepán Gergely (?-1522); veszprémi püspök: 1502-1503; kalocsai érsek 1522-ig, haláláig. Világi tisztségei közül legfontosabb: 1518-ban II. Ulászló tanácsosa.

⁴⁸ Cf. -: Kortörténeti feljegyzések. Szeged, 1994.

A latin nyelvű humanista irodalom eme virágzását nálunk a XVI. század közepétől fokozatos sorvadás követi.⁴⁹

⁴⁹ Cf. Mályusz Elemér: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon Bp., 1971, pp. 305-360., Kulcsár Péter: Humanista történetírók Bp., 1977 Utószó: pp. 1157-1195.

IV.**THURÓCZY JÁNOS CHRONICA HUNGARORUMA**

Mivel Petrus Ransanus humanista történeti művének közvetlen forrása a frissen megjelent Thuróczy-krónika volt, s minthogy már a krónikában is kimutathatók a humanista stílus bizonyos előjelei, szólnunk kell Thuróczy János krónikájáról és a mű stílusáról.

Amint arról az előző fejezetben megemlékeztünk, a világi értelmiség a XV. század folyamán fokozatosan előretört az irodalmi életben, s kezdte az egyházi értelmiséget kiszorítani még annak legsajátosabb területeiről is. Ez a tendencia nálunk is megfigyelhető. Bizonyítéka ennek éppen Thuróczy János (Johannes de Thurocz, egykorú változat szerint Johannes Thwroczy). Ő azon első magyar történetírók közül való, akik nem voltak a klérus tagjai.

Szerzőnk az oklevelek tanúsága szerint 1435 körül született nemesi családból, melynek birtokai a korabeli Magyarország északnyugati részén, főképp Turóc megyében voltak.⁵⁰ A család egyik tagja, Nádaséri András, akit a források egyszerűen csak Thuróczynak mondanak, Zsigmond király udvarában teljesített szolgálatot. Ő volt krónikaírónk atyai nagybátyja. Szolgálataiért jutalmul a Hont megyei Pir falut kapta. A családdal kapcsolatban a Szentmihályi Thuróczy névalak és a Pir nevű faluból való eredetre utaló Pir-i névalak egyaránt használatos volt.⁵¹ Szerzőnk iskoláit Magyarországon végezte, a rendelkezésre álló adatok szerint egyetemre nem járt.⁵² Ismereteit nagyrészt gyakorlati úton

⁵⁰ Cf. Mályusz Elemér: A Thuróczy-krónika és forrásai Bp., 1967, p. 82.; Johannes de Thurocz: Chronica Hungarorum Edd. Elisabeth Galántai et Julius Kristó Bp., 1985 p. 9.

⁵¹ Cf. magister Johannes Thwroczy de Zenthmichal alias de Pyr

⁵² Cf. Mályusz E. i. m. p. 82.

szerezte, minthogy hivatala megkövetelte a latin nyelv alapos elsajátítását, s jogi ismereteinek állandó bővítését.

1465-66-ban a sági premontrei monostort képviselte az országbíró előtt, 1467-70 között pedig az országbíró kancelláriájában jegyzőként működött. 1470-75 között szintén a sági monostorban hiteleshelyi jegyzői tisztet töltött be, majd 1475-ben Hássághi István pártfogásával visszakerült a királyi kúriába, ahol országbírói jegyző lett. Életének felsorolt állomásai írói tevékenysége szempontjából nagy fontosságúak, amint arról stílusának elemzése során meggyőződhetünk majd. 1486-ban Drági Tamás (Thomas de Drag) personalis, aki maga is világi személy volt, protonotariusává tette Thuróczyt, amely hivatalát 1488 vagy 1489-ben bekövetkezett haláláig viselte. Éppen Drági Tamás buzdította szerzőnket a magyar múlt részletes feldolgozására, amint arról művének ajánlásában a következőképpen emlékezik meg:

<Dedicatio>

Ad egregium dominum Thomam de Drag
personalis presentie serenissimi principis domini Mathie
Hungarie, Bohemie etc. regis Austrieque ducis cancellarium
5 Prefatio magistri Johannis de Thwroc
in primum librum Chronice Hungarorum foeliciter incipit 2

Iugi otio his annis nobis eque simul torpentibus varii rerum ordines cum inter 3
occurrissent, suaves interdum lites media inter colloquia surrexere, et levia
disputationum sepius emeruerunt iurgia. Dum rebus Hungarice nationis de 4
10 primevis deque parte mundi, que Hungaros aut germinavit aut in hanc regionem,
que antiquitus Pannonia, nunc vero Hungaris ab eisdem Hungaria dicta est, fudit,
variis utamur sententiis, experiendi tandem gratia placuit dudum super his rebus

contextas revolvere historias. Quas equidem dum diligenti lectione perlustravimus, 5
multa in eisdem de parte mundi Scitica, unde et Hungari emersisse perhibentur, aut
15 obmissa aut neglecta seorsumque aliorum autorum a positionibus conscripta
apparebant. Enimvero et magni regis Atile gestarum gloria rerum stili pravitate
comprehensa digno laudum preconio non minus quasi subticere videbatur. Nec 6
crimine de hoc Hungarorum vetustas arguenda est, quod suarum recordia rerum
altum oblivionis in pelagus defluere permisit. Hoc genus hominum ipsarum etate
20 rerum armorum potius strepitu quam literarum scientia sese exercitabat. Nam et
hoc nostro evo pars nationis eiusdem quedam Transsilvanis regni posita in horis
caracteres quosdam ligno sculpsit, et talis sculpture usu literarum adinstar vivit.
Externarum nationum invidiam exactis per ipsum Atilam regem victoriis 7
condignum preconii subtraxisse stilum et eidem regi Atile gloriam imperialis
25 nominis dempsisse puto, neque per ipsum gestarum rerum in decus quidpiam
preterquam illatas per ipsum eis miseras planctuosi carminis adinstar scripsisse
inveniuntur. Unde Paulus Orosius suarum ultimo libro historiarum Hunorum de
eruptione mentionem faciens: Tredecimo, inquit, anno imperii Valentis radix illa

miseriarumstrarum copiosissimos simul frutices germinavit. Et Anthoninus 8
Florentinus archiepiscopus in secunda parte sui chronici operis: Ipsa, ait, gentis
barbaries me silere faceret, nisi illud famosum Galliarum et Italiarum excidium me
loqui cogeret. Nemo mundanam miseria absque aliena adeptus est gloriam. Ninus
5 Assyriorum rex, regna quod in aliena violentas iniecit manus, universarum
originem historiarum peperit, et, nisi quondam Agamemnon Grecorum imperator
Troianum Ilion evertisset, Magnus quoque Alexander tristibus armis orbem
vastasset, illorum nomina pariter cum corporibus cecidissent. Sciticas igitur partes, 9
regis quoque Atile evum ingentium facinorum pre magnitudine immortalitate
10 dignum ampliori stilo ut describerem, simulque et subsequentium Hungarie regum
historias olim editas percursitarem, et in illis, si quid negligentia scriptorum
viciasset, castigarem, tuis animatus persuasionibus rem meis viribus haud parem
aggredi presumpsi. Dulce enim tuum et admodum delectabile eloquium me vicit, 10
quamvis tantarum magnitudo rerum maiori sit digna vate, tua tamen persuasio
15 cum erga me vim habeat mandati, tibiue nondum persuadenti paruerim,
persuadenti eo magis omnem vim meam dedicavi. Enimvero in presumente, ut 11
arbitror, hec presumptio invidia auctrice ludibrium pariet, et lingua, que parcere
scit nemini, in detractionem illius dissolvetur. Noscimus, inquit, hunc hominem.
Verum quidem iuxta evangelicam lectionem nullum sua acceptat patria. Cum
20 tamen rebus in his ex me fecerim nihil, veteres in omnibus secutus sum historias, et
sententias autorum transgressus sum in nullo. Partes quidem Scitie et illarum situm, 12
Atile quoque regis gesta pluribus cronicis operibus eapropter indagatis stilo paulo
ampliori, quam priores Hungaricarum historiarum effecerant autores, illorum
undique positiones intermiscendo conscribere ac ceterorum divorum Hungarie
25 regum historias debilis mei operis infra limites, puta quondam Karoli regis nequiter
interfecti Miserabile usque ad Carmen, quantum mei est ingenii, diligenter castigare
curavi. Altiusque istud alta me iuvent ordinare numina celi! Tu quoque suscipe 13
nautam altas pelagi voragines absque temone temperieque ratis ac remigis officio
tua ad desideria sulcantem! Suscipe, inquam, tue tantum voluntati satisfacere
30 volentem, et suscipe me non ex me, sed ex veterum has res describentium
voluminibus autorum gratum, velut florem viridibus lectum de cespitibus tue
offerentem dominationi! Vale!

Már az idézett szövegrészben is megfigyelhetők olyan antik hivatkozások, mitológiai utalások, evangéliumi tartalmi citátumok, amelyek stílusának jellemzői, és a "prehumanista" jelzót indokolják.

A Chronica Hungarorum több részletben készült. A legkorábbi részt, a Kis Károly történetéről szólót, (cf. Editio critica 186-194. fejezetek) Hássághi István megbízásából készítette az 1480-as évek elején, amint erre ajánlásában is utal. Forrása Laurentius de Monacis költeménye volt.

Drágyi Tamás buzdításának 1487 második felében tett eleget, amikor is a korábbi forrásokban fellelhető hun-történetet részletesen átdolgozta. (Ed cr. 3-26. caputok). Történetírói módszerét s a források felhasználásának módját a Soliloquiumban az alábbi módon fejti ki:

Olim antiqua autorum vetustas Hunorum sive Hungarorum diversimode originem descripsisse invenitur, quibus tam modernorum quam preteritorum temporum homines diversos sensus acomodantes non parva in hac re discrepatione
 5 dissentiunt. Duo enim volumina cronici operis propaginem simulque et gesta illorum elucidantia, a ceteris autoribus ac etiam in seipsis maxime in declaratione illorum germinis dissidentia, temporibus quondam divorum Karoli et Lodowici Hungarie regum, ut dici presumitur, edita reperiuntur, quorum alterum super libri Genesis X, alterum super XI capitulis suas fundaverunt origines. Cum autem huic,
 10 quod post diluvii vindictam universa caro a Noe et eius filiis, puta Sem, Cham et Iaphet, novam receperit generationem, universalis Christiane religionis natio cedat, alienarum preter Hungaricam, quod voluminibus in eisdem declaraverunt, generationem superfluitati potius quam necessitati ascribi debere dinoscitur. Unde ne ipse ex se huic operi quidpiam addidisse reprehendar, illorum sequens
 15 voluminum autores mcis propositis idem principium pono.

A magyarok második bejövételétől Károly Róbert haláláig terjedő időszak történetének megírásánál (cf. Ed. cr. cap. 27-129) a XIV. századi krónikakompozíció szövegére támaszkodott.

Témáját így jelöli meg:

Incipit Prologus in secundam partem
Chronice Hungarorum

200

Digestis in prima parte operis huius Hunorum sive Hungarorum generationis exordiis felicibusque et sinistris eorundem preliis, quociensque loca mutaverunt, quique finis primi eorundem regni obtigit, nunc videndum est, quo tempore rursus in Pannoniam redierunt, et qui redeuntium fuerunt capitanei, ac quantus numerus armatorum in exercitu illorum fuit, et qualiter de novo Pannonico potiti agro in illo regnent hunc usque in diem.

I. Lajos korára vonatkozóan Apród János életrajzát emelte át művébe (Ed. cr. 130-185.)

A Kis Károly halála és saját kora közti időszak eseményeit (az 1487. évi bécsújhelyi ostrommal bezárólag) 1487-ben írta. (Ed. cr. 195-262.). Mint a korábbiakban elmondottakból kitűnik, a krónika többi részének megírásakor Thuróczy több forrásból merített, míg az utóbb említett fejezetek szerzőnk önálló munkáját képezik. Ez a rész látszott tehát a legalkalmasabbnak arra, hogy Thuróczy nyelvére vonatkozóan észrevételeket tegyünk a későbbiekben.

A mű egyik nagy értéke az, hogy a szerző belevette Rogerius váradi kanonoknak a tatárjárásról szóló, elsőrendű forrásértékű Siralmas énekét (*Miserabile carmen*), amely ennek köszönhetően maradt ránk.

A krónika kéziratát nem ismerjük. Első kiadása 1488. március 20-án Brnóban jelent meg.⁵³ A második még ugyanebben az évben június 3-án látott napvilágot Augsburgban.⁵⁴ Az utóbbi kiadásnak két változata ismeretes, az egyik tartalmában a b-vel azonos szöveget közöl, a másik (a2) pedig elhagyja a Mátyás ausztriai uralmával kapcsolatos eseményeket és leírásokat. A mű 1600-ban Jacobus Bongarsius kiadásában je-

⁵³ Johannes de Thwroc: *Chronica Hungarorum*. In civitate Brunensi 1488, kiadásunkban rövidítve: b

⁵⁴ Johannes de Thwroc: *Chronica Hungarorum Augustae* 1488, kiadásunkban rövidítve: a

lent meg ismét.⁵⁵ Ezután még három XVIII. századi kiadása ismeretes, mindhárom Joannes Georgius Schwandtnerus nevéhez fűződik.⁵⁶ Mivel ez utolsó editio is kétszáz évnél régebbi, s nem felel meg a szövegkritika mai tudományos követelményeinek, minden szempontból indokoltnak látszott a krónika kritikai szövegének közzététele. A hazai filológia és historiográfia eme adósságának törlesztésére vállalkoztunk Kristó Gyula professzorral, amikor a mű kritikai kiadását 1985-ben közzétettük az Akadémiai Kiadónál.⁵⁷ Editiónk a brünni kiadás szövegét veszi alapul, az augsburgi változatát az apparatus criticus tartalmazza. Az **a** variáció csak akkor szerepel a főszövegben, ha **b**-nél helyesebb, a megértés szempontjából jobb szöveget közöl. A Budai és Dubnici Krónikában, a Bongarsius- ill. a Schwandtner-féle kiadásban, valamint a *Scriptores Rerum Hungaricarum* I-ben található textusokat csak akkor vettük figyelembe, ha a helyes szöveg megállapításához szükség volt rájuk. A saját korrekciót a szövegben csak kurzív szedés jelzi. Ilyen elvek alapján igyekeztünk egy optimális Thuróczy-szöveget az olvasók rendelkezésére bocsátani. A mű fejezetekre tagolása a brünni illetve az augsburgi kiadásból származik, a fejezetek paragrafusokra osztását azonban magunk végeztük el.

⁵⁵ Jacobus Bongarsius: *Rerum Hungaricarum scriptores varii historici et geographici*. Francofurti 1600, pp. 1-177.

⁵⁶ Ioannes Georgius Schwandtnerus: *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini I*. Vindobonae 1746, pp. 39-291.; Ugyanő: *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini I*. Tyrnaviae 1765, pp. 61-481.; Ugyanő: *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini I*. Vindobonae 1766, pp. 47-366.

⁵⁷ Cf. 1. jegyzet

Thuróczy művének gyenge oldala a szerkesztés. A nem önálló részek megírásánál nagymértékben támaszkodott forrásaira. Munkájának nem válik előnyére, hogy a gesta régi leírásaival összeolvasztotta mindazt, amit Aeneas Silviusnál és a XV. században használatos földrajzi kompendiumokban talált. Mindamellett megfigyelhető az a törekvés, hogy kritikát gyakoroljon forrásai felett.⁵⁸ Elutasítja pl. a gestának Josephus Flaviusra való hivatkozását, amely szerint Nimród a bábéli toronyban színaranyból templomokat, drágakövekből pedig palotákat épített volna aranyoszlopokkal. Szerinte alig hihető mindez: ... In uno enim dictorum duorum voluminum Iosephum referre posuerunt, quod Nemproth in turri ipsa ex auro purissimo deorum fecisset templa, palatia ex lapidibus preciosis edificasset, et columnas aureas in illis erexisset, plateasque illius diversi coloris lapidibus pavimentasset, cui haud adhibenda est fides. (Azt, hogy az állításokkal nem ért egyet, nyelvileg a véleményes coniunctivus használatával is kifejezi, a vonatkozó mondat pedig az egész mondat tartalmára utal.) Ezután véleményének indokolása is megtalálható: Nam post non diu tunc preteritum universale diluvium nondum tantum auri in usu fuisse credi potest, ... et nec tunc deorum erat cultus, quibus ipsa templa edificari debuissent, ... (3/26-27.

A gestanak Edöménre vonatkozó állításában is kételkedik a szerző: Cum autem Hungari rursus Pannonie solum repecierunt, filium Chabe in Scithia remansisse, Edemen

⁵⁸ Cf. Mályusz Elemér: A Thuróczy-krónika és forrásai Bp., 1967, pp. 181 sqq.

vero fratrem eiusdem magna cum familia Hungaros usque ad Pannoniam comitasse et ex illo Abe generationem processisse tradunt, sed haud dignam huic traditioni decet adhibere fidem, potissime quia Hungari Atile post mortem tantis annorum curriculis evolutis rursus in Pannoniam venisse perhibentur, quod evum nepotis illius tanta ad tempora durare potuisset minime. (26/197.)

Kritikájának alapja – mint maga is említi – a ratio, továbbá az a tény, hogy az auctorok kétségtelen bizonyítékkal nem támasztják alá állításukat. A bizonyításhoz evidens documentumokat tart szükségesnek.

Széles körű érdeklődése különösen azokban a fejezetekben figyelhető meg, ahol nem támaszkodhatott írott kútfőkre, a Zsigmondtól kezdődő elbeszélő részekben. Az irodalmi hagyományok hiányával és a kezdő író bizonytalanságával magyarázható a mű szerkezetének kezdetleges volta. Ugyanakkor a szerző igényességét bizonyítja, hogy jobb megoldásra irányuló törekvésének is hangot ad.⁵⁹

A szerző által használt latin nem ciceroi vagy liviusi, hanem a XV. században Magyarországon használatos latin nyelv. A korabeli nyelvhasználat sajátosságai mellett kimutatható a műben a kancelláriai stílus hatása mind a lexika, mind a morfológia és a szintaxis vonatkozásában. Igen jól illusztrálja ezt a jelenséget Zsigmond krónikájának bevezető fejezete, amely az oklevelek arengáinak hatását is mutatja (ld. a későbbiekben közölt szövegrész 701. paragrafusát.) Ezt a nyelvhasználatot a humanisták, akik a klasszikus latin nyelvi-stilisztikai normák követői, elutasítják.

⁵⁹ Cf. Mályusz Elemér i. m. pp. 124-141.

A kiváló itáliai humanista történetíró, a már többször említett Petrus Ransanus éppen Thuróczy művét írta át humanista szellemben mind tartalmi, mind nyelvi vonatkozásban.⁶⁰ Művének bevezető fejezetében így nyilatkozik szerzőnk stílusáról:

Cumque perlecto libro animadvertissem eam seriem non talinitore orationis explicitam, qualem rerum maiestas ac dignitas postulasset, ... contuli me ad scribendum stilo paulo cultiore, quaecunque de Hungarorum principum regno atque ordine libri illius auctor non satis Latina oratione prodiderat. (Dedicatoria 9.) Emellett terjengősnek is minősíti az opust ("prolixa historia"), amelynek maga csak rövid foglalatát készíti el.

A fentiek alapján megállapítható, hogy Thuróczy mint jogi pályán működő szakember a középkori latinság mindennapos gyakorlatának birtokában krónikáját olyan latin nyelven írta, amelyet a humanisták joggal helyeznek pl. Bonfini vagy Ransanus káprázatos nyelvi bravúrokat megvalósító stílusá mögé. Alapos deákos műveltsége azonban mégis lehetővé tette számára, hogy műve maradandó és olvasott - időszakonként Bonfiniénál is népszerűbb - legyen.

A továbbiakban ennek a méltóságteljesen áradó - időnként nehézkesen döcögő - Thuróczy-szövegnek néhány jellegzetességére kívánunk rámutatni a teljesség igénye nélkül, a minden szempontra kiterjedő elemzés ugyanis kimerítené munkám kereteit.

⁶⁰ Petrus Ransanus: Epithoma rerum Hungararum id est Annalium Omnium Temporum liber primus et sexagesimus Ed. Petrus Kulcsár Bp., 1977

Cf. még: Veszprémy László: Az Ősgesztától Bonfiniig In: Iskolakultúra VII. 1997/11. pp. 29-38.

Morfológiai és szintaktikai jellegű észrevételek

Mint a középkori latinban általában, Thuróczy szövegében is gyakran fordul elő praeverbiumos igealak a megfelelő simplex helyett:

pl.: 743: coadunatam

748: oborte

772: deturpabat

Jellemző továbbá a facere és petere igék gyakori használata a műveltetés kifejezésére (szemben a klasszikus iubere és curare alakokkal) pl.: 701: rogatum fecisti

710: ad se vocari petit

A szerző a coniugatióban nincs tekintettel következetesen a klasszikus szabályokra. Nem használja például az a-tővű coniugatiohoz tartozó igék eltérő perfectum alakját:

pl.: 994: vetavit (vetuit helyett)

Figyelmen kívül hagyja továbbá, hogy a nequeo ragozása az eo analógiájára történik:

pl.: 792: nequiebant (nequibant helyett)

A praesens perfectum passivi összetett alakjaiban est helyett extitit fordul elő:

pl: 713: inunctus extitit pariter et

oronatus

810: extitit tumulatus

907: extitit confessus; ugyanitt:

titit captivatus

Stílusának élénkítésére szolgálhat az, hogy az ismert latin főnév helyett a megfelelő magyar substantivumot használja, melyet végződése alapján illeszt be a latin declinációs rendszerbe:

pl.: 772: dissolutus in trepham (in derisum helyett).

Az a-ra végződő plurale tantumot egyes számú a-tövű főnévként használja:

pl.: 701: in chronicam

A szintén plurale tantum moenia főnevet o-tövűként declinálja:

pl.: 837: meniorum (menium helyett)

941: meniis (menibus helyett)

Egyes esetekben ugyanazt a főnevet más-más declinációhoz tartozóként kezeli:

838: vespium (vesparum helyett: nem abundans a főnév a klasszikusban)

1016: vespe (már a klasszikus szabálynak megfelelő alak).

Nem következetes az i-tövű főnevek használata sem.

715: noctium; 912: cedumque

Előfordul az is, hogy az i-tövű melléknevet a-o-tövűként ragozza:

993: tristo

A középfokú mellékneveket következetesen erősen i-tövűekként declinálja:

752: maiori calamitate

787: maiori pro miraculo

A névmások használatában különösen sok a következetlenség, elsősorban a reflexivum és a 3. személyű személyes ill. birtokos névmás használatában.

746: manus eorum (suas helyett)

749: sui adversarii (eius helyett)

753: sua captio (eius helyett)

771: pro sui libertate (sua helyett)

977: eorum consiliis (suis helyett) stb.

A középkori latin stílusra - így szerzőnk stílusára is - jellemző a mondat szerkesztés klasszikustól eltérő bonyolultsága. Egyszerű mondatokkal csak ritkán találkozunk a szöveg olvasásakor, általános viszont a mellé-, még inkább az alárendelés. A többszörösen összetett mondatok nehezen érthetőségét még csak fokozzák a bennük sűrűn előforduló - sokszor indokolatlanul halmozott - mondatrövidítő szerkezetek. Nem kifejezetten cicerói körmondatokra kell itt gondolnunk, sokkal inkább az oklevelek bonyolult többszörösen összetett mondataira. Ezek azonban a klasszikus körmondat szerkesztés szabályainak figyelembe vételével könnyebben áttekinthetők. A fenti jelenségeket a 701. sz. paragrafusból vett idézettel szemléltetném:

Potissime ne impulsu tuo temere incepto operi meo finis desit; et tempora quondam nostri principis regis Sigismundi et Romani cesaris, quem superius Brandenburgensem nominavi marchionem, que meo iam exacto labori quodammodo animo connexa esse prospiciuntur, ne stilo aliquali intacta humanis labantur ex recordiis, maiora meis viribus, ut dementium moris est, aggredi presumens ea, que a prefati regis Karoli tristi exitu regni Hungarie intra viscera, infra preclarum moderni principis nostri regimen gesta fuere, maxime que immortalitatis honore sunt digna, prout rebus de eisdem per magnificum dominum Michaellem palatinum, quem prefatus cesar non claro sine merito humilis nobilitatis de tugurio alta sublimavit baronatus ad atria,

tum vero per quoddam registrum eiusdem cesaris diebus prescriptorum temporum suorum pro observatione conscriptum edoctus, stilo prius excusato et carmine parviloquo perstringere ac tibi, qui me tantillum languide Latinitatis hominem huius operis ad primitias tuis artare scriptis non erubuisti, dedicare curavi.

A mondanivaló szempontjából tulajdonképpen kevésbé fontos, csak pontosító funkciót betöltő vonatkozói mellékmondatok és halmozott participium coniunctumok bonyolítják a mondat-szerkezetet, ennek köszönhető nehézkessége.

Gyakori jelenség a kijelentő alárendelt tárgyi mellékmondatok esetében, hogy verbum dicendi vagy más mondást jelentő kifejezés után nem accusativus cum infinitivot, hanem pl. quod kötőszavas mellékmondatot találunk. Pl.: 729.: Aiunt quidam, quod dum Stephanus Konth ipsa decollationis pena plecti debuisset, resupinus vultu ferientis ictum versus decumbere preelegisset, seque plurimas imminentes sibi mortes intrepidis oculis conspexisse et hanc quidem non formidare, tum vero intueri velle dixisset. (A dum kötőszó itt a klasszikusban megszokott cum historicum funkcióját tölti be.)

808.: Post hec anno regis Alberti secundo ingens exuberavit fama, quod Amrates Thurcorum cesar magnam sue gentis vim movisset, regnumque Hungarie invadere conaretur, ...

A függő kérdések esetében nem következetes a módhasználat:

712.: Nostis, quanto guerrarum turbine noviter elapsis diebus nostrum agitatum est regimen, quantasque ipsa pertulerim periculorum procellas, ...

Mindkét függő kérdő mellékmondat a nostis-hoz kapcsolódik, az első esetben mégis indicativus, a másodikban pedig coniunctivus áll mellette. Ugyanez a jelenség megfigyelhető a vulgáris latinban is. A középkorban használt latin nyelvben pedig sok a vulgáris elem . Cf.: Plautus: Miles 64.: Vide cesaries quam decet.; 83.: ... qua adsedistis causa. Amphitruo: 17-18. Nunc cuius iussu venio et quam ob rem venerim/ dicam...

A finális mellékmondatok esetében gyakori jelenség, hogy az ut finale kötőszót nem coniunctivusban álló igealak, hanem participium instans activi követi. Pl.:891.: ..., non tamen ut predam acturus, sed ut regnum occupaturus transibat.

Különösen sok következetlenség figyelhető meg a mellékmondatok kötőszó- és módhasználatát illetően. Pl.: 764. ... tantum ceperat incrementum, quod ... vix devicta abolitaque est.. (quod + indicativus)

792. ... in tantum ... creverat, quod ... pavitabant. (quod + indicativus)

797. ... ita, ut ... curem. (a klasszikus latin szabályoknak megfelelően ut consecutivum + coniunctivus.)

821. ... in tantum claruisset, quod ... extulisset titulum ... (quod + coniunctivus)

870. ... id accessit, ut cesar ipse Thurcorum Amrates ... laboravit. (ut+ indicativus)

975. ... tantaque erga illum affectatione ducebantur, ut sanguinem fundere ultricesque animas per mille vulnera in illius vindictam efflare eisdem non crudescebat. (ut+ indicativus)

999. Nulla homine in hoc est natura, que eundem regnare dedignaretur, ... (consecutiv tartalmú relativummal bevezetett mellékmondat a klasszikus coniunctivus-használattal)

Kimutatható a műben a középlatin nyelvhasználat jellemzői között az oklevelek hatása is, elsősorban azok arengája és narratiója tekintetében. Különösen szembetűnő ez a jelenség pl. az alábbi helyeken:

... Iocundum omnino haberetur alienam non expetere sortem, tempora variantur, rerum obducuntur ceca interdum fortuna exitus, et inopinato hominum spectacula quandoque fine clauduntur.... (Ed. cr. 186. cap. 642.)

... Omnem vitam humanam, etiamsi laudem mereatur, odii gratia detractio comitatur, et lingua maledica etati conditionive parcit nulli, commune tamen pondus, quaecumque sit, micus premit, et pena socios habens iniuriosa est minus.... (186. cap. 644.)

... Dominus vero Iohannes wayuoda mori aut vincere intentus omnino fuge immemor erat. Fervet igitur bellum ex utraque parte asperrimum, cedes fit maxima, multi cadunt hoste ex utroque, sed multo plures ex Thurcis, quapropter bassa et Thurci campum deserere et subite se committere fuge sunt coacti. Insequebantur illos Hungari, et cunctos, ad quos pervenire poterant, moribunda in cadavera redigebant ita, ut cunctus tanti certaminis campus tanta ex cede humanoo equorumque cruore conspersus ac crebris cadaveribus

refertus, postea incalescente solis fervore olentem exalans tabem auras inficiebat peregrinas, et humanum illac aditum fieri negabat. Dominus siquidem Iohannes fuis tot hostium milibus multisque illorum maioribus captivatis, amplo thesauro et omni precioso exercitus eorum supellectili in predam conversis, vir magnificus digno laudum preconio omne per eum recolendus bello fortiter suscepto, prudenter administrato felicissimeque gesto et confecto memorabilem victoriam reportavit, seque exhinc non solum regnicolis verum etiam nationibus extraneis sincere dilectionis affectu exhibuit toto corde amandum. (233/859-860.)

Az idézett helyen figyelmet érdemel még az a jelenség is, hogy az oklevélfordulatok keverednek a klasszikus (caesari, sallustiusi, liviusi) csatajeleneteket idéző kifejezésekkel. Nem véletlen ez, hiszen az oklevelekben is kiváltképpen a narratio - esetenként az arenga - alkalmas arra, hogy szerzője megcsillantsa klasszikus műveltségét, más helyeken ez kevésbé lehetséges.

... Verum paulo ante multis comportatis spoliis, multis cedibus illatis ac magna parte dictorum regnorum in ignem et predam redacta damnisque plurimis illatis hostilem illesi poterant declinare congressum, preterite tamen ipsos hoste ab eodem reportate animabant victorie,... (237. cap. 876.)

... Harum demum rerum post expeditionem nondum equorum suorum sudore desiccato Boznense regnum, ... castrumque Iaiicza tum loci natura tum vero meniorum altitudine munitissimum vi, alia vero terre eiusdem castra deditione

cepit. ... optimumque et novum genus victorie reportavit.
(260. cap. 1003.)

A fent említett jellemzők azt bizonyítják, hogy a szerző stílusát elsősorban a XV. században Magyarországon használt ún. középlatin nyelv határozta meg, áthatva a kancelláriai latin nyelv fordulataival mind a szóhasználatban, mind a mondatszerkesztésben. Hogy ez a stílus még nem felel meg a humanizmus elvárásainak, azt maga is érzi, s művében több helyen meg is említi.Pl.:

... quamvis tantarum magnitudo rerum maiori sit digna vate ..., ... rem meis viribus haud parem aggredi presumpsi.(1. cap. 9-10.)

... ne stilo aliquali intacta humanis labantur ex recordiis, maiora meis viribus, ut dementium moris est, aggredi presumens ... (195. cap. 701.)

... meis maiorem viribus sarcinam humero meo debili imponis, haud idoneum pulsasti ingenium. Magnalia enim regum gesta exiguos autores non expostulant, nec alta humili stilo delectatur fama ...(hatásos oppositíóval)

... Unde hec, inquit, presumptio homini indocto venit, ut carmina conderet, et prestantes stilo agresti res verteret?
(186. cap. 643-644.)

... sed cum suorum ingentium facinorum gloria singularem stilum et historiam maioremque me preter preconem expostulet, ... veniam rogicans meis autoribus linquo, qui eadem stilo altiori digniorique prosequuntur.

(262. cap. 1023.)

... Néhány helyen azonban öntudata, teljesítményének nagysága miatt érzett büszkesége megnyilvánulásának is tanúi

lehetünk. Úgy vélte, hogy az Attiláról szóló részben pl. sikerült elismerésre méltó produktumot alkotnia elődeihez képest azáltal, hogy a hunok történetét korábban még nem ismert források felhasználásával, részletező feldolgozásával Attila dicsőségét sikerült új életre keltenie. A tartalmi bővítés természetesen stiláris változtatással is járt. Erről így vall a Dedicatióban:

... Sciticas igitur partes, regis quoque Atile evum ingentium facinorum pre magnitudine immortalitate dignum ampliori stilo ut describerem, simulque et subsequentium Hungarie regum historias olim editas percursitarem, et in illis, si quid negligentia scriptorum viciasset, castigarem, tuis animatus persuasionibus rem meis viribus haud parem aggredi presumpsi. ... (1. cap. 9.)

A fent említett középlatin stílus jellemzői mellett kimutathatók azonban Thuróczy művében már a humanista stílus bizonyos jellemzői is. A továbbiakban azokat a sajátosságokat kívánjuk kimutatni, amelyek azt bizonyítják, hogy megilleti őt a "prehumanista" jelző. Ő is használja művében részint stílusának élénkítésére, részint a beszélő jellemzésére, esetenként pedig nézeteinek kifejtésére az oratiókat. Ezek ugyan még nem vetekednek Ransanus, Tubero és Bonfini oratióival, de már ama retorikus történetírói stílus kezdetének tekinthetők, amelyről az előző fejezetben szóltunk. Gyakran él bennük a cicerói hatáskeltő szónoki eszközökkel, sűrűn használ interrogatiót, exclamatiót, antithesist, anaphorát, stb., amint az alábbiakban látni fogjuk. Esetenként egy fejezeten belül több kisebb beszéddel is találkozunk, ahol tanúi lehetünk annak is, mennyire

ügyel a szerző a választékosságra, és hogy mennyire igyekszik megcsillantani alapos klasszikus olvasottságát mind a prózai, mind a költői auctorok vonatkozásában. Igyekszik ábrázolni továbbá a beszélő személyek lelkiállapotát is. Igen jól érzékelhető az említett jelenség pl. az alábbi helyen:

Regine ad hec verba levitate muliebri mote sensu pariter et viribus deficiunt, et letali saucie formidine, ut non cadant, vix se continent. Matre quoque subticente filia lachrymas simul et hec verba fundit: Diadema paternum mihi iure datum refutare nolo, attamen vestre voluntatis quod est, eadem, qua incepistis, via agite, contradicere enim tante cohorti non femineae est potestatis, nec aliud, nisi ut me genitricemque meam ob merita quondam genitoris mei, si que memoria sunt apud vos digna, servetis a morte, meque, ut Hungariam relinquens ad expulsum vadam maritum, dimittite, quicquam rogo. Mater vero de filiae relatione minime contenta nuncio ita dixit: Fili charissime, gravi in nos novitate uteris. Quod tibi ita cito, ut velles, responderemus, defectus muliebris rationis non exigit. Vade et dicito illis, qui te ad nos destinarunt, quoniam, quae tibi commissa fuere, executus es. Karolum enim regem, de cuius rebus agitur, et nos eadem servant palatia, ad quem ea, quae dictae sumus, personaliter deferemus. Recedente nuncio regine in gemitus, quos eo presente vix tenebant, dissolvuntur, mutuosque ruentes in amplexus in multarum effusione lachrymarum fletibus insistunt. Utque vicissim loquantur, aut novas recentis doloris exprobrent querelas, singultibus pectora suffocantibus non admittuntur. Nec

minus domicelle, quas reginale claudebat atrium, tum
gemitibus tum lachrymis insudabant. Tandem multos post
merores regina senior subticente filia ita verba fecit: O
viduarum orphanorumque tutor omnipotens, cur tue
oblivisceris iustitie, quare ab alto ingratum vindictam
differs in predonem? Qui miserandas sui sanguinis feminas
ut matrem et sororem culmine sacro venerandas soliis ab
altis depellere et sceptro iure dato spoliare festinat
pariter. Et his dictis nondum tersas fluentes e luminibus
lachrymas dupplicat. Et rursus post multarum genas
inundantium flumina lachrymarum muliebris furoris sedato
impetu natam assiduis vacantem fletibus alloquitur ita:
Grata mihi, inquit, filia, iam tuum perfidus iste predo
totis viribus regnum tenet, et prospero eventu tumescens
palam diadema poscit, nostrumque innoxium minatur fundere
cruorem. Ne igitur vulgus novo lusus principe repenti
concitus ira semel ad regalia tecta ruat, et nos alterno
madefacte sanguine simul regno vitaeque spoliemur, res metu
plenas linquentes venientibus potius cedamus malis!
Hungarici enim furor vulgi spumantis apri rabiem ac
potentem pelagi sevitiam interdum transcendere solet, nec
honor neque sexus maiestatisque vel meritorum respectus
nobis veniam prestabunt. Gens enim ista humili cervicis sub
immagine superbum defert caput, eapropter tanto in
discrimine nostras qualitercumque tribulatas animas servare
sufficit. Ad perdita regna alta obsecundante fortuna, si
vita fuerit comes, redire potest, iusticia enim dei inultum
non permittit quemquam. Ad hec filia rauca pariter et
confusa voce ita respondit: Heu mihi, chara parens,regali

genita de gremio, fastigiis iam venerata paternis iamque etatem agens adultam, quam aliena cognoscere tecta et quam sceptro vita magis peropto privari. Tunc iterum regina senior geminata emittens suspiria ad filiam ait: Regna, potestas et opes non veniunt cuiquam ad libitum, hec arridens fortuna ministrat. Exilium, vincula, paupertas, luctus et mortis innumere species humane sortis sunt dotes. Sors igitur omnipotens, que nobis prestat, equo toleremus animo interim, donec ad nos eadem, a qua non despero, alta fortuna revertatur. Et his dictis veste simul lacrimantia lumina siccans Karolum regem petit, eumque iocundo sermone orsa est: Hungariam, inquit, superbam et gentem effrenam feminea nequit regere manus, tuorum regna cape progenitorum, in te sceptrum cadunt, tuis rebus ea, qua ducaris, libidine utere. ... (192. cap. 680-685.)

Az említett sajátosságok mellett megfigyelhető költői kifejezések használata is az idézett szövegrészben, továbbá bizonyos antik szöveghelyeket idéző fordulatok is feltűnnek már, amelyekről a továbbiakban bővebben szólnunk. Pl. 685.: eumque ... orsa est:... a híres vergiliusi beszédet idézi Aeneas elbeszélésének bevezetésére: Verg. Aen. II. 2.:

inde toro pater Aeneas sic orsus ab alto:...

Az idézett szövegrészekben aláhúzással jelöljük a vizsgált jelenségekkel kapcsolatos helyeket. Az alábbi rövidebb beszédekben is megfigyelhetők az említett jelenségek.:

....Parce, inquit, mi bane, parce, et illud, quod quondam a rege nostro Lodowico beneficium tulisti, reminiscere ac in natam eius innoxiam sevire noli! Ipsa perpetrati sceleris sum auctrix, alter nostrum eiusdem rei opifex, qui et me ad

hunc perduxit finem, penas dedit. Sexui igitur fragili tui honoris gratia miserere, quoniam non absque causa deliqui. ... (196. cap. 705-706.)

... Domini et fratres. qui mei genitoris reminiscentes merita in me benevolenti fuistis animo, et meum per vos mihi datum non labefactastis imperium, deo et vobis gratiarum immensas refero actiones. Nostis, quanto guerrarum turbine noviter elapsi diebus nostrum agitatum est regimen, quantasque ipsa pertulerim periculorum procellas, illa mihi vestri in conspectu referre aut vobis audire necessarium est minime. Omnia enim vel vidistis vel audivistis. Nec vestris de recordiis puto esse lapsum, quali pacto genitore meo grate recordationis nondum sublato vestro ad id accedente voto huic principi, ... matrimoniali federe sim irretita. ... Hic dominus et maritus meus, hic rex vester est. Parcite igitur regno, et vestras mutua cede ne deleatis personas. Pax enim ubique terrarum optimum bonum est, et concordiam populi vicinum regnum metuit. (198. cap. 712-713.)

... Quid sceleris putatis regum fundere sanguinem? Que dignitas, si hoc nephando crimine vestras pollueritis manus, vobis aut vestris successoribus quandocumque in regno merebitur? ... Qui si regni Hungarie sceptrum capiet, an putatis illum de paterna nece maxime vestrum per genitorem procurata non recordari? ... (205. cap. 749-750.)

Non ergo ipse dominus wayuwoda terga vertit, sed timore percussas sui militis acies seriatim hosti exhibens animabat illos dicens: Constantes estote, et prius vitam, quam consuetum perdamus nomen victoriae! Quid trepidatis

hostem, multitudine tumescentem, nonne iam sepius animum illius tentastis, et qui totiens fugit, deo nobis propitio et nunc fugari potest? Si autem cuipiam ex vobis mors crudescit, non curet. Nam si mecum aut cum sociis pransus est, cum Christo cenabit. ... (235. cap. 867.) A fenti hely a sallustiusi, liviusi adhortatiókat idézi, melyeknek terjedelmesebb, kidolgozottabb változataival Tubero művében találkozunk majd.

Szintén a humanista stílust jellemzően számos helyen felfedezhetünk a műben antik reminiscentiákat ill. utalásokat. Esetenként meg is nevezi a szerzőt vagy a művet, máskor azonban csak a kifejezések hasonlósága vagy azonossága, esetenként a hangulat ill. a stílus analógiája alapján ismerhetünk rá a klasszikus szerzőre. Utódai - mint látni fogjuk - tökéletesítik majd ezt a módszert.

Az alábbi csatajelenet ábrázolásánál például felrémlik előtte önkéntelenül is Trója pusztulásának vergiliusi képe, a kifejezést azonban nem szó szerint idézi, hanem szinonim formában. Ransanus a vonatkozó helyen idézi a pontos vergiliusi kifejezést.

... magna vi sui populi coadunata noctis in conticinio regium irruit super exercitum, succenditque oppidum, et Hungaros tum somno tum vino occupatos ad arma excitavit. (cf.: Verg. Aen. II.265.: Troiam somno vinoque sepultam et Ransanus: Epithoma XXXIV. 5.: ... et rex et regii omnes somno vinoque sepulti ...).

Az alábbi helyen az esetleges klasszikus hatás felismerése lényegesen bonyolultabb.

... Huius belli exitum ingens subsecutum est miraculum. Enimvero cum post hanc cladem duo vel citra preterissent anni, et quidam visendorum ossium interfectorum gratia in huius campum certaminis accessissent, dumque mirabundi innumeras hominum pariter et iumentorum ibidem occisorum admirarentur costas, e vestigio vocem quasi humanam tenuem pariter et difficilem audierunt. Attoniti igitur huc atque illuc respiciunt, neminem tamen vident, quare se fantasmate ludi arbitrantur, nec minus pavore perculsi diu stetere. ... Tandem humana tabe spoliata ossa natis circumquaque virentibus herbis inter orta solum caput integrum invenerunt. ... (212. cap. 775.)

A fenti helyen elsősorban a keresztény legendák hatását feltételezik.⁶¹ Nézetünk szerint azonban már a keresztény legenda esetében is fel kellene tételeznünk Livius vagy a Liviust kivonatoló Florus ill. Vergilius egy-egy helyének hatását, a Thuróczy-hely esetében pedig mindenképpen. Az alábbiakban idézett szövegek minden bizonnyal igazolják ezt a feltevést.

... Hoc perpetuitatis auspicio accepto secutum aliud magnitudinem imperii portendens prodigium est: caput humanum integra facie aperientibus fundamenta templi dicitur apparuisse. ... (Livius Ab urbe condita I. 55. 5.)

Lucus in urbe fuit media laetissimus umbrae,
quo primum iactati undis et turbine Poeni
effodere loco signum, quod regia Iuno

⁶¹ cf. Johannes de Thurocz Chronica Hungarorum II. Commentarii 2. Composuit Elemér Mályusz Adiuvante Julio Kristó Latine reddidit Paulus Pelle Bp., 1988, pp. 269-271. A továbbiakban: Johannes de Thurocz: Chr. Hung. Comm.

monstrarat, caput acris equi, sic nam fore bello
egregiam et facilem victu per saecula gentem. (Verg. Aen.
I. 441-445.)

A vergiliusi helyen is értelmezendő jósjelről van szó, melynek megfejtése háborús vonatkozású, ahogyan Thuróczy szövegében is csatával kapcsolatos contextusban szerepel a magyarázandó miraculum.

A továbbiakban néhány szembetűnő - általunk fellelt - antik vonatkozású hely idézésével igyekszünk a szerző stílusára vonatkozó állításunkat igazolni. A terjedelmi korlátok miatt azonban itt sem törekedhetünk teljességre.

Szerzőnk klasszikus műveltségét az elbeszélő részekben számos helyen megcsillantja helyénvaló utalásokkal, hasonlatokkal stb., amelyek a görög-római irodalomban, történelemben ill. mitológiában való jártasságát tanúsítják. Szolgájanak erre példaként az alábbi helyek!

Sallustiusi, liviusi csataleírásokat idéznek fel a következő részletek, a drámai fordulatoknál ill. az elbeszélés élénkítésére a klasszikus latinban szokásos praesens historicum használatával, szakértelemmel váltogatva azt a tulajdonképpeni múlt idejű alakokkal. A Ciceronál, Caesar-nál ill. Liviusnál szokásos participiumos mondatrövidítő szerkezetek klasszikus formáival is találkozunk a körmondatokban. Lássunk néhányat a legszembetűnőbbek közül!

Cadebant Turci et Valahii ad dextram et ad sinistram, et cadentibus multo plures additi fuissent, nisi ... (Th. 201./723.)

Diro itaque bello hostes inter utrosque vigente, cum Hungari sellatos Francorum equos ... conspiciunt, ...

castra pariter et bellica relinquentes ingenia... in fugam convertuntur. (203./739.)

Clamor ingens exuberat, franguntur lancee, ... cadunt hinc inde cadavera mortuorum parte ex utraque. (Itt a figura etymologica alliteratióval szerkesztett művészi használatát is megfigyelhetjük) (211/770.)

Fit igitur magno cum impetu congressus utriusque hostis,... clamor exoritur ingens, moribundum instat certamen, innumeri parte ex utraque cadunt interfecti. ... Tandem cum victoria et captarum magna cum opulentia rerum in castrum Nandoralbense redierunt. (231/844.) Ugyanitt felismerhetjük a híres liviusi kifejezést is, ami szintén csataleírással kapcsolatos adhortatióban szerepel: ... Jzak vero wayuoda Hungaros aut vincere aut mori peroptasse videns mox terga vertit ... (cf. Liv. XXI. 43. 5.: Hic vincendum aut moriendum, milites, est, ubi primum hosti occurristis ...)

... Quid ultra? Ipse dominus wayuoda campum deserere imparemque sibi hostem declinare coactus est. Fugiebant, qui poterant, cuncti, qui autem in fuga deficiebant, per hostem aut capiebantur aut interficiebantur. (232/848.) A kiemelt Quid ultra? kérdés a hasonlóképpen ellyptikus Quid plura? cicerói fordulatot idézi.

Dum igitur wayuoda Mezethbeg tantam sue partis conspexit cedem, cunctis sue partis agminibus fuga laborantibus et ipse fugam iniit, nec tamen hec fuga salutem sibi prestitit. Nam fugiens dum evadere conatur, inter alios fugientes, quos ipsi Hungari insequentes perimebant, ipse et filius suus interfecti sunt, captamque predam cum proprii capitis damno innumerabilique sue gentis strage

refudit.(232/853.) Ugyanitt számos abl. abs. szerkezettel is találkozunk, a Cicerónál, Caesarnál ill. a klasszikus költői használatban megszokott hyperbaton-szerkesztésmóddal: Fervente igitur atrocissimo bello et Thurcis magis in sui defensionem quam in vincendum hostem laborantibus ...

Az antikvitás kimagasló alakjaival ill. mitológiai utalásokkal találkozunk a műben számos helyen. Lássunk néhányat a legszembetűnőbbek közül!

Unde idem Paulus Orosius primo suarum historiarum libro Alexandrum Magnum Gottos evitandos fore pronunciasse, Pirrhum Epiri Tesalie Macedonieque regem exhorruisse, Cesarem vero, qui cuncta armis stravit declinasse ait.(6/59.)

... nisi illorum, qui amabant eum, sibi inisset dissuasio, ibidem Iulii Cesaris adinstar multis vulneribus confosus sanguinem simul et animam fudisset.(204/746.)

Alios pollicitis velut quondam Orpheus, vocis qui dulcedine animalia simul et arbores movisse fertur,... (190/670.)

... ut quondam rex Persarum Xerxes post infelicem belli in Gretia gesti finem .. (204/740.)

Iste homo(sc. Johannes de Hwniiad) quam quondam Solon Creso regi Lidorum omnium regum ditissimo percunctanti primam negavit beatitudinem, cunctos nostri evi inter mortales solus tulit. Nonne velut Tellus homo omnium Atheniensium prestantissimus, quem Solon Creso visis thesauris in beatitudine antetulit, liberis, de quibus erga omnes spes optima habebatur, summo rerum a conditore provisus est.(251/ 948-949.)

Quid inquam, ignipedes veluti Fetontis equi sprete levitate vectoris per devia sparsi orbem quondam impleverant favis, sic gravibus regnum pestibus undique implevere. (188/658.)

Et quia pueriles eiusdem comitis Mathie artus tam vasti negotia regni occurrentium rerum pre magnitudine sufferre non valere cogitabant, iam dictum avunculum suum, donec Fetontis axis quinquies annuales peragraret cursus, in eiusdem regni et ipsius electi regis gubernatorem prefecerant. (258/991.)

Thuróczy stílusát hasonlóképpen jellemzi még - már szintén a humanista stílus jeleként - az elbeszélésbe beleszótt laudatio is, részint egyes városok, vidékek, részint uralkodók dicsérete.

Pannonia és a hunok dicsérete már a mű kezdetén olvasható:

Hec regio olim panis ab ubertate Pannonia denominata esse traditur, que nunc ab Hungaris ipsam incolentibus mutato nomine Hungaria vocitatur, regionum nobilissima, famosissimorum amnium decursu irrigua, campis pariter et montibus mixtim decora, auri et argenti necnon ceterorum metallorum ac salis peroptimi genitrix fecundissima, terrarum fertilissima, vino habundantissima silvarumque et pascuorum frequentissima, pro maiori sui parte undique aut ingentium molibus alpium aut potenti fluminum decursu clausa. Nam et Dacorum populus certam eiusdem regionis partem olim inhabitasse, tandem ... ,relicta pingui Pannonie

tellure marittima loca Noruegie proxima occupasse et sibi ibidem perpetuam fecisse sedem perhibetur.(13/100-101.)⁶²

Pannoniával kapcsolatban ez a bőségkép már Anonymusnál is megtalálható. Találkozunk vele pl. már az Árpádról szóló fejezetben, s a későbbiekben is többször.: Cf.: Anonymus, Gesta: De Arpad duce: Et dum ibi per plures dies habitassent, dux et sui videntes fertilitem terre et habundantiam omnium bestiarum et copiam piscium de fluminibus Thiscie et Budrug terram ultra, quam dici potest, dux Arpad et sui dilexerunt. (P. Magister: Gesta Hungarorum Partes selectae Ed. Ladislaus Juhász Bp., 1932. p. 10.);

Dux autem Arpad et sui milites sic eundo iuxta montem sancti Martini castra metati sunt et de fonte Sabarie tam ipsi quam eorum animalia biberunt et montem ascendentes et visa pulchritudine terre Pannonie nimis leti facti sunt.(ibidem p. 27.) etc.

A hunok dicsőségét Thuróczy az alábbi módon ecseteli:

Qualicunque a cardine ortus Huni sive Hungari processerint, preclarum tamen illorum laudis preconium lata mundi per climata pre gestarum magnitudine rerum longe diffusum illos et katholicam fidem non minus amplecti, probitatis titulo fulgere grataque vigere morum honestate, tum vero militari prestantia et armorum virtute ceteras nationes longe evadere ubique clamat. Ex hac generatione nedum reges verum etiam et plebee conditionis homines

⁶² A fertilitas/ubertas-toposz utóéletéről és annak felváltásáról a querela Hungariae toposszal ld. Imre Mihály: A "Magyarország panasza"-toposz a 16. század irodalmában In: Magyarok Kelet és Nyugat közt A nemzettudat változó jelképei Bp., 1996. pp. 109-121.

cathalogo sanctorum ascripti se super ethera conscendisse letantur. (6/49.)

A városlaudatiók közül a legművészbib Bács dícsérete, amely az utolsó fejezetben olvasható Mátyás haditetteinek dícsőítése kapcsán, tehát az uralkodó laudatiójához kapcsolódik. Ez a fejedelemportré még nem mérhető a Ransanus-, Bonfini-, ill. Oláh Miklós-féle uralkodóportréhoz, de mindenképpen figyelmet érdemel:

Inter quas et civitates illas celeberrimas famosasque, Wiennam scilicet et Novam, meniorum amplitudine altitudineque ceteris prestantiores, civium dignitate ac consilio preclaras, rerum habundantia opulentas, situs amenitate et tam intrinsecis quam suburbanis deliciis insignes nulla omnino hominum etate per quempiam regum vel imperatorum expugnatas vi cepit. Splendidoque suorum cum apparatu easdem ingressus civibus earundem sibi reluctantibus post illarum captionem ex innata sibi clementia et pietate in rebus et personis pepercit.

Multa et varia de hoc rege narranda essent, que sui pre magnitudine pre novitateque rerum vivacitate sunt digna, sed cum suorum ingentium facinorum gloria singularem stilum et historiam maioremque me preter preconem expostulet, ea, que rege de eodem amplius scribentur, ...

A király nagyságát már ő is Attilához hasonlítja, gazdagságát pedig a perzsa király, Asuerus (Xerxes) kincseihez.

Sorte nova rediit Hunorum clarissima, quondam tempore que fuerat Atile, victoria, regis

... ut quondam Persarum Babilonieque rex Asuerus in memorabili illo convivio suo sui regni principibus vix tantam gloriam rerum ostendisse cogitetur. (262/1021-1023.)

Az események elbeszélésénél Thuróczy gyakran alkalmazza a fent említett módszereken kívül a költői szépségű természetleírásokat, különösen az évszakokkal kapcsolatban. Ez a jellegzetesség szinte az egész művet áthatja.⁶³

Észrevételünket néhány szembetűnő példával illusztráljuk:

Tandem... anno domini millesimo trecentesimo octogesimo sexto ea videlicet anni ipsius etate, cum ver suavi avicularum modulamine gratissimum posteros sui cursus propinquans ad limites venienti fervide estati rubentibus hospitium decoraverat rosis, geminique currum vehentes Phebi altiores eteris conscendebant ad gradus, ad magnum scilicet diem Penthecosten, ...(198/711.)

Quamobrem subsequentis noctis tenebris, que stellas reddit clariores, per solis ortum fugatis altisque pallatiorum cacuminibus titaneo radianti perfusis lumine ... (219/799.)

... postquam signa sive vexilla auro micantia elevata, et micium ventorum tunc tempestive susurrantium flatibus extensa sunt, mox ventis eiusdem impetuosum in turbinem concitatis et invalescentibus vexilla eadem diversas scissa et dilaniata in partes altum per aerem volabant... (237/877.)

⁶³ Cf. Erzsébet Galántai: Fortwirken von antiken dichterischen Formen und Motiven in den Prosawerken der Humanisten In: Acta Antiqua et Archaeologica Tomus XXVII. Szeged, 1998 pp. 230-235. Nemzetközi tudományos konferencia előadásának anyaga (Epik durch die Jahrhunderte Internationale Konferenz Szeged 2-4. Oktober 1997)

Tandem rubescentem post auroram, que noctis tenebras et diei lucem mediat, dum sol ille clarissimus cuncta montium supra cacumina evectus diem restituit clariorem,
 ...(237/881.)

Thuróczy gyakran használ az események elbeszélésénél bizonyos moralizáló, általános érvényű megjegyzéseket. Ezzel a módszerrel tökéletesített változatban később Tuberónál találkozunk majd sallustiusi hatásra. Idézzünk fel néhányat a legtipikusabb helyek közül!

Nam sepius contingit, ut cadente duce ducti omnes cadant. (232/852.)

Sed proch dolor, sepius contigit, dum propriam domi quis negligit militiam, partibus in peregrinis male armatur aliena. (237/875.)

Sed quia fata suarum series rerum bonos vel malos ad exitus trahunt, ... (255/969.)

Sed quid profuit per dominum wayuodam Simoni de Kamoniia designata custodia, ... (232/852.)

Nedum res mortalium in heteroclisim labantur, verum etiam divini cultus dispositio cedente deo interdum eclipsim patitur. (209/762.) etc.⁶⁴

Tovább sorolhatnánk még azokat a példákat, amelyek meggyőzően bizonyítják, hogy szerzőnket a királyi kancelláriában már érték humanista hatások, s ezek művében – mint láthattuk – számos helyen kimutathatók. Még nem rendelkezett ugyan a retorikus történetírásnak olyan készségével, mint

⁶⁴ Cf. a későbbiekben a VI. fejezetben Tubero történetírói módszerének sajátosságairól ill. humanista stílusának jellemzőiről elmondottakkal.

jeles utódai, de a "prehumanista" jelző nem vitatható el tőle.

Minden bizonnyal hasonló megfontolásból sorolja szerzőnk már a humanista történetírók közé Tarnóc Márton könyvének ⁶⁵ vonatkozó fejezetében, bár eme megállapítását mindössze azal indokolja, hogy Thuróczy "műve egyes fejezeteiben a humanista történetírói módszer elemeit is felcsillantotta." Reméljük, hogy a fent elmondottakkal sikerült valamelyest hozzájárulnuk a megállapítás bizonyításához.

⁶⁵ Cf. Tarnóc Márton: Mátyás király és a magyarországi reneszánsz (1450-1541) Bp., 1994 pp. 64-66.

V.

PETRUS RANSANUS EPITHOMÁJA

A reneszánsz műveltség hazai központjában megforduló itáliai humanisták jelentősen gazdagították a magyar kultúrát. Közöttük is kimagasló a magyar történelem első humanista szellemű és stílusú összefoglalását megíró Petrus Ransanus személye, aki I. Ferdinánd nápolyi király követeként 1488 őszén érkezett hazánkba, éppen a Thuróczy-krónika megjelenésének idején. A magyarországi követjárás az ismert tudós és szónok életének (1428-1492) utolsó nagy útja volt, melynek során mind diplomáciai tapasztalatait, mind humanista történetírói felkészültségét hasznosíthatta. A palermói születésű Ransanus (innen származik "Panormitanus" titulusa) életét nagyrészt Sziciliában és Nápolyban töltötte. Már tizenhat éves korában belépett a domonkos rendbe szülővárosában; 1452-ben szentelték pappá. Életének jelentős állomásai közé tartozik, hogy a pápa 1456-ban rábízta a készülő törökellenes hadjárat szicíliai szervezését. Kb. 1468-tól I. Ferdinánd nápolyi udvarában teljesített diplomáciai szolgálatot. 1476-tól volt Lucera püspöke (cf. "episcopus Lucerinus", Epithoma Dedicatoria 1.).⁶⁶ Az Aragóniai-ház bizalmasaként Magyarországra érkező szerző már jelentős történetírói munkássággal rendelkezett. Legnagyobb vállalkozása e téren az 1458 és 1460 között elkezdett Annales omnium temporum c. műve, amelynek már hatvan könyve elkészült, mire Mátyáshoz érkezett követként. (cf.: Eius operis sexaginta iam volumina absoluta mihi sunt, quocirca fit, ut eis, qui est de rebus Hungaricis, sit ipsorum Annalium liber primus et sexagesimus. Dedicatoria 13.)

⁶⁶ Cf. A. Termini: Ricostruzione cronologica della biografia di Pietro Ransano In: Archivio Storico Siciliano 1916 pp. 81-104.

Ransanus küldetésének kettős célja volt, amint arra a királyi pár előtt elmondott oratiójában utal: egyrészt a nápolyi királyi család üdvözlét hozta, s tolmácsolta jókívánságukat Corvin János és Sforza Bianca házasságkötése alkalmából, másrészt a titkos fogadáson próbálta rávenni Mátyást arra, hogy a trónutódlás kérdésében Beatrixot részesítse előnyben. (cf.: Index I.3-5.:

Veni ad tuam praestantissimam maiestatem, Mathia Hungarorum potentissime rex, atque ad te, Beatrix omni virtutum genere ornatissima regina. Missus, inquam, sum ipsius (sc. Ferdinandi) verbis multa vobiscum communicaturus. Ceterum cum ex mandatis, quae sum expositurus, aliquot huiuscemodo sint, quae locum postulant secretiorem, ea tunc explicanda reservo, quom locum ipsum tempusque idoneum mihi pro vestra prudentia constitueritis. ...Veni igitur, Christianissime rex, primum ut te ac reginam uxorem tuam Ferdinandi regis Alfonsique liberorum eius natu maximi Calabryaeque ducis nomine salutarem ac viserem, deinde ut utrique vestrum congratularer pro re quidem honestissima, de qua non multo post verba faciam, tercio ut tuam celsitudinem, optime rex, prosequerer honore etsi tali, quali pro tuarum et virtutum excellentia et gestarum rerum magnitudine dignus es, tali saltem, quali te prosequi mei ingenii mediocritas poterit. Index I. 3-5., 7.)

Ransanus Mátyás halála után csak akkor távozott az országból, amikor már nyilvánvalóvá vált, hogy Beatrix nem lehet

Mátyás utódja a trónon.⁶⁷ A király temetésén még beszédet mondott, amelyről Tubero is megemlékezik műve elején:

Absoluta re divina, Episcopus Noceranus (sic!), qui nomine Ferdinandi Regis Neapolitani orator ad Matthiam aliquot ante mensibus venerat, vir non ineruditus, pauca admodum in Regis funere verba fecit ... affirmans, nullum genus mortis, quantumcunque id horrendum eveniat, hominem fato functum infelicem reddere, quem praeterita satis commendat vita. (cf. Tub. Comm. I. 5.)

Mint már említettük, Thuróczy János csak kevéssel szerzőnk érkezése előtt készítette el *Chronica Hungarorum*-át, amelyről az előző fejezetben részletesebben szóltunk. A Thuróczy-féle mű 1487-ig beszélt a magyarok történetét. A kiváló humanista hírében álló nápolyi követ azt a feladatot kapta, hogy Thuróczy művét alapul véve a kor izésének megfelelő humanista stílusban írjon egy olyan történeti művet, amely már részletesebben szól a Hunyadiakról és Mátyás uralkodásáról. Erről maga Ransanus is szól bevezető fejezetében:

Cum superioris anni hyeme Viennae agerem, tua Beatrix regina sapientissima tradidit mihi legendum codicem quendam, quo scribitur series principum, qui ab Atila ad tuam usque tempestatem regnum in Hungaria tenuere. Cumque perlecto libro animadvertissem eam seriem non tali nitore orationis explicitam, qualem rerum maiestas ac dignitas

⁶⁷ Cf. Csiha Antal: *Petri Ransani Epitome rerum Ungaricarum*. Hajdúböszörmény, 1932.

Petrus Ransanus: *A magyarok történetének rövid foglalata*. Közreadja Blazovich László Sz. Galántai Erzsébet Európa Bp., 1985 Bevezető p. 10.

postulasset, regina ipsa hortante contuli me ad scribendum stilo paulo cultiore, quaecunque de Hungarorum principum regno atque ordine libri illius auctor non satis Latina oratione prodiderat. Dedicatoria 8-9.)

A szerző munkáját, az egységes humanista szellemű magyar történelem megírását 1489 elején kezdte el, és röviddel Mátyás halála előtt fejezte be a kézirat első változatát. Még itt tartózkodása idején javította is a kéziratot, majd az átdolgozott példányt magával vitte Palermóba. Bonfini még a Magyarországon maradt változatot használta, a későbbiekben ennek nyoma veszett. A palermói változatnak másolatai maradtak ránk, egyikük éppen az Annales 43-44. könyvébe be-
dolgozva. Az Epithomát először Zsámboki János adta ki 1558-ban, a szövegkritikai kiadás pedig Kulcsár Péter nevéhez fűződik (1977).⁶⁸ A kiemelt szövegrészeket ebből a kiadványból közöltük.

Az Epithoma természetesen jellegéből adódóan nem foglalja magában az egész magyar történelem részletes, humanista stílusú átdolgozását. Nagyrészt a Chronicát kivonatolta, s néhány önálló fejezetet illesztett hozzá, ahogyan arról a bevezetőben megemlékezik:

Sum nihilominus hac usus licentia, ut nonnulla, quorum ille non meminerat, suis scriptis adiecerim, quaedam autem, quae redundare parumque ad rem valere sunt visa, detraxerim
. . . .

⁶⁸ Petrus Ransanus: Epithoma rerum Hungararum. Curam gerebat: Petrus Kulcsár. Bp., 1977.

A mű elejére két földrajzi témájú fejezetet illesztett, ezenkívül a Szent Istvánról és Szent Margitról szóló fejezetet legendáik alapján írt résszel egészítette ki.

Hunyadi János halálának leírását, valamint a Mátyás és Frigyes közti ellenségeskedés okairól szóló fejezetet főleg szóbeli források felhasználásával készítette el.

A jó latinsággal író, de hazai iskolákban tanult Thuróczy történetírói képzettségével készült Chronica – amelyről az előző fejezetben kimutattuk, hogy bizonyos humanista jegyek már felfedezhetők ugyan rajta, de szemlélete, nyelvezete még középkori – nem felelt meg minden tekintetben a királyi család elvárásainak. A király és humanista műveltségű környezete szeretett volna egységes szemléletű és stílusú művet olvasni és Európa-szerte terjeszteni. Ebben az időben ugyanis már a középkori szemléletű annalesek és a közvetlen politikai célokat szolgáló krónikák világát a földrajzi, gazdasági, néprajzi és sok egyéb ismeretet felölelő, a klasszikus latin nyelv szabályai szerint megírt történeti művek váltották fel, amelyeknek eszmeisége a reneszánsz világszemléletben gyökerezett. A történetírók figyelme is az ember felé fordult, aki a virtus és fortuna segítségével igyekszik boldogulni a világban, s alakítja is azt. Minden igyekezetével azon fáradozik, hogy a fama segítségével megörökítse nevét, s így elnyerje a halhatatlanságot. Találékonysága segítségével dicső ősoket talál magának, s eme dicső elődök keresése jelentősen előmozdította a filológia és az etimológia tudományának fejlődését is. Eme két tudományág módszereinek felhasználásával a humanista történetírók műveikben megemlékeztek a tárgyalt ország, nép ill. város

eredetéről (cf. pl. Tubero Ragusa történetéről írott értékes fejezete)⁶⁹ Már néhány rendelkezésre álló valós adatból is remek, többnyire valótlan történetet kerekítettek ki. Látható tehát, hogy a történeti hitel fontosságára még nem fordítottak kellő gondot. Mivel a kezdeti időben a humanista történetírók is csak annyi megbízható adattal rendelkeztek, mint középkori elődeik, a hiányt retorikával pótolták. Stíluseszmenyüknék Liviust tekintették, de természetesen más klasszikus szerzők is hatást gyakoroltak rájuk. Maga Ransanus a Chronicának csak kivonatát készítette el, ezért a stílustól eltekintve ott tudta igazán klasszikus olvasottságát megcsillantani, ahol önállóan dolgozott. Kiváltképpen szembetűnő ez a műve elején olvasható I. Indexben, a királyi pár előtt elmondott beszédben (cf.:... Quibus vero de causis fuerim eo missus, aliqua ex parte explicatur oratione, quam ad eosdem principes habui, cuius hoc est exemplar.) Ennek harmadik része a királyi pár dicsőségét zengi. Itt rajzolja meg Mátyás fejedelemportróját is, a reneszánsz uralkodóportrénak megfelelően. Ezt a részt a későbbiek során a szerző stílusának elemzésénél részletesebben bemutatjuk.

Ősi múltjuk tekintetében a Hunyadiak nem vetekedhettek a környező országok uralkodóival. Méltó jogukat a magyar trónhoz a reneszánsz újjászületés elméletének jegyében kellett igazolniuk. Ehhez nyújtott segítséget a szerző a már korábban megírt Corvinus Jánosról szóló művében, amelynek javát átemelte szónoklatába. A családtörténet megalkotásá-

⁶⁹ Ludovici Tuberonis Dalmatae Abbatissae Commentariorum ... libri undecim V/4-7.

hoz csak a Hunyadiak származási helye és címere állt rendelkezésre, ehhez fűzte meséjét. A Dáciának nevezett területre Nagy Konstantin császár számos római telepített be, köztük egy, a Corvinusok nemzetségéből származó férfit, aki a Duna egyik, Corvina nevű szigetét kapta meg. A nem létező sziget nevét igen találékonyan a Duna-menti Kovin (Temeskubin) város nevéből származtatta. A törökök közeledtének hírére az utódok innen -az elbeszélés szerint - Erdélybe költöztek, itt született Hunyadi János, aki által az ősi Corvinusok nemzetsége ismét felemelkedett. (cf. Romanus itaque es genere, Romanus es origine, Romanum te ac Latinum hominem nos Itali asserimus, affirmamus, praedicamus. ... A Corvinorum enim familia ... defluxisti, ... Testimonio quoque esse potest Corvina, quae est Danubii insula, quam cognati tui ditione perdiu tenuere. ... Duxit (sc. Magnus Flavius Constantinus) tunc secum permultos e Romana nobilitate viros, quorum unicuique postea suam dedit provintiam, ut quisque illam regeret atque in Romani imperii fide teneret, in provincia autem, quae forte tunc Corvinis obvenit, fuit insula, cuius est habita mentio, cuique ex se illi cognomen indidere. Ab ea tuus paternus proavus discessit, ... Habitationis suae locum delegit regionem, quam vocant Transilvaniam, ubi maluit privatus vivere quam insulae princeps videre patriam parere hostibus Christianae religionis (sc. Turcis) ... I. 68-76.) Ez a családtörténet Mátyás számára lényegesen tetszetősebbnek bizonyult, mint Thuróczy valós elemekre épülő leírása. A bevezető beszéd tanúsága szerint Mátyás méltó utóda őseinek, számos kiváló erény és nemes tulajdonság birtokosa

ugyanis. Rendkívül bölcs, jártas a tudományokban, a művészeteknek kiváló ismerője és mecénása, a könyveknek nagy barátja. Rendkívüliek uralkodói képességei is. Bátor hadvezérként világszerte ismert. Ransanus külön kiemeli a király vallásosságát, nagylelkűségét, bőkezűségét, elmésségét, igazságosságát stb. (cf. Adeptus... tibi es sapientiam, ... et scientiam, ... adeptus es prudentiam(hatásos anaphorával szerkesztve) ... Tua est iustitia, ... tua est fortitudo, ... Tua est magnanimitas, mansuetudo, modestia, temperantia, humanitas, ... veracitas etc. ... unde fit, ut plerique non immerito ambigant, uter vestrum praeferri debeat cum ceteris, quarum mentionem feci, virtutum generibus, tum in eis praecipue, quae constant fide ac pietate sanctisque caerimoniis, quae Christianae sunt religionis, ...I. 100-120.) Olyan fejedelmkép született tehát Ransanus tollából, amelyben a jellemzett személy egyénisége kevésbé fontos, sokkal lényegesebb az, hogy a portré megfeleljen a reneszánsz uralkodókról alkotott modelleknek. A ransanusi Mátyás-portréről a későbbiekben részletesen szólunk majd. Már itt is megcsillantja klasszikus olvasottságát, bibliai műveltségét. A későbbiekben erről is részletesebben szólunk.

A történeti fejezetek előtt álló földleírás Ransanus önálló alkotása, művének mindmáig forrásértékű része. Bonfini is felhasználta a Decades geográfiai részének írásakor. E két geográfiai fejezet a humanista földleírás jellemző példája.⁷⁰ Itt is erősen támaszkodik az antik szerzők hiteles adatokat tartalmazó műveire. Megfigyelhető ez pl.

⁷⁰ Minderre ld.: Kulcsár P. alább i. m.

Pécs nevének etimológiájánál.⁷¹ Pannonia és a Duna folyó vidékének ismertetésénél egyaránt az ókori földrajztudósok műveire támaszkodott, de felhasznált korabeli szóbeli forrásokat is. Eme módszerről maga is megemlékezik a II. Index elején.

Fateor me non ea vel cura vel diligentia totas peragrasse Pannonias, ut ea de re, quam hoc loco scripturum me polliceor, nimum exactam possim dare noticiam, mihi tamen ita ipse consului, ut ex Hungaris hominibus aliquot mihi adhiberem, qui essent locorum periti, a quibus acciperem ac perdiscerem nomina situmque locorum, de quibus institui meminisse. ... (Index II. 38.).

... Quam autem ob causam aut per quae tempora mutatum sit priscum illud ac nobile nomen, quo usi olim sunt vetusti poetae et oratores atque historici geographique clarissimi tum nostri tum Graeci, fiet satis superque perspicuum ex iis, quae infra memorabuntur. ... Placere equidem mihi fateor eam Ptolemaei descriptionem propterea, quod suis illis nobilibus tabulis ponit ante oculos veterem ... Pannoniam... Omnium primus adducatur Strabo, quem constat Tyberii caesaris aetate claruisse.(II. 2-9.) Hangsúlyosan említi tehát Ptolemaioszt és Sztrabónt, de nem feledkezik meg természetesen Pliniusról, Appianoszról, Pomponius Melárról és Solinusról sem Itt hivatkozik Ovidiusra is.(cf. Huic amni duo nomina veteres indidere, quod perquam paucis expressit de Ponto libro secundo Ovidius his verbis: vicina binominis Istri.Index III. 3.) Miután meggyőzte olvasóit arról, hogy jól ismeri mindazt, amit a klasszikusok felje-

⁷¹ Cf. 17. jegyzet: F. Font Márta i. m.

gyeztek Pannoniáról, röviden jellemzi a vidéket. Már itt is találkozunk a humanistákra oly jellemző laudatióval s az előző fejezetben említett bőségképpel. ... (cf. Hungaria mira soli hubertate rerumque humano victui tum utilium tum necessariarum copia a natura donata est, multae illic auri, argenti, aeris, ferri, salis, minii fodinae, in aliquot fluminibus auri puri ramenta inveniuntur, et quod est mirabile, in vinetis in aurifero solo satis aureae virgunculae et ad digiti et ad semipedis longitudinem quandoque leguntur, cuius generis complures nos vidisse fatemur, boum, equorum, porcorum, frumenti, pabuli, leguminis, vini, denique aliquot bonorum ad vescendum fructuum mira abundantia, unde nonnulli a pane, quo vescuntur homines, ob soli videlicet fecunditatem affirmant nominatam Pannoniam et euphoniae causa n literam in eo vocabulo fuisse geminatam, alii propter eandem causam utpote propter soli pecorumque fecunditatem appellatam affirmant a Pane, quem vetustas dixit esse pastorum, id autem vero potest esse simile. ... Hominum ingenia acuta et excellentia, ... (II. Index 110-113.)

A két földrajzi fejezetben jellemző különbség mutatkozik a tárgy részletező leírásában. A Magyarország-kép számos hiányosságot mutat ugyanis, a Duna-menti települések leírása azonban meglepően pontos.⁷² Az ország bemutatásához igyekezett megbízható adatokat szerezni. Olyan embereket kérdezett meg, akik jól ismerték az ország földrajzi viszonyait. Korábban erre, mint maga említi, nem volt lehetősége. (cf.

Cf. P. Ransanus i. m. Bevezető p.16.

⁷² Kulcsár Péter: A humanista földrajzirás kezdetei Magyarországon. Földrajzi Közlemények 1969. pp.297-308.

Opere nanque illo meo, ... solum praetermiseram regnum hoc tuum non plane, quod illud describere me piguerit, fuit autem mihi impedimento, quod nunquam fui in Italia nactus hominem, quo docente rerum, de quibus loquor, veram atque exactam potuissem habere noticiam. ... (Dedicatoria 15.)

A szerző és műve tanúsága szerint a királyi udvar számára a Dunántúl az ország legismertebb területe. Ransanus hasonlóan jól ismeri az ország északi, északkeleti részét, azonban meglepően keveset tud az Alföldről. Ha a ransanusi Magyarország-képet a királyi udvar által az országról alkotott kép vetületének fogjuk fel, megállapíthatjuk, hogy néhány kivételtől eltekintve az udvari hivatalnokoknak a Budától való távolság növekedésével egyre inkább csökkentek ismereteik az országról. A lucerai püspök magyarországi "útikönyve" pontatlanságai ellenére is a kor színvonalának megfelelő alkotás volt, amely méltónak bizonyult arra is, hogy a későbbi szerzők forrásként használják. Megkockáztathatjuk azt az állítást, hogy a mű magában foglal egy külön egyházi kalauzt is. Tizenhárom püspöki székhelyet sorol fel, több püspököt név szerint is megemlít. Számos kolostorról is említést tesz, köztük a pannonhalmiról. Megörökíti a remek kivitelű, díszesen épített egyházi épületeket is.

Ahogy a földrajzi tárgyú fejezetekben, úgy műve többi részében is megragad minden lehetőséget a szentek nevének, tetteinek említésére. Ez az érdeklődés érthető, hiszen korábban már elkészítette három szent életiratát.⁷³ A magyar

⁷³ Cf. Szent Vince élete, Szent Borbála élete és szenvedései, valamint Lombardiai Antal mártíromsága

történelemben megemlékezik Szent Adalbert püspök életéről, beleszövi elbeszélésébe Szent István legendáját, részletesen ír Szent Lászlóról, megemlíti a magyarországi Szent Erzsébetet is. A IV. Béláról szóló fejezetbe beleszövi a Marcellus-féle Margit-legendát ügyesen adaptálva úgy, hogy az művével egységet alkot. Nem véletlen tehát, hogy a kutatás hosszú ideig ismeretlen legendaváltozatot keresett benne, miként az István-legendában is.⁷⁴

Már a fejezet elején idézett Tubero-féle értékelés Ransanus temetési beszédével kapcsolatban mutatja, hogy szerzőnk - mint a dominikánus rend tagja - nemcsak egyszerűen vallásos, hanem gondolkodásának középpontjában mindig és mindenkor Isten áll. Ő a szereplők cselekedeteinek irányítója, hozzá fordulnak minden gondjukban-bajukban és örömükben. Ez a szemlélet úgyszólván az Epithoma egészét uralja, miként az antik előzmény, a "fata deum". A reneszánsz szellemnek megfelelően azonban itt az ember egyéni boldogulásának, érvényesülésének segítője a fatum. Ennek segítségével képes a szinte még gyermek Mátyás is korát meghaladó bölcsességet igénylő cselekedetekre. (cf. ... innata tamen quadam sui excellentis ingenii dexteritate multa agebat ex se, quae digna plane erant prudentia aetatis grandioris.

XXXI. 21.)

A mű egészének ismeretében megállapítható, hogy a nápolyi követ műveltsége középkori elemekkel átszőtt valódi reneszánsz műveltség. Az ókori és keresztény szerzőket kiválóan ismeri, műveik adatait, eredményeit a korszellemnek megfe-

⁷⁴ Cf. Blazovich László: Ransanus és a "legrégebbi István-legenda". ItK 1975, 186-188.

lelően alkalmazza. Szemlélete szerint az emberek maguk alakítják sorsukat, de Isten mindenhatóságával szemben tehetetlenek.

A továbbiakban megvizsgáljuk a szerző humanista latin stílusának főbb jellemzőit. A műben a retorikus történetírás jellemzőjeként sok az oratio.⁷⁵ Ezek közül a legszembeütőbb az I. Indexben található beszéd, amelyet a királyi párhoz intézett; ezzel a későbbiekben részletesebben foglalkozunk. Ezt megelőzi a rövidebb Dedicatoria. Hasonlóképpen figyelmet érdemel a XXX. fejezetben található Szilágyi Mihály-beszéd. Ennek egy változata, amely hasonlóságokat mutat a ransanusi oratióval, Bonfininél is megtalálható. (cf. Decas III. Liber IX. 33...). Minthogy az említett beszéd a lucerai püspök humanista stílusának számos jellemzőjét mutatja, célszerűnek látszik a szöveg áttekintése. A vizsgált beszéd egyébiránt Mátyás érdemeinek magasztalása mellett Hunyadi János laudatióját is tartalmazza.

Ego, inquit, non paucis dicam, quod sentio, pace tamen omnium vestrum loquar, cumque utilia rei nostrae publicae sim allaturus in medium, oro, ut omni animi perturbatione sublata, quae dixero, audiat. Maxime omnium et eorum, qui propositi sunt, et, qui hoc loco proponentur, idoneum ad regnum arbitror Mathiam Ioannis Corvini filium. Id vobis, viri prudentissimi, et quidem iure optimo suadeo primum propter eius egregiam indolem, deinde ob maiorum suorum claritudinem, quae (ne altius ac longius repetam vetera) plerisque vestrum est absque ulla ambiguitate notissima,

⁷⁵ Cf. Der Stil ist der Mensch Redner und Reden im römischen Epos Von Martin Helzle Stuttgart u. Leipzig, 1996

postea propter corporis omnifariam dexteritatem animique
magnitudinem ac morum miram et, quae est supra adolescentis
 aetatem, elegantiam, postremo propter parentis eius
eminentissimi bello ducis merita, qui regnum hoc nostrum,
 id est patriam nostram amplissimam, nos omnes, liberos
 ceterosque posteros nostros, dei praeterea et sanctorum
 eius templa ipsamque religionem Christianam a Turcarum
 invasione sua per omnia futura saecula commendanda virtute
 servavit. Nisi enim ipse suis armis tam truculentis et
 potentibus hostibus obstitisset, actum iam esset de regno,
 pro cuius deligendo rege ad hunc locum omnes convenimus,
 nisi nobis Ioannes tulisset opem, Turcarum esset hoc
 regnum, quod esse nostrum nunc affirmamus, nisi Ioannes vi-
 tae se variis saepe exposuisset periculis, ut Turcarum
 ingentibus viribus iret obviam, ea impia et Christianae
 fidei inimica natio totam Hungariam longe lateque
 possideret. Haud vobis ignota loquor, neque eadem latent
exteris, quae sunt orbe toto, nationes. Ergo quis unquam
erit magis idoneus, quem evehamus ad tenendum regnum
 Hungariae, quam filius eius, per quem adversus Turcarum
 impetus saepe fuit adiuta, defensa, servata omnis Hungaria?
 Hoc efficite, viri Hungari, ne Ioanni liberatori patriae et
 videamini et sitis ingrati. Non ero equidem falsus vates,
 quantum possum assequi coniectura propter illas virtutes,
 quas Mathiae inesse diligentissima animadverti indagine, a
 paternis virtutibus haudquaquam degenerabit. Quod si aetas,
 quo minus fiat, quod suadeo, videatur fortasse esse
 impedimento, ne dubitate, est quidem Mathias adolescens
 aetate sed prudentia senex, id ipse fateri possum, qui

experimento novi, quanto, qualique emineat ingenio, quanta
 praeterea qualive animi magnitudine praestet. Ceterum ne
 quid dubitationis vestris haereat animis, eligite eum regem
 et adhibeatis ei e vobis probos prudentesque viros, quorum
 consilio cuncta (dum licebit per aetatem) moderetur.
 Aliquot ex iis, qui ante me de eligendo rege disseruere,
 multa quidem in medium attulere probatu dignissima, eis
 nihilominus ipse reluctor, quod eligendum nobis regem e
 Germania vel Polonia aut etiam ex Bohemia censuere. Quid
nobis cum Germanis et externis aliis nationibus? Scilicet
 ignoramus, in quantam pernitiem inciderit huius regni res
publica ob ineptam administrationem complurium, quos ad
 regendam Hungariam patres nostri ab aliena patria
 accersiverunt? Piget, quae mala passi illi sunt,
 commemorare, dies quippe me deficeret, si ea vellem nunc
non modo referre sed etiam perstringere. Ad id, unde parum
 discessi, redeo. Si Mathiam vobis regem constitueritis, non
 alienigenam sed membrum ex corpore regni vestri, sed
fratrem sed filium sed veluti sanguine coniunctum, denique
veluti unum e vobis, qui vos omnes ut concives et
 conterraneos incredibili complectetur benivolentia, regem
 habebitis. At vero si qui praeterea vestrum mihi repugnent,
 dubitantes videlicet, ne, si Mathiam regem vobis deligatis,
 velit ipse post adeptam regni coronam ulcisci vel sibi vel
 Ladislao fratri illatam iniuriam, desinant hi dubitare,
 efficiam ego, ut omnis illarum iniuriarum memoria ex ipsius
 Mathiae atque ex suorum omnium corde in perpetuum deleatur,
 ego ipseque et, quicunque nobis coniuncti sunt quavis
 necessitudine, non solum iure iurando sed alia etiam,

quacunque via excogitari fierique possit, promitemus nos omnia odia inimicitiasque deposituros, nec unquam in posterum de vindicta cogitatueros. (XXX. 9-25.)

A beszéd az érvelés módjában, szóhasználatban, szónoki stíluseszközök használatában véleményünk szerint a legtöbb hasonlóságot a lényegesen nagyobb terjedelmű cicerói beszédekkel, elsősorban a De imperio Cn. Pompei sive Pro lege Manilia c. beszéddel mutatja. A legszembeütőbb cicerói hatáskeltő stíluseszközöket, mint pl.: interrogatio, anaphora, anteoccupatio, litotes, ellypsis, antithesis ill. a grammatikai párhuzamokat(pl. a körmondat szerkezete, irreális coniunctivus használata stb.,) lexikai hasonlóságokat, egyezéseket a szövegben kiemeléssel jelöltük. A legtöbb egyezés ill. hasonlóság az említett Cicero-beszéd X. cap. 27-28. par.-val mutatható ki mind lexikai, mind szintaktikai vonatkozásban.

Az, hogy szerzőnk Cicerót mennyire nagyra tartja, már műve első Indexében kiderül, ahol így hivatkozik rá:

Tua est iustitia, cuius virtutis splendor est maximus, et ex qua boni viri nominantur teste oratorum principe Cicero-ne ... (Index I. 109.) A műben a legtöbb helyen azonban Cicero említése nélkül is fel lehet ismerni a szerző stílusára gyakorolt hatást, ahogyan a korábban idézett szövegrész esetében is.

Amint említettük, a legtöbb érdekességgel számunkra az I. Indexben található beszéd szolgálhat, ahol kimutatható a szerző humanista stílusának szinte valamennyi jellemzője. Igen szembeütő az oratióban egyebek mellett a laudatio, az adulatio jeleként a superlativusok halmozása, a számos an-

tik reminiscentia és bibliai citátum. Eme oratio teljes szövegét a terjedelmi korlátok miatt nem közölhetjük, csak néhány szemléltető részletet. A beszéd hivatalos jellegét a bevezetőben a szöveg szigorú felépítése mellett a nehezebb stílus is jelzi, a számos előre- és visszautalás, (pl. quibus vero ... de causis, ... oratione, quam ... habui, cuius, ... stb. I. 2.) Mindjárt itt olvashatjuk Mátyással kapcsolatban a praestantissima maiestas, potentissime rex, valamint a 7. §-ban a Christianissime rex titulusokat, amelyek a kiváló uralkodók hyperbolisztikus jelzői. A királynék jellemzésében azonban már az antikvitástól kezdődően az etikai szempont a legfontosabb, ezért Beatrix jellemzésére az omni virtutum genere ornatissima regina toposzt tartja a legalkalmasabbnak. (Beatrix alakját a későbbiekben valamenyi vizsgált szerzőnél be fogjuk mutatni.)

A terjedelmes beszéd struktúrája is megfelel a cicerói ill. quintilianusi elvárásoknak, ahogyan a mondat szerkesztés is. Küldetése céljáról mindjárt előljáróban előrevetett állítványokkal szerkesztett áttekinthető struktúrájú mondatokban szól, először összefoglalóan a célhatározó szerkezet rövidítésével, majd a hármas célnak megfelelően finális mellékmondatokkal szerkesztett periodusban az alábbi módon:

Missus, inquam, sum ipsius (sc. Ferdinandi) verbis multa vobiscum communicaturus. ...

Veni igitur, ... primum ut te ac reginam uxorem tuam ... salutarem ac viserem, deinde ut utrique vestrum congratularer, ... tercio ut tuam celsitudinem ... prosequerer honore ...

A bevezetés és az oratio három fő része között nem találunk gördülékeny átmenetet, küldetése fontosságának ismételt hangsúlyozása után (... me non sine providentissimo consilio visendi tui gratia a Neapolitano regno non solum in Hungariam verum etiam in Austriam usque venisse. Pars prima 9.: hatásos litotesszel, s a célhatározói mellékmondat ismételt rövidítésével) áttér a királyi pár üdvözlésére. Ferdinánd király és Albert herceg nevének említése, a személyes látogatásukat akadályozó körülmények feltárása alkalmat ad a szónoknak arra, hogy mind Mátyást, mind az említett uralkodókat és a királynét felmagasztalja. A nyilvánvaló adulatio számos jelével találkozhatunk ennek során, s a szerző célja itt az, hogy mondanivalóját minél szebb formába öntse, s komplex humanista műveltségét megcsilantsa. Ferdinánd maga humanissimus benignissimusque rex ill. Christianus princeps. A humanissimus jelző a XV. században a legfőbb erénynek számított. Az uralkodók közötti szeretet kifejezésére a szerző felsorakoztat számos szinonimát, melyek már szinte pleonasztikusan hatnak: amari, diligi, coli, observari, venerari (I. 10.). A cicerói stíluseszközök közül a polysyndesis, gradatio mellett az anaphora is jelen van a mondanivaló hangsúlyossá tétele céljából, valamint a geminatio: eandemque reginam, reginam, inquam, ... eandem ... eandem praeterea ... (I. 11.) Az idézett mondat a királyné laudatióját tartalmazza. A továbbiakban szintén hatásos anaphorával, továbbá az irrealitást kifejező coniunctivusszal sorakoztatja fel az uralkodók személyes látogatását akadályozó körülményeket.:

At non ... Non igitur vel ... vel ... Venisset et ipse profecto ... (I. 14-18.). Ez utóbbi körülmény alkalmat ad Ransanusnak arra, hogy kiemelje Alfonz hadi érdemeit:

At vero ipse magno animo virtuteque illa, qua mortalibus omnibus antecellit, insuperabilis universis undequaque occurrentibus hostibus restitit, ... Alfonzt a királynéhez mint testvérhez fűzi szorosabb szeretet, a király irányában a tisztelet dominál, amelynek hangsúlyozását nem mulasztja el Ransanus, minthogy ez ismételten alkalmat ad a király laudatiójára:

... tuae multae et magnae ad caelum efferendae virtutes, rerum ... a te gestarum celeberrima fama, quae per omnem terrarum orbem longe lateque vagatur, ... ob incredibilem in suam sororem amorem I. 23-24. (szép hyperbatonnal szerkesztett kifejezéssel). Ezt a körmondatot követi a királyi pár köszöntése a korabeli toposzokkal körítve, amelyek között igen nagy fontossággal bír a keresztény vallásosságra történő utalás: .. mutua et sancta atque in Spiritu Sancto firmiter fundata dilectio.... A beszédnek ezt a részét a következő részhez, a Pars secundához a transeo hinc ad ea kifejezéssel kapcsolja a szónok. Itt Corvin János és Sforza Blanca házasságkötéséhez tolmácsolja megbízói jókívánságait (Matrimonium...., quo Blanca eius soror Ioanni filio tuo sociata est, ...I. 34.). Az így létrejött hármaskör rokon kötetlenség említése alkalmat ad a szerzőnek arra, hogy az uralkodók békés egyetértésének, összetartozásának említése kapcsán antik párhuzamra utaljon, illetve a Bibliára hivatkozzon, s így újból megcsillantsa széleskörű műveltségét:

... ut beati Pauli apostoli verbis utar, nolite locum dare diabolo, ... illa divinae quoque scripturae sententia, funiculus triplex difficile rumpitur. ... Recte igitur dixit Masanissa Numidarum rex apud Crispum Salustium historicum eloquentissimum: Concordia parvae res crescunt, discordia maximae dilabuntur. ... in evangelio secundum Lucam: Omne regnum in se ipsum divisum desolabitur. (I. 39-44.) Ezekre hivatkozva buzdítja az uralkodókat őszinte egyetértésre hatásos imperativusi ill. coniunctivus hortativus alakokkal.: ... agite, ... curate,... efficite,... Ne ... praebete ... sit vobis idem velle idemque nolle (ez utóbbi buzdítás ismét Sallustiust idézi, a szerző említése nélkül.). A továbbiakban a konkrét szerencsekívánságok következnek párhuzamos szerkesztésű körmondatokban, a kiemelt állítmányok anaphorisztikus ismétlésével:

Gratulor et ipsi Ioanni, cui, ... Gratulor et Blancae sponsae, ... quae, ... Gratulor et Mathiae ... Gratulor et tibi, o Beatrix regina sapientissima, cui ... ⁷⁶ Az ismételt jókívánságok után áttér a beszéd utolsó, érdemi részére (Pars tertia), ahol alapos humanista műveltségének és szónoki tehetségének birtokában megrajzolja a kiváló magyar reneszánsz uralkodó portréját. Ennek bevezető részében újból hivatkozik a Szentíráásra annak megindokolásánál, hogy miért is méltó a király az állandó tiszteletadásra: ... teste divina scriptura ... eiusce rei causam reddidit beatus apostolus Paulus: propterea quod omnis potestas a

⁷⁶ cf. Cicero In Verrem II.5,184-188. Az idézett helyet a klasszikus körmondatszerkesztés csúcsaként tartjuk számon.

deo est, ipse nanque in terris constituit reges ... Hatásos figura etymologicát és paronomasiát is alkalmaz az indokolásnál: reges regnant, regis regum et domini dominantium.⁷⁷

Ezután nyíltan közli a humanista tudós legfőbb vágyát, hogy a kiváló uralkodó portréját elkészítse.

Satisfaciam igitur flagrantissimo desiderio meo, si aliquot praestantium virtutum tuarum laudes vel breviter attigero. (I. 65.?) Valójában beszédének célja éppen ez a harmadik rész.

Művének vázát is három nagyobb uralkodóportré adja: a bevezető beszéd után a földrajzi részeket közvetlenül követi a történeti fejezeteket megnyitó portré a pogány Attiláról, a keresztény Európát rettegésben tartó uralkodóról, akinek alakját forrásai alapján mutatja be.⁷⁸ Az Istvánt és Mátyást bemutató részek tulajdonképpen kettős portrék, hiszen mintegy előkészítésként apjuk életének, cselekedeteinek elbeszélését is tartalmazzák. A Mátyást bemutató részek a magyarok történetét foglalják mintegy keretbe (az elején a teljes I. Index, a végén a XXX-tól XXXVII-ig terjedő Indexek). A lucerai püspök meggyőződése szerint az, hogy Mátyás trónra kerülhetett, Isten akaratából történt, s így a kortársak szemében valóságos csoda volt, az viszont, hogy olyan hosszú ideig uralkodhatott, már kiváló érdemeinek tulajdonítható, amelyek részletes bemutatására éppen a beszéd harmadik részében kerül sor. A bemutatás szerint Mátyás hadi dolgokban Attilának méltó utóda és párja, lelki vonatkozásban azonban éppen ellentéte, a keresztény hit elkötele-

⁷⁷ Cf. Deut. 10. 17, Apoc. 17. 14, Prov. 8. 15: "Per me reges regnant".

⁷⁸ Cf. Blazovich László: Ransanus és a hun-magyar rokonság In: ITK 1978. pp. 182-183.

zett és harcos híve, fellép ugyanis mind az eretnek husziták, mind a pogány törökök ellen. E tekintetben viszont Szent István örököse. Így fonódik össze a három nagy fejedelemportré, s a reneszánsz királytükörök minden sajátossága, s így emeli ki Mátyás király nagyságát.

Az erények számba vételénél Ransanus először a kiváló ősokeket említi, akiknek említése s erényeik magasztalása különösen Manetti óta kötelező sablon volt, ő készített dicsőítő beszédet Leonardo Bruni halálára 1444-ben.⁷⁹ Ugyanígy illő volt a dicsőített személy esetében az antik eredet igazolása is, ahogyan ezekről a fejezet elején megemlékeztünk.

A dicső elődök bemutatásánál először az anyáról emlékezik meg, általános női erények felsorolásával, hatáskeltő szónoki eszközök használatával. Az anyai erények – amelyek közül a legfontosabbnak a prudentiát tartja, hiszen ezzel segítette fiát a trónra – felsorolását két szónoki kérdéssel fogja közre: *Quis unquam digne laudare eam posset, cum quicunque ipsam noverunt, non dubitent affirmare nullam se novisse nostro saeculo feminam ipsa pudiciorem, constantiorem, prudentiorem, denique Christiana pietate insigniorem? ...*

Nonne, obsecro, o viri clarissimi, maximi facienda ac immortalibus ad caelum usque efferenda est laudibus femina, quae sua prudentia tantum valuit, ut causam praebuerit non plane mediocrem, qua eius filius fuerit coronam regni huius nobilissimi consecutus?

⁷⁹ Gianozzo Manetti (1396–1459) Jeles humanista igen neves firenzei családból. Egyebek mellett megírta Szókratész és Seneca életét. Fontos munkája még a *De dignitate et excellentia hominis c. opus* (1532)

Ezután az apa, Hunyadi János bemutatására kerül sor, ami a beszéd fontos részét képezi. Ransanus, ahogyan azt a bevezetőben említettük, már egész fiatalon elkészítette művét Hunyadi Jánosról De Joanne Corvino címmel.⁸⁰ Hunyadival kapcsolatban a legfontosabbnak tartja megemlíteni dicső hadi tetteit, elsősorban azokat, amelyeket a keresztény hit védelmében vitt véghez.:

Is ... praecipue eo summam sibi gloriam vendicavit, quod magnam vitae suae partem in gerendis bellis pro tuenda re Christiana consumpsit, adversus Turcas cultorum Christi improviissimos hostes saepe dimicando ... Ezután a jeles hadi tettek említésére kerül sor, elsősorban a nándorfehérvári csatáról szól részletesen. A kiváló apáról szóló részt egy hatásos kérdéssel zárja, ami egyben átmenetet képez a Mátyást illető erények bemutatásához.:

Parumne tibi id videtur ad tuam laudem immortalemque gloriam pertinere parentem te habuisse, qui fuerit omnium suorum temporum ducum fortissimus, Christianissimus atque omnium mortalium ore ob res prudentissime felicissimeque gestas celebratissimus?

Mátyás saját erényeinek sorában megtalálhatók mindazok, amelyek a reneszánsz uralkodók alakjához tartoztak. Ezek között a legelső a bölcsesség erénye, amihez szorosan hozzátartozik a tudás és az előrelátás, belátás képessége. Mindezeket hatásos cicerói anaphorákkal bevezetve sorolja fel:

Adeptus quippe tibi es sapientiam, ... adeptus tibi es et scientiam, ... adeptus es prudentiam, ... (96 §.)

⁸⁰ Cf. Kulcsár i. m. pp.29-36.

A továbbiakban szól a király antikvitás iránti érdeklődéséről:⁸¹

Opera ... a te ... partim refecta partim reparata, ... partim ab imis erecta fundamentis, ... (100. §)

Megemlékezik a király könyvtáralapító tevékenységéről is, amivel kapcsolatban saját értesülésére is hivatkozik:

Audivi ... constitui nunc a te bibliothecam ingentem ... inquam aiunt multa milia codicum non vilis neque contempnendi preciii, ... re et velle et iam coepisse congerere. (104.§)

Ezután szól gazdag palotájáról, továbbá a művészeket, mestereket, könyvmásolókat stb. pártoló tevékenységéről.

Accersisti praeterea e multis Europae locis, ex Italia praecipue multarum rerum opifices,sculptores praeterea atque pictores transcriptoresque librorum, ... (106.§)

Ezután a király etikai erényeit veszi számba Cicerora hivatkozva, amint azt korábban említettük. Ismét hatásos anaphorával vezeti be a kiváló tulajdonságok említését:

Tua est iustitia, ... tua est fortitudo(itt elsősorban hadi erényre kell gondolnunk) Tua est magnanimitas, mansuetudo, modestia, temperantia, humanitas, urbanitas, veracitas, ... (109-112.) Eme erények értékességének bizonyításánál Arisztotelészre hivatkozik mint legfőbb tekintélyre. Az erények között az utolsó, hangsúlyos helyre a liberalitas említését hagyja, amely a kor uralkodóinak legkedveltebb jelzője volt.:

Nec putes me praetermisisse liberalitatem, quae virtus maxime tua est, ... (115.§). Összefoglalóan megemlíti, hogy

⁸¹ Cf. Petrus Ransanus i. m. Bevezető pp. 14-15.

a király valamennyi szükséges erénnyel rendelkezik, s áttér egyúttal Beatrix magasztalására:

Tuae, inquam, sunt omnes, quarum memini, ... virtutes, ... sed Beatricem reginam, quae adest, ut thori consortem ita et complurium, quas attigi, virtutum sociam ornatissimam habes. (116.§)

Ettől kezdve egy ideig párhuzamosan fut a két jellemrajz, kiemelve azon erényeket, amelyek egyaránt jellemzők mindkettőjükre, hangsúlyozva a keresztény vallás iránti elkötelezettségüket:

... quae constant fide ac pietate sanctisque caerimoniis, quae Christianae sunt religionis, cuius supra quam dici potest, constat vos esse servantissimos. Sexus igitur est inter vos tantum, non decentium vos rerum virtutumque disparitas.

Ezután áttér a király dicső hadi tetteinek magasztalására, amelyekről – mint megjegyzi, tipikusan férfiakhoz illő erényekről (quae et tua solum sunt et plane virilia) – részletesen szól, elsősorban a török elleni háborúról. Ennek felidézése alkalmat ad arra, hogy a Mátyással kapcsolatban közismert toposzt⁸² belefűzze az elbeszélésbe, amely szerint a király a kereszténység védőpajzsa a török ellen:

... in tua virtute tuisque conatibus ac formidanda potentia sita est spes totius rei publicae Christianae, tu veluti murus inexpugnabilis munitumque ac validissimum es propugnaculum, quod efferatae rabiei gentis impiae atque truculentae... obiicitur. (133.§)

⁸² Cf. Óze Sándor: "A kereszténység védőpajzsa" vagy "Üllő és verő közé szorult ország" ... In: Magyarok Kelet és Nyugat közt - A nemzettudat változó jelképei Szerk.: Hofer Tamás Bp., 1996 pp. 99-107.

A hosszú beszédet hatásos recapitulációval zárja, újból megemlíti jövetelének ill. beszédének célját, majd a legvégén a szokásos záró jókívánsággal fejezi be mondandóját. (137-140.)

Amint láthattuk, mind Mátyás, mind Beatrix esetében csak dicsérő jelzőkkel találkozunk minden vonatkozásban, tehát csak a virtusok említésére kerül sor, ellentétben a tuberói ábrázolással, amint később látni fogjuk. A ransanusi Mátyás-kép, ami Bonfiniéhoz áll közel, abból a szempontból is igen jelentős, hogy meghatározza hosszú időre az utókor uralkodóról alkotott képét.⁸³

Amint korábban már említettük, a humanista történetírók stílusát jellemzi az uralkodók dicsőítése mellett a városlaudatio is.⁸⁴ Az Epithomában is találkozunk több ilyen résszel, ezek közül külön figyelmet érdemel Regensburg és Bécs dicsérete.

A Regesburgról szóló leírás a város nevével kapcsolatos etimológiai fejtegetés miatt is figyelmet érdemel:

... Sub quo Reghensburgh, quae civitas vulgatissimo nomine dicitur Ratispona, episcopatu Alberti Magni olim clarissima ... Duplicem igitur esse volunt eius nominis interpretationem, ... (III. 28-45.)

Bécs laudatióját az utolsó előtti fejezetben olvashatjuk, s nyilvánvaló célja az itt történt elhelyezésnek az is, hogy még inkább kiemelje Mátyás király hadi dicsőségeit. A terjedelmes laudatiót is ennek megfelelően vezeti be:

⁸³ Cf. Frankné Font Márta: Petrus Ransanus: A magyarok történetének rövid foglalata (recenzió) In: Dunatáj IX. 4. pp. 78-79., 1986 november

⁸⁴ Cf. Kulcsár Péter Utószava In: Humanista történetírók Bp., 1977, pp. 1170-71.

Restiterunt quidem Mathiae viribus Austrienses ... sed ille, quod coeperat, persecutus vi tandem ipsos compulit, ut dederentur, victis autem data a rege clementissimo venia.(XXXVI.9.) A tulajdonképpeni laudatio ezután veszi kezdetét:

Multae sunt in Austria perpulchrae nobilesque civitates multaque oppida atque castella miris aedificiis insignia, sed urbs Vienna, ... et ea, quae dicitur Nova Civitas, cunctis antecellunt pulchritudine, amoenitate situs, nobilitate ingenioque habitantium, mira structura ornamentisque sacrarum aedium, copia divitiarum, denique aliarum multarum rerum, quarum indiget mortalium usus, mira abundantia.(XXXVI. 10.)

A mondottakat Ransanus személyesen is tapasztalta, hiszen – mind azt a Dedicatoria c. részben említi – maga is megfordult Bécsben. A városok említése ismételten alkalmat ad a szerzőnek arra, hogy megcsillantsa széleskörű műveltségét, olvasottságát; idézi ugyanis, hogy mit ír Aeneas Silvius egyik levelében az említett városokról:

... Novam nanque Civitatem hortos vocat Hesperidum paradisumque delitiarum, ... (12.) Bécsújhellyel kapcsolatban Aeneas tudósítását nem tartja teljesnek (... sed urbis pulchritudinem, quae plane magna est, praetermisit. 13.) Annál teljesebbnek találja azonban Bécs leírását, amit át is vesz tőle bizonyos kiegészítésekkel. Erről az alábbiakat írja:

At vero ego ex sua illa tam egregiae urbis descriptione ea tantum, quae sunt laudis, non quae sunt vituperationis, attingam, sed et ipse adieci suae descriptioni pauca

quaedam, quae omittenda non censui. Részletesen szól a város csodás építményeiről (az egyháziakról és világiakról egyaránt) s ugyanígy az irányító testületekről is. Megemlékezik mindenről, ami a figyelmét megragadta. (XXXVI. 16–33. §) Így említi meg érdekességképpen, hogy van Bécsben egy monostor, ahol a jó útra tért meretrixek élnek szigorú regula szerint:

Est et Viennae monasterium, in quo meretrices ad deum conversae recipiuntur, quae canonicis horis hymnos deo Teutonica lingua decantant, earum si qua deprehensa fuerit redire ad peccatum, in Danubium praecipitatur, agunt igitur in eo coenobio pudicam sanctamque vitam ita, ut rarus de illis sermo malus audiat. (XXXVI. 6. §)

Magyarországgal kapcsolatban a már korábban is említett bőségképpel a földrajzi fejezetben találkozunk Pannonia discsérete kapcsán. Ez a részlet a laudatio regionis klasszikus formája miatt egyébként is figyelmet érdemel:

Hungaria mira soli hubertate rerumque humano victui tum utilium tum necessariarum copia a natura donata est, multae illic auri, argenti, aeris, ferri, salis, minii fodinae, in aliquot fluminibus auri puri ramenta inveniuntur, et quod est mirabile, in vinetis in aurifero solo satis aureae virgunculae et ad digiti et ad semipedis longitudinem quandoque leguntur, cuius generis complures et nos vidisse fatemur, boum, equorum, porcorum, frumenti, pabuli, leguminis, vini, denique aliquot bonorum ad vescendum fructuum mira abundantia,... A mondottakat, mint említi, saját tapasztalatával is alá tudja támasztani.

A gabonabőség említése alkalmat ad szerzőnknek ismételt etimológiai fejtegetésre a Pannonia elnevezéssel kapcsolatban:

unde nonnulli a pane, quo vescuntur homines, ob soli videlicet fecunditatem affirmant nominatam Pannoniam et euphoniae causa n literam in eo vocabulo fuisse geminatam, alii propter eandem causam utpote propter soli pecorumque fecunditatem appellatam affirmant a Pane, quem vetustas dixit deum esse pastorum, id autem vero potest esse simile. (II. 110.§)

A műben a humanista stílus jellemzőjeként számos antik reminiscentiával találkozunk. Ezek részint a szerző által megnevezett auctorok ill. művek, részint meg nem nevezett, de a művelt olvasó számára a szóhasználat, hangulat alapján felismerhető szöveghehelyek. A rájuk való hivatkozás ill. a szövegben való megjelenésük – miként azt az említett kötetben kimutattuk – mindig helyénvaló, alkalmazásuk művészi.⁸⁵ Eme párhuzamok – amint azt látni fogjuk – nagyrészt prózaiak, de néhány költői helyet is felfedezhetünk a szöveg alapos tanulmányozása során.

Az elsőként említett reminiscentia-típussal az I. Indexben olvasható terjedelmes oratióban több helyen is találkozunk, ahogyan korábban a beszéd elemzésekor kimutattuk (pl. Ciceró, Sallustius, Aristoteles stb.), továbbá a szintén többször említett földrajzi fejezetben (pl. Plinius, Suetonius, Ovidius, Strabo, Appianus, Ptolemaeus stb.).

A másodikként említett antik párhuzamokban főleg a csataleírások bővelkednek, ahol Caesar, Livius, esetenként

⁸⁵ Cf. IV. fejezetben E. Galántai i. m.

Vergilius hatása is kimutatható, akinek ezért szenteltünk különös figyelmet az I. fejezetben. Ugyanezek a helyeken az elbeszélés során a praesens historicum helyénvaló használatában, pl. a váratlan ill. drámai fordulatoknál is kimutatható ugyanezen szerzők hatása. A számos, általunk kimutatott párhuzam közül néhány hely idézésével szemléltetjük az említett jelenséget:

Pl.: Eius rei ut ille per exploratores certior est factus... perterritus castra movere, ... iussit. (XXXII. 8.)
(cf. Caesar B. G. I. 12.: ... Ubi per exploratores ... Caesar certior factus est tres iam partes copiarum Helvetios id flumen traduxisse ...)

Ugyanitt figyelmet érdemel Ransanusnál az ut temporale használata is, ami – ahogyan megfigyeltük – Caesarnál, Liviusnál ill. Cicerónál fordul elő néhány helyen, egyébként ritkán használatos.

Az említett fejezet elején viszont Sallustiusra emlékeztető chiasticus szerkezettel is találkozunk a hozzá kapcsolódó ellentétes asyndetonnal és dativus duplex klasszikus használatával, továbbá cicerói periodusokkal (pl. a fent idézett mondat):

Quare comparatis undique copiis cogit exercitum, qui tantus fuit, ut esset et securitati subiectis et adversantibus formidini. (XXXII. 2.)

Vergiliust idéző kifejezéseket fedezhetünk fel egy olyan csatajelenetnél, amely tartalmi párhuzamot is mutat Trója pusztulásával, amelyet Aeneas beszél el Didónak az Aeneis II. énekében:

... dedit operam, ut de secunda noctis vigilia ... multis in locis oppidi subiicerentur incendia, quibus et rex et regii omnes somno vinoque sepulti concremarentur, ... Regii itaque iam patefactis insidiis ... ruunt in Stephanum ... Et cum incendiis, quibus conflagrabat oppidum, tum praecipue lunae adiuti lumine ... (XXXIV. 5-8.)

.....
invadunt urbem somno vinoque sepultam (Verg. Aen. II. 265.)
tum vero manifesta fides, Danaumque patescunt
insidiae. (Aen. II. 309-310.)

... incensa Danai dominantur in urbe (327.)

Szembetűnő még az említett párhuzamok mellett egy további is: A váratlan támadás zajától a király felriad álmából, ahogyan Aeneas is álmából felriadva észleli a szörnyű pusztítást (a kifejezés is vergiliusi):

Ceterum cum primum fulgere crepitareque coeperunt incendia, somno se rex repente excussit, ... (Rans, XXXIV. 6.)

... excutior somno et summi fastigia tecti/ ascensus supero atque arrectis auribus asto: ... (Verg. Aen. 302-303.)

Mind a ransanusi, mind a vergiliusi helyen cselről van szó, amelyhez az ellenség folyamodott az éj leple alatt, s ehhez kapcsolódó gyújtogatás okozta tűzvészről. A következő mondat eleje is klasszikus történetírókat idéz, de már nem köthető egy konkrét auctorhoz. Erre utal a szóhasználat ill. a grammatikai-stilisztikai sajátosság: személytelen passzív szerkezet verbalellipsis alkalmazásával:

Quatuor ferme horas ancipiti Marte pugnatum, ... Hungari remque incredibili strenuitate gerentes Stephanum cum suis ... ad fugam compellunt....(XXXIV. 9.) Az incredibili

strenuitate kifejezés az oklevelek narratióira is emlékeztet. Ugyanilyen hatás figyelhető meg egy korábbi fejezetben is, szintén ádáz harcokat felidéző képben:

... propter parentis eius eminentissimi bello ducis (sc. Ioannis Corvini) merita, qui regnum hoc nostrum, ... nos omnes,... ipsamque religionem Christianam a Turcarum invasione sua per omnia futura saecula commendanda virtute servavit.(XXX. 11.) Ez a részlet is az oklevelek, elsősorban a királyi adománylevelek narratióit idézi elénk, ahol az adományt elnyerő személy érdemeinek felsorolása olvasható. Ez is tanúsítja, hogy a középkorban használt latin nyelv egyes fordulatai – tekintettel arra, hogy a középkori oklevelek narratiói jelentős hatást gyakoroltak a történetírásra – a humanista szerzők műveiben is megjelennek.⁸⁶

A fenti vizsgálódás alapján megállapítható, hogy Ransanus műveltsége széleskörű humanista műveltség, amelyben jelen vannak a klasszikus műveltség, olvasottság mellett a keresztény ideológia elemei, helyenként pedig a középkori nyelvhasználat hatása is érvényesül. Magát a vizsgált I. oratiót is az egyházi és a világi pozíció kettőssége hatja át: Lucera püspökeként érkezik Mátyáshoz, de világi megbízásból: Ferdinánd király követeként.

Mint minden humanista, ő is stilizál, "antik mázzal vonja be hősének alakját, de ez hozzátartozik a kor kifejezés-

⁸⁶ Cf. Galántai Erzsébet: A Kun László-féle oklevelek narratióinak jellemzőiről Előadás nemzetközi tudományos konferencián Bp., 1988 Orosz nyelvű kézírata az MTA Soros Alapítvány Bizottsága számára leadva. Továbbá: Középkori históriák oklevelekben (1002-1410) Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 1. Szeged, 1992 Előszó pp. 5-29.

módjához."⁸⁷ Ez főleg a részletesen elemzett oratióból derül ki, de az Epithomában számos helyen megfigyelhető.

Az egész mű a klasszikus auctorok stílusában íródott, az antik eszményeknek megfelelni kívánó alkotás. Ezt a szerző elsősorban gondosan szerkesztett, áttekinthetően felépített mondatai révén éri el – amit a *corresponsio* gyakori alkalmazása is biztosít –, továbbá a klasszikus retorika szabályainak megfelelően készített beszédek alkalmazásával, amelyekben egyértelműen igazodik a kor retorikai eszményképének tekintett Cicerohoz. Az antik szerző műveit igen jól ismerhette, ahogyan az I. Index elemzése kapcsán említett hivatkozás is bizonyítja (... *teste oratorum principe Cicerone* I. 109.)

Ransanus általában könnyen, logikusan szövi egymásba a mondatokat; ezt főképp az alárendelő és mellérendelő tagmondatok s az azokba illesztett mondatrövidítő szerkezetek művészi alkalmazásával éri el. Igen sokszor használja a *hypotaxist*, amely a *periodus*okon belül biztosítja az azonos grammatikai szerkezetű *colonok* ismétlését.⁸⁸

Igen jellemzi a szerző stílusát a sok *adiectivum* alkalmazása, elsősorban *superlativusban*. A királyok és családtagjaik pl. csakis *superlativusban* álló jelzővel illethetők nála (pl.: *humanissimus*, *Christianissimus*, *optimus*, *sapientissimus* etc.). Mindeme jellemzők nagy része összhangban áll a kor *humanista* stílusának ismérveivel, ahogyan azt a többi szerzőnél is látni fogjuk.

⁸⁷ Cf. Kardos Tibor: A magyarországi humanizmus kora Bp., 1955 p. 169.

⁸⁸ Cf. H. Rubenbauer- J. B. Hofmann: *Lateinische Grammatik* Bamberg-München 1975, 1989 p. 328.

VI.**L. TUBERO KOMMENTÁRJAI**

"Ludovici Tuberonis Dalmatae Abbatis Commentariorum de rebus suo tempore, nimirum ab anno Christi MCCCCXCmoque ad annum Christi MDXXII. in Pannonia et finitimis regionibus gestis libri XI"

Minthogy számos írásunk, előadásunk, szemináriumunk, továbbá általunk irányított diplomamunka-tárgya a nevezett szerző személye, műve és stílusának elemzése, az előző fejezetekben tárgyalt auctorokhoz képest hosszasabban foglalkozunk vele.

A XV. század utolsó harmadában a középkori világkép válása következtében a vezető értelmiség gondolkodásában és világszemléletében Magyarországon is változások játszódtak le - amint erről a korábbi fejezetekben is szóltunk-, s ezek a történetírás szellemére is hatást gyakoroltak. Jóllehet az új irányzatnak, a reneszánsz életérzésnek megfelelő humanista történetírás első hazai képviselői, Bonfini és az előző fejezetben részletesen említett Ransanus Itáliából jöttek Magyarországra, szellemiségük nem volt idegen a hazai értelmiségi elit gondolkodásától. A XVI. század elejétől az ország historikusai többségükben magyarországiak voltak. A kivételek közé tartozott a raguzai (dubrovnikai) Ludovik Crijevic, közismert humanista néven -, aki *Commentarii de rebus suo tempore ... gestis ...* (Kortörténeti feljegyzések) című munkájában, némi visszatekintéssel, a Mátyás király halálától (1490) X. Leó pápa halálát (1521) követő hónapokig (1522) terjedő időszak Közép-Kelet Európájának történetét örökítette meg.

Messzemenően egyetértünk Vlado Rezar⁸⁹ azon megállapításával, mely szerint Tubero munkássága nagy fontosságú a horvát, a magyar és általában az európai történetírásban, s azzal, hogy jelentőségéhez képest meglehetősen elhanyagolta művét és személyét a kutatás - ahogyan arról magunk már korábban publikált írásunkban megemlékeztünk -, ⁹⁰ több megállapításával azonban a későbbiekben a maga helyén vitába szállunk.

A dalmát humanizmus eme kimagasló alakja előkelő ősi raguzai család sarja volt, családját a források már 1234-ben említik. 1459-ben - a már idézett Rezar szerint 1458 végén, erre vonatkozóan a felsorakoztatott érveket nem találjuk elégségesnek - született előkelő patricius családból. A már említett V. Rezarnak a szerző nevével kapcsolatban is aggályai vannak,⁹¹ minden bizonnyal azért, mert nem ismeri eléggé az erre vonatkozó magyarországi kutatásokat, egyebek mellett a már idézett és később szóba kerülő tanulmányokat sem. Írásából kitűnik, hogy kötetünk bevezető tanulmánya, amelyben a korábbi kutatásokat is összegeztük, vagy teljesen ismeretlen, vagy kevéssé ismert előtte. Ellenkező esetben elfogadottnak kellene tekintenie azt a névalakot (nevezetesen a Cervariust), amelyet maga Tubero hasz-

⁸⁹ About one of Tubero's manuscripts that turned out to be an autograph
In: Janus Pannonius és a humanista irodalmi hagyomány (Szerk. Jankovits L., Kecskeméti G.) Pécs, 1998 pp. 69-78.

⁹⁰ Cf. Sz. Galántai Erzsébet: - és Kommentárjainak magyar vonatkozású könyvei. Acta Antiqua et Archaeologica. Studia in honorem Samuelis Szádeczky-Kardoss septuagenarii Suppl. VII.
Szeged, 1988 pp. 29-34. A korábbi kutatásokra vonatkozó részletes összefoglalással.

⁹¹ Cf. Rezar i. m. p. 76.

nál egy Marius Bonuszhoz írott levelében. Az említett helyet a Bibliotheca Ragusianaban magunk ellenőriztük, s idézett tanulmányunkban megtalálható az erre vonatkozó adat.⁹²—

A szerző ÉLETRAJZÁRA vonatkozóan kevés adatot találunk, biográfiája nem eredeti kútfőkből, hanem műve kiadásainak előszavában található adatokból, kolostori feljegyzésekből, valamint magában a műben fellelhető néhány utalásból állítható össze. Tubero a szülővárosában végzett studiumok után Párizsba ment, ahol filozófiát és teológiát tanult az egyetemen. Amint művéből kiderül, mindkét jogot (egyházi és világi) tanulmányozta. Tanulmányait oly eredményesen végezte, hogy egy ideig tanított is az egyetemen. Itt kapta a Tubero melléknevet is, a humanistáknál oly szokásos névcseréjében.⁹³ Meglepő, hogy Tubero nem az akkor, a XV. sz. második felében is híres itáliai egyetemek egyikét látogatta, mint a magyarországi fiatalok többsége, hanem Párizsba ment, bár van adat arra, hogy megfordult a sienai egyetemen is. Talán a velenceiek és itáliaiak iránti - munkájában is kimutatható - ellenszenve játszott közre ebben. Párizsból hazaérkezve szokatlan öltözkéivel és viselkedésével állítólag megbotránkoztatta idősebb polgártársait, amiért atrocitásokban volt része. Minden bizonnyal ezek hatására lépett be a bencés rendbe 1484-ben, és a Raguza melletti Szent András-sziget kolostorába vonult, ahol 20 évet töltött. Innen a Raguza melletti Visnjica-ba ment át, ahol haláláig (1527) a Szent Jakab kolostor apátjának tisztét

⁹² Cf. Sz. Galántai Erzsébet i. m. p. 29. 3. jegyzet.

⁹³ Minderről részletesebben ld. Sz. Galántai Erzsébet i. m., további irodalommal.

töltötte be, szülővárosában pedig érseki helynök lett.⁹⁴ A kolostorban töltött időszak munkássága számára igen hasznos periódus volt, ugyanakkor a humanista felfogású otium hasznos eltöltését is szolgálta, ahogyan arról művének elején megemlékezik:

... neque enim his lucubrationibus humanam gloriam, quam electione contempsimus, quaesivi, sed otium⁹⁵ ac desidiam euitavi. (Tub. Comm. I. Scopus Auctoris). Ugyanitt értékeli hozzá illő szerénységgel saját írói stílusát is (... simplici stylo ac inelaborata oratione), amely minősítés – mint a részletes elemzés során meggyőződhetünk róla – nem felel meg a valóságnak.

A korábban már idézett kötetünk nem tartalmazza Tubero 11 könyvének teljes fordítását, csak a magyar vonatkozásúakat, ezért röviden szólunk A MŰ SZERKEZETI ÉS TEMATIKUS ELRENDEZÉSÉRŐL. Az eseményeket időrendi sorrendben előadó szerző munkájának első 4 könyvét az 1490-től 1492-ig, azaz Mátyás király halálától II. Ulászló uralmának megszilárdulásáig terjedő időszak magyarországi eseménytörténetének szentelte. Az V. könyvben az 1493 és 1496 között lejátszódott, számára legfontosabb magyarországi eseményeket jegyezte fel, közben a 4-7. fejezetekben Ragusa történetét mutatta be, amelyet kiegészített a két Raguzába került török fogoly sorsának és egy szerelmi történetnek az elbeszélésével⁹⁶. A VI. könyv első két caputjában még hazánkat köz-

⁹⁴ A kolostorba vonulás körülményeit részletelesebben ld. ugyanott.

⁹⁵ Ezen a hagyományos otium-fogalmat kell értenünk.

⁹⁶ Ennek részletes elemzését az antik reminiscentiák feltárásával ld. Erzsébet Galántai: Fortwirken von antiken dichterischen Formen u. Motiven in den Prosawerken der Humanisten In: Epik durch die

vetlenül érintő dolgokat tárgyal. A továbbiakban (3-15.) a lengyel-török harcokat írja le, majd a törökök eredetét és történetét beszéli el. Szerkesztési elve itt nem több annál, mint hogy az egymást követő témákat lazán, ötletszerűen kapcsolja egymáshoz, ahogyan a korábbiakban a raguzaikövetek II. Ulászló király udvarába érkezése kapcsán egy kitérőben Ragusa történelméről írt. A VI. könyv befejező, 12. fejezete igen lazán kapcsolódik a fő témához, a lengyelországi viszonyok, majd lengyel-török harcok és a törökök történetének bemutatásához, mert a magyar-török délvídedi harcok egy-egy epizódját villantja fel, végül II. Ulászló király helyzetét jellemzi. A könyv egyik érdekessége, hogy 16. fejezetében olvashatjuk a korabeli állapotokra oly jellemző történetet Belmusevics Milos (Milon Belmusius) családjának tragikus sorsáról. Az idősebb Belmusevics a húsvétot ünnepelni tért haza. A szendrői törökök erről értesülve cselt vetettek neki. A szendrői bég 40 lovast előreküldött, hogy támadják meg kora reggel a fáradtan pihenőkre, majd meneküljenek el. A törököket hősiesen üldöző szerbekre aztán a lesben rejtőzködő nagyobb török csapat támadt rá. A csatában elesett az ifjabb Belmusevics, maga Milos pedig megsebesült. Ő hazatérve bosszúból kivégeztette a nála raboskodó török foglyokat, felgyógyulása után pedig számos megtorló támadást vezetett a török ellen. Ebben a megindító elbeszélésben is megfigyelhető a szerző stílusának számos jellemzője, melyek közül a legszembevetőbb az antik reminiscentiák jelenléte mind a szóhasználatban és

mondatszerkesztésben, mind pedig a grammatikai formák használatában, egyebek mellett a drámai fordulatoknál ill. a gyors egymást követő események elbeszélésénél a praes. hist. és a tulajdonképpeni múlt idejű alakok művészi változtatásában, ahogyan azt Ransanus stílusának elemzésénél is kimutattuk (e. g.: Quod vbi Ianus Coruinus, Dalmatiae Praefectus, cognouit: et ipse ... ad trecentos equites celeriter contrahit ... Ibi paululum et sese quieti dedit, et caeteros quiescere iubet. etc.)

A VII. könyvben mindössze az első fejezet tartalmaz magyar vonatkozásokat. A könyv 8-9. fejezetében az albánokat mutatja be, valamint nehezen datálható dalmát török harcokról ír. A VIII. könyvben egyik korábbi témáját, a török-velencei háborút fejti ki. Ugyanitt kitér a humanistákra jellemző geográfiai leírások ill. etimológiai fejtegetések jegyében – amelyet korábban Ransanusnál már bemutatunk – a Drina folyó elnevezésének magyarázatára:

Disquisitio Auctoris, an Drina fluuius idem sit cum Drilone, cuius Plinius meminit? (Tub. Comm. VIII/X.) Ahogyan látható, Tubero a már vizsgált-Ransanushoz hasonlóan szintén a klasszikus szerzők legjobbjait veszi alapul az ilyen jellegű fejtegetésekhez.

Ugyanebben a könyvben olvashatunk egyebek mellett VI. Sándor pápa haláláról, Cesare Borgia jelleméről, továbbá II. Gyula pápa első intézkedéseiről is. A IX. könyvben mindössze néhány mondatot szentel Magyarországnak, amikor Ulászlót ostromozza azért, mert nem használta ki a velenceiek szorultságát a dalmáciai városok megszerzésére. Innen kezdve törökországi eseményeket tárgyal, majd az utolsó (20.)

caputban II. Gyula pápa haláláról számol be, s egyúttal bemutatja jellemét. Itt antik mintára laudatio funebrist váránk, amit érdemes személyek esetében másutt olvashatunk is a műben. Ismerve azonban a körülményeket és Tubero kritikus szemléletét, – laudatio helyett egyházkritikájának – amely miatt műve indexre került⁹⁷ – újabb megnyilvánulásával találkozunk. Erről a későbbiekben még megemlékezünk, mivel azonban az említett rész nem szerepel kötetünkben, helyénvalónak látszik – rövid fejezetről lévén szó – a szöveg idézése, mely történetírói módszerére és stílusára vonatkozóan újabb tanulságokkal szolgál. Az említett szempontokból fontos helyeket a szövegben kiemeléssel jelöljük:

Iulius II. Pontifex moritur.

Dum haec apud Turcas geruntur, anno humanae salutis quingentesimo decimo tertio supra millesimum, Iulius secundus Pontifex Romanus moritur, cum decem annos in Pontificatu vixisset. Qui vbi sensit se supremis appropinquare, iamque mortalitatem expleturum, conuocatis Cardinalibus, qui id temporis Romae aderant, hortatur eos, vt patrimonium ecclesiasticum curae habeant, de corruptissimis sacerdotum moribus emendandis nullam prorsus faciens mentionem: quasi magis opibus, quam sacerdotum sanctimonia res Christiana staret, nec satis constaret, sacerdotum nomen, cum ob multa alia scelera, tum maxime ob inexplebilem auaritiam adeo inuisum esse, praesertim apud Boemos, quos a nostris haereticos vocari diximus, vt eos omnium gentium latrones appellent; asserentes, siue quis

⁹⁷ Cf. Sz. Galántai E. i. m. és Blazovich L., Sz. Galántai E. i. m. pp. 25-28.

Christianorum Romam rei suae expediendae causa petierit, exhaustum pecuniis domum inde reuerti. Pontifex enim Romanus etiam minimi sacerdotii tam collationem, quam confirmationem studio pecuniae congerendae sibi vendicauit; siue lagatus ab sede Apostolica in aliquam regionem missus fuerit, onustum auro per omne nefas quaesito Romam regredi. Fatetur praeterea vanus homo, vt furorem suum, quo tentum Christiani sanguinis in Rauennati agro effusum est, excusaret, se nulla alia causa Gallis hostem fuisse, quam vt rebus Italicis consuleret: cum neminem fugeret, Italiam sine rege, armis et magnis opibus instructo, nequaquam posse felicem esse; atque ob id maxime crebro turbari, ac plurimum tyrannide vexari, quia in multos esset principatus diuisa. Vnde recte Plato, regem Homericó more pastorem atque curatorem nominans, totius, si fieri posset, humani generis, quasi vnus ouilis vnum esse pastorem debere designat: nihil enim paci ac priuatae publicae vtilitati magis aduersatur, quam principum multitudo, quippe quam merito belluam multorum capitum eruditi appellant. (Tub. Comm. IX. 20.)

Az idézett helyet a humanista stílusra oly jellemző módon antik reminiscentiák foglalják mintegy keretbe.⁹⁸ Az elején főleg grammatikai párhuzam figyelhető meg: a mondat szerkesztés a praes. hist. használatával együttesen Livius jeles helyét idézi elénk:

Dum ea Romani parant consultantque, Saguntum iam summa vi oppugnabatur. (Liv. XXI.VII. 1.)

⁹⁸ Cf. Erzsébet Galántai op. cit. p. 234. (A hivatkozott hely Oláh Miklós "Hungaria" c. művével kapcsolatos.)

A caput végén már expressis verbis hivatkozás történik a görögség nagyjaira, amit az előző fejezetben tárgyalt Ransanusnál is megfigyelhettünk. Mindezen utalások mintegy keretbe foglalják az ügyesen elhelyezett egyházkritikát, amelyre a pápa halálának említése indította a szerzőt. Tubero – megfigyelésem szerint – hajlamos arra, hogy az idősebb Cato módjára minden alkalmat megragadjon nézeteinek kinyilvánítására (E. gr.: ... quia scelestissimis quoque ad magna quaeque sacerdotia per ambitum aditus iam pateat, ... I. 3.). Erre mint a szerző moralizáló hajlamának egyik megnyilvánulására a későbbiekben stílusának jellemzőinél még kitérünk.

A X. könyvben immár az egykorú eseményekről írva előadása egyre tarkább és lazábban összefüggő lesz. Szelim szultán háborús előkészületei és az itáliai belharcok tárgyalása után a Dózsa-féle parasztháborút beszéli el, majd a szultán perzsiai és egyiptomi harcáról szól. Ezután a lengyel-orosz háború eseményeiről emlékezik meg. A könyv 19. fejezetében ír a raguzai földrengésről is.

A befejező, XI. könyvben ismét magyarországi eseményeket mutat be, középpontban Nándorfehérvár 1521-ben bekövetkezett elestével. A könyv egyik érdekessége, hogy itt örökítette meg Tubero a török 1521-es hadjárata és Nándorfehérvár eleste kapcsán a törökkel hősieen szembe szálló Jelena Jaksics (femina, Iaxiorum soror) történetét, ami híven példázza azok sorsát, akik nem kívántak az új hatalomnak behódolni. Az úrnő ugyanis ajándékot küldve Szulejmánnak, barátságot színlelt, amit a szultán komolyan is vett, és ugyancsak ajándék küldésével fejezte ki bene-

volentiáját. A követjárás idején az asszony ingóságait az ország belsejébe küldte, majd a török követek megölése után gyermekeivel maga is előreküldött emberei és javai után sietett. E történet emberközelségből mutatja be annak a sok ezer déli szláv lakosnak a sorsát, akik szülőföldjük elhagyására kényszerültek. Egyúttal előrevetíti a későbbi magyar sors tragédiáját is.⁹⁹

A teljes anyag horvát nyelvű fordítása a szerző, az említett Rezar¹⁰⁰ szándékai szerint már a vélhető(!) tuberói kézirat alapján tervezett kritikai kiadás szerint fog elkészülni, az anyag terjedelmének és a feldolgozandó problémás helyeknek ismeretében minden bizonnyal nem a közeli jövőben.

Hogy Tubero, akinek személye, magyarországi kapcsolatai és munkája kevésbé ismertek hazai történetírásunkban, miért szenteli művének fele részét magyarországi események ismeretetésének, azt egyrészt Mátyás király országának a térségben játszott, éppen a XVI. század első harmadában tovatűnő középhatalmi szerepe, másrészt Ragusa és a magyar állam kapcsolatai magyarázzák. A kiváló humanista egyébként könyvében végig úgy tekint Magyarországra, mint az egyetlen olyan erőre, amely, ha nem is teljes védelmet, de valamiféle ellensúlyt jelent Ragusa számára a törökkel szemben.

RAGUZA a legrégibb időktől kezdve kereskedelmi kapcsolatban állt a tőle északra fekvő területtel, kereskedői már a

⁹⁹ Minderre ld. Blazovich László: Déli szlávok Magyarországon és a Körös-Tisza-Maros közben a 15-16. században In: Magyarország történeti demográfiája (896-1995) Millecentenáriumi előadások Bp., 1997 pp. 117-124.

¹⁰⁰ Cf. 1. jegyzet

XIII. század második felében megfordultak Magyarország déli területein. Nagy Lajos király balkáni hadjáratainak eredményeképpen a Velencével 1358-ban kötött zárai békeszerződésben Dalmáciával együtt az addig az itáliai városállam kötelességében lévő Ragusa is magyar fennhatóság alá került, ám széleskörű autonómiát kapott. A város élére a helyi patriciusok közül való kormányzó került – addig ezt a tisztséget velencei töltötte be –, aminek fejében a város évenként 500 dukátot fizetett a királynak. A város történetének további eseményei azt bizonyítják: a raguzaiak szívesebben tartoztak a távol élő úr hatalma alá, mint hogy Velence vagy valamely környező délszláv nagyúr önkényét elviseljék. Amíg lehetett, kitartottak Zsigmond király mellett a környező urakkal szemben.¹⁰¹ Az itáliai példát követve a dalmáciai városokban is hamarosan felvirágzott a reneszánsz műveltség. Különösen az 1526-ig névlegesen Magyarországhoz tartozó Raguzában volt hatással a firenzei petrarkista udvari költészet.

Miként raguzai polgártársai, Tubero is érdeklődött hazánk iránt, igyekezett megérteni a korabeli Magyarországon zajló eseményeket. Kapcsolatot tartott magyar ismerőseivel, mindenekelőtt a DÉLVIDÉKI HUMANISTA KÖR vezéralakjával, – Frangepán Gergely kalocsai érsekkel és Bánffy Bernát bácsi főesperessel, továbbá baráti viszonyban állt Váradi Péter érsekkel is, akiről művében a következőképpen emlékezik meg, utalván a személyes kapcsolatra:

¹⁰¹ Az eddigiekre ld. részletesebben: Ludovicus Tubero: Kortörténeti feljegyzések (Magyarország) Közreadja Blazovich László, Sz. Galántai Erzsébet Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 4. Szeged, 1994 Bevezető pp. 5-8. Bibliográfia: pp. 51-52.

Ioannes Corvinus ius suum in regnum paternum armis defendere minatur, et Petrum insanum carcere liberat¹⁰²

... Verum pontifex Petrus sese domi priuatim continuit, nec in Senatorum concionem inferri ausus est, eo, quod inimicos timeret, qui ei, si publicis rebus sese ingessisset, malum minabantur, ... quum vel ex eo comitiis nequaquam fuisset adhibitus, eo, quod amotae mentis esset habitus: quamvis illum, vt ego arbitror, etenim vsus sum eius familiaritate, magis insita superbia, quam mens insana, furere aliquando coegisset. ...(Tub. Comm. I. 13.)

A kapcsolat részint azért alakulhatott ki, mert a kalocsai érsekség irányította az ország déli részének egyházi életét, részint azért, mert a horvát főúri származású Frangepán Gergely (egyres források szerint György) különösen érdeklődött a dalmáciai események iránt. A legfontosabb összekötő kapocs azonban, ami erősítette és megtartotta barátságukat, azonos műveltségeszményük és világszemléletük lehetett. Szerzőnk műve bevezető fejezetében, a Scopus auctoris címűben meg is emlékezik a baráti kör buzdító, támogató szerepéről:

Felicioribus ingeniis ad exequendam historiam materiam subiecturus scribendique facultatem praebiturus, statui amicorum hortatu, quae temporibus meis memoratu digna evenere, in hac maxime parte Europae, quam Pannonii et Turcae eorumque accolae ac finitimi incolunt, carptim assumpta literis mandare ...

¹⁰² Corvin János 1490. május 20-án engedte szabadon Váradi Péter kalocsai érseket, akit Mátyás király 1486 nyarán vetett fogságba. Cf. Blazovich L.-Sz. Galántai E. i. m. 62. jegyzet, p. 336.

Frangepán lazább szálakkal kötődött a Celtis Konrád által vezetett Dunai Tudós Társaság budai csoportjához is, amelyről a korábbi fejezetekben már említést tettünk. A művelt főpap, Frangepán udvara jelentette a szellemi műhelyt, a megértő barátok jelenlétét Magyarországon Tubero számára. Frangepánhoz való kötődését bizonyítja részint az, hogy művét neki ajánlotta, részint az is, hogy egyébként is nagyra becsülte véleményét, a mű egyes részeit még végleges formája elkészülte előtt bírálatra küldte neki.¹⁰³ Maga a szerző járt is Magyarországon 1503-ban.

A művelt, koruk eseményeit figyelemmel kísérő humanisták nemcsak adatokat szolgáltatottak a raguzai történetíró számára, hanem megörökítésre érdemes témákra is felhívták a figyelmét, és alkalmanként véleményt is nyilvánítottak az egyes elkészült fejezetekről. A Ragusa történetéről szóló fejezetet – mint ismeretes – Tubero el szeretne volna küldeni Frangepánnak olvasásra, véleményezésre, a Szerémségben portyázó törökök azonban megakadályozták ebben. Más alkalmakkal megtette ezt a magyarországi eseményekkel foglalkozó fejezetek kapcsán. Tubero és Frangepán kapcsolatára jellemző, hogy Derencsényi bán szerencsétlen hadjárata kapcsán nem felejtette el megemlíteni: az ubdinai ütközetben (1493. szept. 11.) esett el az érsek testvére, Frangepán János:

Maxime autem haec clades trium clarissimorum virorum clade insignis fuit, morte Ioannis Frangepanii Zethinensium principis; E quibus Ioannes Frangepani, animaduertens equos suos, quod sane robur fuit in nostro exercitu, paene omnes cecidisse, paucosque laborare ac vulneribus fessos, adhuc in

¹⁰³ Cf. Blazovich-Galántai: i. m. pp. 10-11.

acie locum suum magis tenere, quam pugnare, malleque mori, quam terga hosti dare: ne tantae cladi supereset, quum fuga periculum vitare posset, pugnans interficitur. (Tub. Comm. V. 8.) A kiemelt szövegrész a caesari liviusi, sallustiusi¹⁰⁴ csataleírásokat idézi elénk, részint a kifejezések hasonlósága, részint az azonos grammatikai formák - pl. praesens historicum használata a drámai fordulatnál, vagy pl. a körmondat művészi szerkesztése a klasszikus szabályok szerint - alapján.

E sorokban a szerző nemcsak a horvát lovasság hősiességének állított emléket, hanem az érsek testvére halálmegvető bátorságának is.

Tubero kapcsolata Frangepán érsekkel és érseki udvarának humanista körével számunkra azért fontos, mert éppen a Kommentárok eszmeisége alapján következtethetünk ezen kör szellemi irányultságára. Amit a dalmát történetíró a magyarokról ír, azzal feltehetően a délszláv származású, de érdekeikkel, kapcsolataikkal és stallumukkal már teljes mértékig Magyarországhoz kötődő értelmiségiek is egyetértettek.¹⁰⁵

A jeles dalmát humanista alapos műveltsége és élettapasztalata alapján igen kritikus szemmel figyelte korának eseményeit - így a magyarországiakat is - és személyeit. A későbbiekben látni fogjuk ezt pl. Mátyás király jellemzése kapcsán vagy a papságot érintő éles kritikája¹⁰⁶ esetében. A

¹⁰⁴ Cf. e. g. Caesar: B. G. II. 25. 1-2., Sall. Cat. és Livius XXI.könyvének számos helyén.

¹⁰⁵ Minderre ld. i. m. pp. 10-12.

¹⁰⁶ Egyházkritikájának bizonyos vonatkozására kötetünk bevezetésében olvasható adatok mellett ld. még Sz. Galántai Erzsébet: Filippo Tambu-

Tubero által megrajzolt Mátyás-portré lényegesen eltér ugyanis a korábban már megismert Ransanus-féle ill. a Bonfini által megörökített uralkodótükörtől (Tub. Comm. I. 4.: Regis Mathiae virtutes et vitia).

Hogy Tubero mekkora figyelmet szentelt a magyar viszonyoknak, azt tanúsítja az a tény is, hogy 11 könyvre terjedő művéből 5 szinte kizárólag magyarországi eseményekkel foglalkozik. Művét még folytatni szeretete volna, nem ismertes, hogy mi okból kényszerült abbahagyni. Munkája során a magyarországiak mellett természetesen különös figyelmet szentelt a korabeli délszláv világ eseményeinek is. Fontos célja volt, hogy városa kereskedő polgárságát a kor eseményeiről tájékoztassa, hiszen az a magyar, török és velencei hatalom között ügyesen lavírozva biztosíthatta függetlenségét és kereskedelmi tevékenységének szabadságát. Ebből a szemléletből fakadt a visnjicai apát nyitott és érdeklődő látásmódja az őt körülvevő világra, aki az események lejegyzésével szolgálni is kívánta városát, lehetővé téve polgártársai számára az őket érintő események jobb megértését. Már az első fejezetben megemlékezik hazája műveltségéről és a korszellemről:

... ne in patriam, quae et graecis et latinis literis, ac si alia Christiani orbis ciuitas exulta est, aut in seculum, vt hoc quaestui magis, quam eruditioni aut eloquentiae deditum, vitium meum coniciam, ... (Tub. Comm. I. 1.)

Szerzőnk - amint azt műve előszavában kifejti - egyrészt azért jegyezte fel az eseményeket, hogy megörökítse azokat, másrészt pedig azért, hogy forrásul szolgáljanak az utókor számára. Itt tehát nyíltan kifejti az eszmei vezérfonalat, amely műve megértéséhez kulcsfontosságú. A mindent pusztító széthúzás hatását kortársaihoz hasonlóan jól láthatta, és tapasztalhatta ezt mind kora magyarországi eseményeiben, mind az itáliai ügyekben, amelyeket szintén megörökített. A sallustiusi egyetértés gondolatának fontossága itt is s a műben - mint később látni fogjuk - több helyen hangsúlyt kap.

... Enimuero, cum rebuspublicis nihil sit intestina discordia perniciosius, nec vlla alia pestis, ad magna quaeque imperia euertenda, ea validior magis, ...

... Dignum enim memoria atque humano documento id visum est, ex quo appareret, regna non magis armis parari atque augeri, quam civili concordia conseruari, ...quandoquidem et per se, vbi discordia immigrauit, regna collabuntur ...
(Tub. Comm. I.1.)

Már itt is megfigyelhető a híres sallustiusi gondolat hatása: Concordia parvae res crescunt, discordia maximae dilabuntur. (Sall. Iugurtha.X. 6.)

Ugyanez a gondolat a következő fejezetben ismét megjelenik:—

Qui posteaquam rex creatus est, ante omnia ad diadema recuperandum ... animum adiecit ... quum certum sit, regna non insignibus imperii, sed populi consensu confirmari.
(Tub. Comm. I. 2.) A sallustiusi moralizáló történetírói

módszer hatásáról, továbbá stílusának hatásáról a későbbiekben részletesen szólunk.

Messzemenően egyetértünk Vlado Rezar¹⁰⁷ azon megállapításával, mely szerint Tubero munkássága nagy fontosságú a horvát, a magyar és általában az európai történetírásban, s azzal, hogy jelentőségéhez képest meglehetősen elhanyagolta művét és személyét a kutatás, ahogyan arról magunk már korábban publikált írásunkban megemlékeztünk¹⁰⁸, több megállapítását azonban vitatjuk.

Szerzőnk a régi erények felelevenítése mellett az egyetértés (a már idézett concordia) és a békés társadalmi rend biztosítékaként a törvények tiszteletét és betartását, a jog szerinti helyes cselekvési formákat tartja. Rendkívül érzékeny a jogtalanságokkal (iniuria) szemben, véleményalkotásában leggyakrabban a természetjog elveinek ismerete és elfogadása nyilvánul meg. A római jogban is jártas volt. Mint ismeretes, Beatrix Mátyás halála után a későbbi királyhoz, II. Ulászlóhoz szeretett volna férjhez menni, hogy rangját megtartsa. Bár ezt Ulászló és a magyar előkelők egyaránt ellenezték, egyesek és talán Ulászló is ígéretet tettek neki. Tubero megállapítja: A királyné talán a római törvényekben bízott, amelyek szerint a pusztá beleegyezés alapján is létrehozzák a házasságot (Dig. 35. I. 15. Ulpianus).¹⁰⁹ Az idézett szövegrészletet a II. könyv 6. fejezetében találjuk:

¹⁰⁷ Cf. V. Rezar i. m. 1. jegyzet

¹⁰⁸ Cf. 2. jegyzet

¹⁰⁹ Cf. Blazovich L. – Galántai E. i. m. pp. 28-29., Blazovich L.: Ludovicus (Crijevic) Tubero jogszemlélete In: A. U. Sz. Acta iuridica et politica T. XL. fasc. 3. Szeged, 1991. pp. 41-52., cf. et Maróti

... At illa, vtpote sorti suae destinata, nullius salubris consilii patiens, suis amicis suadentibus irasci, nec existimare, vti sese res habebat, Hungaros illius tantum auribus seruire, regnum vero eius vehementer auersari, forte confisa seu Romanis legibus, quae ex nudo etiam consensu sponsalia constituunt, seu ne, dum per tenacitatem pecuniis parcit, excusationem Hungaricae fraudi videretur dare, malens plane alieno dolo, quam suo vitio a regno decidere. (Figyelmet érdemel az adott helyen - szintén sallustiusi hatásra, aki köztudottan előnyben részesítette ezt a grammatikai formát - az infinitivus historicus megjelenése a klasszikus grammatikai szabályoknak megfelelő használatban. Tubero más esetben a praesens historicumot részesíti előnyben, mint a későbbiek során a stíluselemzésnél ezt látni fogjuk.)

Szerzőnk a jogot és a törvényt az emberi együttélés biztosítékának, a törvények betartását az emberi cselekedetekben alapvetőnek tartja, minden nép számára elengedhetetlennek. Szerepüknek olyan nagy jelentőséget tulajdonít, hogy az igazsággal egyenrangúnak tartja a jogot és a törvényt, szinte az igazsággal azonos fogalomként használja őket. Így szerepelnek ezek pl. I. Szulejmánnak abban a beszédében, amelyet a Magyarország elleni 1521. évi hadjárat előtt tartott híveinek buzdítására, amint ezt a humanista történetírói szemlélet, stílus és módszer szerint a királyok, fejedelmek, hadvezérek a jelentősebb események előtt - szintén

Egon: Adalékok - római jogi ismereteihez In: A. U. Sz. Acta Juridica et Politica T. XLV. fasc. 9. Szeged, 1994 Cf. et Egon Maróti: Beiträge zur Kenntnisse von - auf dem Gebiet des römischen Recht ACUD 33. (1997) tudományos konferencia előadásának kézírata sajtó alatt.

klasszikus minták alapján - tenni szokták. Erről és az oratiók szerepéről, néhány beszéd részletesebb elemzésével a későbbiekben a szerző humanista stílusának vizsgálatánál fogunk szólni. Az említett beszéd a XI. könyv 3. caputjában olvasható:

... Maximum autem rei incipiendae momentum est, vt, quod acturus sis, Deo propitio agas; porro, quae iuste inceperis, ea secundum ius fasque euentura sunt.

Szerzőnk JOGI KÖZPONTÚ SZEMLÉLETÉT jellemzi, hogy minden ügyet lehetségesnek tart bírói úton eldönteni. Ismerte a ius omnium gentium ill. ius gentium fogalmát is, amelyet a római jogtudósok dolgoztak ki saját népük és az idegenek közötti békés kapcsolatok kialakítása céljából.

Komoly jelentősége van ennek pl. Corvin János trónutódlásánál, akit - mint Tubero hangsúlyozza - a ius gentium szerint nem lehetett királlyá választani. Tub. Comm. I. 17...:

... liberis enim, vti ego existimo, gentibus, aut nasci legitimi reges, aut eligi debent; quandoquidem non iusto matrimonio nati, iure gentium, ad nullam paternae fortunae sortem admittuntur.

A magyar történetírásban - beleértve az Itáliából származó szerzőket is - szokatlan e rendkívül erőteljesen megnyilvánuló jogi indíttatás, amellyel - szemléli a történeti eseményeket. eme szemléletének gyökereit részint-iskoláztatásában kell keresnünk¹¹⁰, részint "nézetem szerint" ismételten a moralizáló hajlamú¹¹¹ antik szerzők, elsősorban

¹¹⁰ Cf. Blazovich L. Galántai E. i. m. p. 33.

¹¹¹ Cf. M. von Albrecht: Meister römischer Prosa von Cato bis Apuleius Heidelberg, 1971. pp.90-109. cf. et Adamik Tamás: A római irodalom az

Sallustius hatásában. Párizsban az egyetemen kánon- jogot minden bizonnyal tanult. Jogi ismereteit sienai tartózkodása alatt tovább bővíthette. A bolognai iskola hatásaként a XV. sz. második felében is igen magas színvonalú jogi képzés folyt az itáliai egyetemeken. Tubero, a mozgalmas életű kereskedőváros fia talán a szükségtől kényszerítve is jobban elmélyült a jog tanulmányozásában, mint a Magyarországról érkezett hallgatók, akik inkább az eloquentiát tanulmányozták. Gondolkodásának efféle alakulásában az alapvető élményt saját korának eseményei jelenthették. A kor művelt értelmiségi rétege az egyéni átéléssel megélt meditatív vallásos szemléletmód után vágyakozott, és ha tehetett, élt is vele. (Cf. Tub. Comm. I. 1.: *lucubrationes nocturnae*). Eme világlátás és életérzés mutatkozik meg jogi szemléletében is, amelynek alapja a törvényeken alapuló igazságosság tisztelete.

Emlékezzünk még meg röviden a szerző fentebb már részben vázolt MAGYARSÁGKÉPÉRŐL és URALKODÓPORTRÉJÁRÓL, ahogyan azt az előző két szerző esetében is megtettük!

A magyarországi eseményekről írva szerzőnknek elkerülhetetlenül érintenie kellett az ország természeti, gazdasági és társadalmi helyzetét. Könyvének elején a trónutódlási harcok leírása közben humanista történetíróhoz méltóan megragadja az alkalmat Magyarország igen rövid bemutatására. Földrajzi ismeretei ehhez kitűnőek. A határok ismertetése után a korabeli Magyarországon lakó népeket mutatja be. Fő-

képp a délszlávok történetére fordít gondot. Megemlékezik a magyar és vegyes lakosságú városokról és mezővárosokról egyaránt. Az elbeszélés során eme helyen (I. 6.) megemlíti, hogy a betelepült magyarok mint idegen nép elválasztották egymástól a szlávokat: ... Hungari ...odio habentur ... a Bohemis Polonisque, qui ... se enim non modo a Dalmatis oriundos esse praedicant, sed etiam—aliquando coniunctas terras, nulla externa gente eos dirimente, habitasse...¹¹² Mindazzal, amit elmond, maga is egyetért, s itt érzékelhető, hogy nem mentes minden elfogultságtól, ha nemzeti kérdésekről esik szó. Jól látható ez az említett fejezetben az alábbi helyen:

... vnde illos (sc. Hungaros) Bohemi, Poloni, Dalmarae ac Pannonii aduenas, quibus et ipse assentior, arbitrantur esse.

Humanista kortársaihoz hasonlóan szívesen időz el nyelvi, nyelvtörténeti fejtegetéseknél. A magyarságra számos általánosító megjegyzést tesz. E vélemények általában felszínesnek tűnnek, sohasem állnak az egész népre, némi valóságmagvuk azonban mégis van. Emellett a korabeli közgondolkodás jegyeire vagy a szerző szemléletére, előítéleteire utalhatnak. Valójában ritkán jut túl a magyarokról kialakult közhely jellegű megállapításokon.¹¹³ (Cf. e. g. I-16.:... licet esset Dalmata natione, ciuisque Rhacusanus, ... multum tamen eo, quod in Hungaria inueteraverat, de regionis hauserat immanitate;

¹¹² Cf. Makk Ferenc: "És erővel elfoglalta egész Pannóniát" A HONFOGLALÁS KORÁNAK ÍROTT FORRÁSAI In: Tiszatáj 50. évf. 1996 október p. 75.

¹¹³ Cf. Kristó Gyula: A középkor magyarjai idegen tükörben In: Tiszatáj 52. évf., 1998. április pp. 4-11.

... quippe Hungari his, quos mercede colunt, fere in omnibus promptissime parent, tantique eos faciunt, ... vt ne consanguineis quidem, si iussi sunt, pareant.;

II. 3.: Est igitur tibi noscendum Hungarorum ingenium, moresque eorum penitus animaduertendi, qui quidem multum lupi in se haud falso dicuntur habere, ...;

ibidem: Enimuero, gens illa (sc. Hungarorum) Scythicam adhuc redolens barbariem, nondum ingenitam exuit feritatem, acque idcirco omnia... humana contemnit; ... illa enim immanis feritas vi quidem frangi potest, comitate vero nunquam fere mitescit. ... Regi vero Hungarorum, vtpote apud quos neque maiorum splendore, neque vllis animi bonis maiestas et regia veneratio parari potest, brevi est pereundum, ...). A kiemelt helyeken a humanistákra oly jellemző oratióban másokkal mondatja ki népünkről alkotott véleményét. Az oratiók ilyen célt szolgáló alkalmazásáról a szerző stílusának elemzésénél még szólunk.

Amint a fentiekből kitűnik, a szerző nem éppen a "sine ira et studio" elvét követve szól a magyarságról, ami azonban nem a rosszindulat jele, az olaszokról és a szlávokról hasonlóan ír. A már többször említett kritikus alapállásából következően inkább a hibákat veszi számba, és ostromozza azok elkövetőit, a dicsérő, méltató megjegyzésekkel pedig nagyon csínján bánik. A korabeli egy-egy népről kialakított, az emberek tudatában rögzült képekfogalmak az ő gondolkodását is meghatározták, sőt mivel leírta azokat, elmélyítésükhöz is hozzájárult.¹¹⁴

¹¹⁴ Cf. Blazovich L., Sz. Galántai E. i. m. p. 39., továbbá Blazovich László: Ludovik Crijevic képe Magyarországról és lakóiról. AUSZ Acta

Tubero elkészítette kora fejedelmeinek portréját, beleértve a pápákat is. Módszere többnyire nem a közvetlen jellemrajz, cselekedeteiket bemutatva ábrázolja őket, és teükhez fűz megjegyzéseket. Néhány esetben azonban kivételt tesz, így VI. Sándor és II. Gyula pápa, továbbá éppen Mátyás király esetében. (Tub. Comm. I. 3-4.)

A Tubero által megrajzolt uralkodóportré lényegesen eltér az udvari humanisták, Bonfini, Galeotto és a már említett Ransanus Mátyással kapcsolatos dicshimnuszaitól. Ők ugyanis - mint már meggyőződhattunk róla - Mátyás jellemének megrajzolásánál szinte átmásolták a reneszánsz fejedelmekről kialakított erénykatalógust. Már a fejezet (I. 4.) címe is utal arra, hogy az erények mellett a sine ira et studio elvét követve megemlékezik a hibákról is: *Matthiae regis virtutes et vitia; ...*

Maga a szerző is úgy tartja, hogy a fejedelemnek hírnévre és dicsőségre törekvőnek kell lennie, ahogyan ezt Mátyás királlyal kimondatja: "*Principem nihil magis decere, quam famam et gloriam.*" Dicséri továbbá a király államférfiúi és hadvezéri képességeit, *: fuit vir tanti consilii ac peritiae in re publica temperanda, rebusque gerendis ..., Inerat tanta ars atque ingenii dexteritas, praesertim ad animos militum pertractandos, vt nonnunquam ei operam, nullo stipendio, sed sola victoriae spe praestiterint. Nem feledkezett meg a király bőkezűségéről sem (... statim in animum induxit, cum omnibus aetatis suae principibus magnificentia ac liberalitate certare...)*. Szól a király építkezéseiről

és a művészeket, mestereket pártfogó tevékenységéről is. Megemlíti az uralkodó "homo novus" voltát is, azt, hogy mennyi hátránya származott abból, hogy családja nem tekint vissza nagy múltra: Atque cum ei nouitas generis non modo ab externis, sed etiam a ciuibus obiiceretur, saepiusque ob hanc maxime causam magna mercede insidiis esset petitus: semper tamen solertia magis, quam vi aperta periculum euasit. Ellenségeivel szemben nem volt kegyetlen, ám gyakran előfordult, hogy a barátokat egymás ellen uszította, nehogy a király ellen szervezkedjenek.: Nam, cum esset natura incruentus, mallebat enim delinquentes bonis mulctare, quam capite de iis inquirere: ... solebat ... inter amicos, quod quidem flagitiosum est, odia instituere ... Moralizáló hajlamához híven itt is értékeli, minősíti a királlyal kapcsolatban említett tulajdonságokat, ahogyan a kiemelt szövegrészben látható.

Megrója a királyt azért, mert hitelt ad a csillagjósok jövendöléseinek; betegségével kapcsolatban ugyanis inkább hitt asztrológusainak, mint orvosainak, s mert nem hagyott hátra törvényes utódot:

Rex Matthias, dum signis fidit coelestibus, auxit fere fatum, neque ... filium regni successorem... reliquit, ... (I. 4.)

Neheztel a királyra azért is, mert mit sem törődve a török végekkel, bosszút szomjazva üldözte Frigyes császárt, pedig pedig őt tartotta egyedül képesnek arra, hogy elhárítsa a keresztényeket fenyegető török veszedelmet.

Olyan uralkodó áll tehát előttünk, akinek sem barátja, sem bizalmasa nincs, s aki egyformán juttat vagy vesz el jóin-

dulatából, akár barátja, akár ellensége valaki. (Janus Pannonius és Vitéz János esetében erről megemlékezik (III. 6.).

A Mátyás-portré megrajzolásában elfogulatlan ábrázolásra törekedett, ami nagyrészt sikerült is neki. Véleményünk szerint kortársként is maradandót alkotott az uralkodó jellemzésével, minthogy jellemének fogyatékokosságait is feltárta.

Tubero elődeihez és humanista kortársaihoz hasonlóan ecseteli az ország szépségét. Ezt esetenként önálló fejezetekben teszi, olykor azonban oratióiban találkozunk ilyen költői szépségű leíró részletekkel. Nála is megjelenik a korábbi fejezetekben már említett ubertas-kép Pannoniával kapcsolatban pl. Báthory István beszédében:... eo, quod uberrimas terrarum regiones, belli iure a nostris maioribus olim occupatas, possidemus,... (Tub. Comm. I. 7.)

A IV. könyv 5. fejezetében olvasható a Balaton és környékének leírása, amely a korábbi fejezetben említett és illusztrált városlaudatióra emlékeztet:

Est autem Balathon... nobilis in terra Hungarica lacus...

A humanistákra oly jellemző módon antik műveltsége megcsillantása céljából nem kevésbé jelentős tekintélyre hivatkozik a kérdésben, mint Pliniusra: Nempe, a Plinio, in orbis terrarum descriptione, Peisonem, ni mendum sit in codice, vocari suspicor.

Ezután tér át a tulajdonképpeni laudatióra:

Porro hic lacus magnitudine sua et natura aquae, piscibus, quos suavissimi diuersique ab aliis fert saporis, est memorabilis. Nam quum, quod in tota Hungaria humoris est,

per hyemem gelu astringatur, haec sola aqua raro admodum congelascens, continuis ferme anni temporibus pisces subministrat. Campi ei adiacentes, sicut frugibus sunt foecundi, ita et colles ripis eius imminentes, gignendis uvis uberrimi, caeterisque varii generis arboribus felicissimi, nec ulla ex parte maritimae cedentes amoenitati.

Mint fentebb említettük, Tuberot – Sallustiushoz hasonlóan – éles kritikus szemlélet, továbbá moralizáló hajlam jellemzi. Ezzel függ össze az a súlyos egyházkritika, amely művében lépten-nyomon tetten érhető mind az elbeszélő részekben, mind pedig számos oratióban, ahol saját véleményét a beszélő tekintélyes személyekkel mondatja el. A beszédek ilyen célú alkalmazása egyúttal humanista latin stílusának is fontos jellemzője, mint a későbbiekben látni fogjuk.

Az egyház helyzete szerzőnket nemcsak mint papot érdekli, úgy tekint rá, mint a környező valóság egy részére. Látja a bajokat a társadalomban, így az egyházban is, és javítani szeretne rajtuk. Mint minden vonatkozásban, az egyházzal kapcsolatban is feltétlen jobbító szándék vezérel¹¹⁵. A kor szellemi válságából a rendjüket megújítani vágyó társaihoz hasonlóan nem az igazi átalakulást hozó kiutat látja meg, ő az ókori szerzők legjobbjai nyomán a régi rend és erkölcs visszaállításában látja a számára elfogadhatatlan bűnös világból a kivezető utat. Az egész művet mintegy belső összetartó erőként átszövik az elmondott események kapcsán tett erkölcsi jellegű ítéletek, magyarázatok és értékelések. Helyzetéből adódóan a leginkább kritikus szemmel az egyhá-

¹¹⁵ Cf. Sz. Galántai Erzsébet i. m. In: Debreceni Szemle

zat és annak tagjait nézte. A mélyen vallásos érzésű apátot méltán botránkoztatta meg az egyháziak egy részének életmódja, hiszen tőlük a keresztényi élet és erkölcsiség magasabb szintű megvalósítását várná a társadalom. Ezzel kapcsolatban igen szemléletes az a történet, amely az első könyv 16. fejezetében olvasható "Stephanus Bathorius Coruinum cum exercitu persequitur. Agrestes in Földwariense monasterium tumultuose irrumpunt." címmel. A "példás" eset akkor történt, amikor bizonyos földművesek ellenség keresése ürügyén tömegesen betörték a földvári monostorba, azt fosztogatták, majd távozva onnan a bőséges evés-ivástól elnehezülve a hegy lábánál telepedtek le. Ekkor a monostor előljárója bizonyos társaival rájuk támadt, és kettő közülük meg is ölt. A történetet, mint Tubero megjegyzi - tanító célzattal beszéli el:

Hoc autem haud insectandi gratia retulimus, ... sed rerum serie atque facinoris atrocitate coactus narraui, magnoque sacerdotum dedecore scelus ipsum duntaxat commemorando execratus sum, quo caeteri religione sacri tam foedo deterriti exemplo caveant sibi, quandoquidem vel hac praecipue causa rerum gestarum cognitio sit salubris. Etenim vi atque instinctu naturae pudor audiendi, quae turpiter fecimus, nos vehementer reuocat ad honestum

Az esemény elbeszélése során is minden alkalmat megragad a tanító célzatú közbevetésekre: e. gr.: Itaque Monachus, ad quem maxime liberalitas, patientiae virtus atque iniuriarum spectabat-obliuio, ... sacerdotii immemor ... etc.

Hasonlóképpen tanulságos a IV. könyv 5. fejezetében a Balaton leírásánál található történet a tihanyi apátról. A

földrajzi leírás kapcsán a szerző megemlíti a Szent Ányos apátságot, amely a tó szigetén található. Az apátság említése újból alkalmat ad Tuberónak arra, hogy elbeszélje egy szerzetes rút tetteit. Ennek során a papságra vonatkozó általános megjegyzéseket tesz a tőle megszokott módon, s ismételten kifejti a szerzetesekkel kapcsolatos elvárásokat a már korábban említett formában. Az alábbi rövid idézetben kiemeléssel jelöljük a figyelmet érdemlő részleteket:

Et quoniam de Abbatia Diui Aniani mentio facta est, non alienum visum est insignem cuiusdam monachi, ... eo bello audaciam, et quo exitu vitam finiuerit, obiter memorare. Neque enim sacerdotum gratia mihi obstabit, quo minus turpia eorum recenseam exempla: ne scilicet quempiam lateat, Sacerdotes magis virtute, quam sacerdotio tutos esse debere, religionemque non habitu exteriori, sed probitate atque innocentia constare. A tőle megszokott módon nem említi név szerint a papot, ahogyan a fenti történetben sem. A korabeli olvasó előtt, különösen a szerző környezetében minden bizonnyal ismertek voltak a szereplő személyek. Mint észrevettük, a szereplő személyek megnevezése nem is annyira fontos, mint inkább az általános erkölcsi tanító szándék. Ezt Tubero maga is megjegyzi az előző történetben: maga az említés is elrettentő erejű lehet a jóézésű emberek – elsősorban a papság feddhetetlenebbik része – számára (cf. ... quandoquidem vel hac praecipue causa rerum gestarum cognitio sit salubris.). A Szt. Ányos apátsággal kapcsolatos történetben szereplő szerzetes a Kinizsi-féle német elleni harcok idején a hadi állapotokat kihasználva megtámadta ellenségeit, s elvetemült emberekkel

szövetkezve rabolt, fosztogatott, gyilkolt. Őt maga Kinizsi fékezte meg, majd tűzhalálra ítélte. Így fejezte be a bűnös barát szánalmas-életét. A máglyán azonban bűnét beismerve, Istenhez fohászkodva lehelte ki lelkét, mivel – mint Tubero megjegyzi – máskülönben istenfélő volt, s a szegények jótevője. Látható tehát, hogy Tubero mindig talál valami mentséget a szereplők számára, mint pl. az előző történetben az italt, ami megzavarta a szerzetes elméjét, s így nem volt ura tetteinek (cf.: mero simul et ira ... malis consultoribus incitatus ... vino simul et insanae mentis furiis exagitatus, ... nec nisi sola mentis valetudine excusandum etc.)

A fenti néhány példa bizonyára igazolja előrevetett megállapításunkat a szerző egyházkritikájával kapcsolatban: Mint minden más téren, az egyházzal kapcsolatban is a feltétlen jobbító szándék vezérelti a szerzőt a problémák feltárásánál.

Végezetül szólunk Tubero HUMANISTA LATIN STÍLUSÁNAK jellemzőiről, melyek közül néhányat fentebb, minthogy elkerülhetetlen volt, korábban már említettünk.

Ahogy arról az előző fejezetben P. Ransanus stílusának elemzésénél megemlékeztünk, a retorikus humanista történetírói stílus egyik legszembevetőbb vonása – szintén antik mintára – számos oratio beleszövése a műbe.¹¹⁶ A beszélő személyek többnyire nagy tekintélyű jelentős hadvezérek, államférfiak ill. uralkodók. Különösen jellemzi ez a jelenség

¹¹⁶ Cf. Kulcsár Péter i. m. pp. 1165-66., cf. et Antonios Rengakos: Fernbeziehungen zwischen den Thukydideischen Reden In: Hermes 124. Bd.4/4. Stuttgart, 1996, pp. 406-417.

Tubero stílusát. A műben – természetesen nemcsak a magyar vonatkozású könyvekben – feltűnően sok az oratio. A klaszszikus szerzőknél is szokásos a fontos szereplők beszélgetése lehetőleg oratio rectában. A kevésbé fontos szereplők beszéde vagy a kisebb fontosságú témák oratio obliquában találhatók. A Tuberónál olvasható beszédek részben – miként antik előképeinél – a szereplők jellemzését szolgálják, alkalmat adnak azonban a szerzőnek arra, hogy kinyilvánítsa saját véleményét a szereplők jellemével illetve a tárgyalt eseményekkel kapcsolatban, s alkalmat adnak az írónak arra is, hogy megcsillantassa klasszikus (görög-latin) műveltségét, bibliai tájékozottságát. Nem véletlen, hogy éppen ezek a részek bővelkednek a legtöbb antik reminiscentiában is. Eme reminiscentiák nagyrészt prózaiak, egy részük azonban költői, kimutatható pl. Vergilius¹¹⁷ hatása is, akiről a humanitas-fogalom antik előzményeinél megemlékeztünk. Felfedezhető továbbá az ovidiusi emocionális költői lexika hatása is egyebek mellett.¹¹⁸ A beszédek ilyen célú felhasználása hangsúlyozottan jellemzi Tubero stílusát.¹¹⁹

A továbbiakban néhány beszéd részletesebb elemzése kapcsán meggyőződhetünk arról, hogy szerzőnk a legmagasabb szintű latin nyelvi ismeretek birtokában lévén művét a legkiválóbb

¹¹⁷ Cf. Erzsébet Galántai: Fortwirken ... pp. 232-233.

¹¹⁸ Cf. В. В. Быховец: Некоторые особенности эмоциональной лексики <Метаморфоз> Овидия In: Вопросы классической филологии VI. Москва, 1976 pp. 226-239.

¹¹⁹ Cf. Erzsébet Galántai i. m. p. 231., cf. et Frei Erzsébet: Orációk vizsgálata – Commentarii de rebus suo tempore ... gestis c. művében Témavezető: Dr. Galántai Erzsébet Debrecen, 1998 cf. et Havas László recenziója a fordításkötetről In: AETAS 1995/3. pp. 172-73. A reminiscentiák feltárásának fontosságát hangsúlyozza egyebek mellett. Ld. még erre Sulyok Hedvig recenzióját In: Filológiai Közöny XLI. évf. 1. (Bp., 1995) pp. 90-92.

klasszikus auctorok stílusában írta. Művét olvasva megbizonyosodhatunk arról is, hogy klasszikus elődjéhez, Ciceróhoz hasonlóan - akit minden valószínűség szerint stílusideáljának tartott - ő maga is a klasszikus körmondatszerkesztés mesterének tekinthető. A beszédekben is, az elbeszélő részekben is megfigyelhető, hogy akárcsak Cicero, ő is ügyel a prózaritmusra. A római ékkesszólás méltósága, fennköltége tehát igenis jellemzi stílusát, bár - mint a bevezető részben szerényen megjegyzi - ezt nem lehet rajta számonkérni, s megítélése szerint stílusa is egyszerű, kidolgozatlan (cf.: In: Scopus auctoris:...ne a me Romani eloquii dignitatem, iamdiu una cum imperio amissam, quaerant, ...-simplici stylo ac inelaborata oratione ...)

Mindemellett - mint látni fogjuk - kimutatható a műben a már említett sallustiusi, caesari, liviusi hatás, továbbá több más jeles prózaíró és költő ihletése is. Megállapítható ennek kapcsán, hogy Sallustius hatása a legerőteljesebb mind módszertani, mind nyelvi-stilisztikai vonatkozásban. Ez már a bevezető fejezetben is szembetűnő. Joggal tartották tehát kiváló humanista szerzőnket a "ragusai Sallustiusnak".

Tuberónál a klasszikus (görög-római) történetírók műveinek, továbbá a szónoki beszédeknek és általában valamennyi fontos műnek ismeretét mind az elbeszélő részekben, mind a szónoklatokban nemcsak a szerkesztésmód bizonyítja, hanem az is, hogy - főként Sallustiustól - számtalan gondolatot átvett tőlük. Mindjárt a bevezető részben szembetűnő ez a concordia-discordia antitézisében. Már itt is kimutatható a híres sallustiusi hely hatása (Bellum Iugurthinum X. 6.):

Concordia parvae res crescunt, discordia maximae dilabuntur.

Enimvero, cum rebuspublicis nihil sit intestina discordia perniciosius per se, ubi discordia immigravit, regna collabuntur, ... (Tub. Comm. I. 1.)

A mondottak illusztrálására más beszédek mellett igen alkalmas mind a Báthory-féle szónoklat, mind János, váradi püspök beszéde, továbbá a Dózsa-beszéd, amelyet a filológusok sokat vizsgáltak, elsősorban historiográfiai szempontból¹²⁰. Az említett beszédek mind a szerkesztés módja szempontjából, mind pedig nyelvi-stilisztikai szempontból figyelmet érdemelnek.

Az elsőként említett beszédet Báthory István mondja a királyválasztó gyűlésen (Tub. Comm. I. 7.), aki 1477-1493 között erdélyi vajda volt, így érhető a címben szereplő "gravis" jelző használata, hiszen tekintéllyel, befolyással bírt a nép körében, ezért beszéde hatásos, "nyomós" lehetett. Ő Mátyás király halála után a trónt szerette volna saját maga ill. családja számára biztosítani. A beszéd során elsősorban a nép magyarságtudatára appellál, több esetben szembeállítva az "alienigenus", "externus", "advena Princeps" jelzőket a "Hungarus" jelzővel. Kiváló retorikai elméleti és gyakorlati képzettségét tanúsítja, hogy a beszédet egy periodus nyitja, melyet rövid szónoki kérdés vezet be kérdőszó nélkül, mely az asyndeton sajátos formája (kérdőmondatról lévén szó, ez nem coniunctio ugyanis, hanem interrogativ particula.) Az ezt követő concessiv, majd

¹²⁰ Cf. Oláh Imre, Szőke Ilona tanulmányait, továbbá Kardos Tibor i. m. pp. 379-385. etc.

finalis mellékmondatok szintén a klasszikus körmondat szerkesztési rendjének megfelelően csatlakoznak részint a főmondatához, részint egymáshoz. Ugyanez vonatkozik az et kötőszóval bevezetett mellérendelő tagmondatra is, amelynek van némi adversativ árnyalata is a korábbi megengedő értelem miatt. Ehhez kapcsolódik egy finalis mellékmondat, majd a kettőt együttesen zárja az explicativ tartalmú utolsó tagmondat enim coniunctióval bevezetve. Mint általában a tuberói beszédekben, itt is gyakran váltják egymást a rövidebb és hosszabb tagmondatok, valamint gyakori az interiectio is. Az ezáltal biztosított varietas a hallgatók/olvasók figyelmének ébren tartását szolgálja. A lényeges mondanivaló részint az oratio elején, részint a sűrű közbevetésekkel késleltetve a végén található. A mondanivaló fontosságát egyfelől az állatvilágból vett példákkal, másfelől a dicső magyar múlt felidézésével hangsúlyozza. Ez a jelenség, a dicső ősökre, hajdani ideális állapotokra való hivatkozás a már említett szerzők közül mind a ciceroi beszédek (cf. maiores nostri/vestri), mind a sallustiusi Catilinát átszövi. Hasonlóképpen hatásos Tuberónál a jeles ősökre, elsősorban Attilára való hivatkozás (O si Attila ... ab inferis redirect...), amit a későbbiekben a Dózsa-beszédben sem mulaszt el. Hasonlóképpen nem hiányozhatnak a beszédből a klasszikus hatáskeltő stíluseszközök sem, mint az antithesis, exclamatio, a gyakori-interrogatio, anaphora, hyperbaton etc. sem, hasonlóképpen a korábban már említett caesari reminiscentia is itt található (Regem ... lingua, moribus, institutis a nobis differentem). Itt is kamatoztatja jogi ismereteit, az érvelésben mindig kitér az

események jogi megalapozottságára vagy a törvények szempontjából való elítélhetőségükre (*iure gentium iure belli*). Az érvelésben felhasználja az egyházi szokásjogot is, mely szerint a Szentszék élén is honi főpap áll (*Num aliquod nostis, viri Hungari, sacerdotum collegium, cui eiusdem ordinis ac nationis homo non praesit? ... sedem Apostolicam ... vbi aetate nostra... nonnisi Italus aut a pueritia in Italia educatus ... Pontifex maximus creari potuit ...*). A hatásos körmondatot egy beékelte temporalis értelmű ablativus absolutus zárja, így a körmondat első négy tagmondata szabályos szerkezetet alkot. Cicerónál is szokásos a körmondatban számos mondatrövidítő szerkezet használata, amelyek párhuzamos szerkesztéssel kapcsolódnak a főmondathoz.¹²¹ A felsorakoztatott példák alapján a végső conclusio már itt olvasható: Inter nos igitur nobis Rex quaerendus est, qui in eadem terra a nobiscum natus, iisdem moribus institutus atque eadem lingua vtens, quidquid dignum laude siue bello siue pace gesserit, cum eo utique ciue nostro nobis sit commune: Rege e contrario alienigena sumpto, ... quis gentem nostram ... non omnino contemnet? Ismételten hatásos antitézist alkalmaz a nemzeti öntudat ébresztése céljából: Inter nos ... Rege ... alienigena.

A beszéd itt nem zárul le, az érzelmek után ismét az észérvekhez tér vissza a beszélő (és általa a szerző): elrettenésképpen felvázolja, milyen negatív következményekkel járhat az alattvalók s az egész ország számára az idegen

¹²¹ Cf. Rubenbauer-Hofmann: Lateinische Grammatik, Bamberg u. München, 1989 p. 328. A hivatkozott cicerói hely a Verres elleni II. beszédben található (5., 184-189.). A klasszikus körmondatszerkesztés csúcsaként tartja számon a szakirodalom.

Ulászló királlyá választása (quantam pestem patriae nostrae, vndique hostibus circumdatae, illaturus est?), akiről köztudott, hogy rendkívül tunya (ignauus)¹²². A hősi múlt felidézése mellett megemlíti a magyaroknak azt a discsőségét is, amelyet Mátyás uralkodása hozott számukra. Nem mulaszt el ennek során kitérni arra sem, hogy az uralkodó homo novus volt, s nem hagyott törvényes örököszt hátra a trón utódlására. Mindezt azonban ellensúlyozza az is, hogy jeles apától származott, ami külön hangsúlyt kap az értékelésnél. Ismételten Sallustius hatását mutatja archaikus alakok használata is: ... queis eo facto demonstrabimus nec in Hungaria viros deesse imperio dignos, et cum Matthia Iani Hunyadi filio, Hungarorum virtutem non esse extinctam. A beszéd legvégén elrettentésképpen újból megemlíti a külső ellenséget, de megemlékezik e belviszályról is, ami már a mű első fejezetében megjelent, s mint említettük, szintén sallustiusi hatást mutat. (... aduersarii nostri ... in nos vndique impetum facient; ... quod vos aut abiecti humilitate animi aut perniciosa dissensione atque inuidia in vestrum ciuem conferre dubitabitis.) Itt található a híres bőségkép is az ország szépségének ecsetelése kapcsán.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a beszéd mind szókincsében, mind szerkesztésmódjában, mind stílusában rendkívül igényes, egyúttal alkalmat ad a szerzőnek arra is – mint fentebb már említettük –, hogy megcsillantsa retorikai képzettségét, antik műveltségét, s az esemény kapcsán saját nézeteit is beleszője az elbeszélésbe.

¹²² A szövegkiadásban romlottan a gnauus melléknév szerepel.

Hasonlóképpen tanulságos az említett szempontokból János váradi főpap¹²³ beszéde is, amely a II. könyv 3. caputjában olvasható. Miután Corvin Jánossal megkötötték a békét, a magyarok követséget küldtek Ulászló királyhoz János főpap vezetésével, aki Ulászló barátja volt.

A beszéd a vizsgált stílusjegyek mindegyike szempontjából figyelmet érdemel. Érdekes olyan szempontból is, hogy Tubero itt rajzolja meg Ulászló portréját, ugyan nem olyan komplex formában, mint azt Mátyás esetében tette, és itt ír részletesen a magyarok természetéről, uralkodókhoz való viszonyáról, amiről fentebb a szerző magyarságképe kapcsán már szóltunk. Itt láthatjuk azt is, hogyan vélekedik Tubero Beatrix királynéről, hogyan óvja tőle Ulászló királyt:

Caue igitur, ne ... aut sterile subeas matrimonium, ... aut fidem tuam ... temere obstringas Hoc ... tibi consulo, ut Neapolitanam matronam, tanquam pestem ac furiam euites ...

Hatásos hendiadyoinnal óvja tehát a királyt: Úgy kerülje Beatrix királynét, mint a dühödt pestist. A következő fejezetben a Beatrix-portrék-kapcsán erről még szólni fogunk.

Ulászló jellemzésénél előkerülnek mindazon sztereotip fordulatok, jelzők, amelyekkel már Ransanusnál is találkoztunk a Mátyás-portrénál, hiányoznak azonban az adulatio jeleként ott oly gyakran előforduló superlativusok. Lássunk néhányat a király kiváló tulajdonságai közül:

Supervacaneum est, Rex Wladislae, te hoc imperium initurum ad iustitiam hortari, sine qua profecto qui regnant, eos falso regium nomen vsurpare certum est; quandoquidem

¹²³ Filipecz János (1476–1509) váradi püspök

vniverso prope orbi nota est tua humanitas, mansuetudo, probitas, continentia. ... nemo enim innocentia, mansuetudine, clementia, et caeteris id genus virtutibus tibi aequari potest

(Itt is hatásos hyperbolát használ, amit már fentebb is megfigyelhattunk; az universo ... orbi kifejezés cicerói hyperbola: cf. totum orbem ... vastare cupientem ... (Cicero: Cat. I. 7, továbbá: ... qui de nostro omnium interitu, qui de huius urbis atque adeo de orbis terrarum exitio cogitent. I. 4.: a hatásos anaphorával és hyperbolikus kifejezéssel)

A beszédben a körmondatok szerkesztése ugyanolyan figyelemre méltó, mint a korábban elemzett Báthory-beszédben. Itt is találkozunk sallustiusi reminiscentiával, amit újból találóan alkalmaz:

Vnde alium alio teneri studio, aliisque vti moribus ... (cf.-Sall. Cat. 1-10. cap. számos helyén, többnyire a Sallustiusra jellemző chiaszticus szerkezetben.)

A legtöbb antik párhuzammal a Dózsa-beszédben (Tub. Comm. X. 4.) találkozunk, elsősorban Sallustius vonatkozásában. Érthető ez, hiszen - mint fentebb megállapítottuk - Sallustius gyakorolta szerzőnkre a legnagyobb hatást mind módszertani, mind stilisztikai szempontból. Ez a beszéd is, mint a sallustiusi XX. caputban olvasható oratio, buzdítóbeszéd, így érthető az erőteljesebb antik hatás. Tartalmi párhuzam is kimutatható, ami-a hasonló szituációból is adódhat. Mindkét műben az adott országban fennálló uralom elleni lázadásra ösztönző beszédet olvashatunk, amely lázadás kudarccal végződött. Ebből következik, hogy a

szónokok, Catilina és György is igen elszántak, s ezt jól tükrözik a beszédek. Felépítésük ugyan kissé eltérő, de ugyanazokat a gondolati elemeket tartalmazzák, természetesen az adott kor és országok szokásainak, rendjének megfelelően. A szónoki hatáskeltő stíluseszközök, valamint esetenként a szóhasználat (cf. *mortales*) több ponton is azonosságot mutat. A nemesség elnyomó törekvései és kapzsisága folytán (... *vos mulctamini, ...-pecuniae ... avidissimi...* etc.) a jobbágyok és nemesek közötti szakadék egyre mélyült, így a török elleni harcra összegyűlt paraszti tömeg György (*Georgius Scytha*) vezetésével a nemesség ellen fordult. Ennek okát Tubero az alábbi módon fogalmazza meg:

Est autem ingenitum prope odium inter plebem et nobilitatem; plerique enim nobilium, humanitatis obliti, plebi vt seruis dominantur, itaque plebs, nulla beneuolentia, sed solo metu, qui quidem malus concordiae custos est, suis principibus paret. (Tub. Comm. X. 3.)

A György által tartott buzdító beszéd a bibliai hivatkozás után sallustiusi módon általános érvényű megállapítással folytatódik, ami a jelen helyzetre is alkalmazható:

Nam cum non natura, sed fortunae iniuria et humana cupiditate seruitus sit constituta; nulli mortalium maius scelus suscipiunt, quam qui propria auctoritate abutentes, suae praesertim nationis homines, inclementi ac dura affligunt seruitute.

A továbbiakban már többnyire párhuzamosan folytatódik a két beszédben az indulatok szítása: mindkét szónok felvázolja a lázadás okát, szembeállítva az elnyomottakat a fényűző, hatalommal rendelkező elnyomókkal. Ennek egyik eszköze a ha-

tásos antithesis mindkét beszédben: illi - vos/nos. A szónokok számbaveszik, hogy mennyire "becsülik" meg őket a patriciusok ill. a nemesek:

Neque enim Hungarica nobilitas vos, colonos suos, civium loco habet: sed vt mancipiis dominatur, ... (Tub. Comm.)

... ceteri omnes, strenui, boni, nobiles atque ignobiles, volgus fuimus sine gratia, sine auctoritate ... (Sall. Cat.)

A következő szakaszban szinte mondatról mondatra követhető a párhuzam: részint a grammatikai szerkezetek, részint a kifejezések hasonlósága folytán:

... nisi vita vestra ei usui foret (Tub.)

... iis obnoxii, quibus, si res publica valeret, formidini essemus. (Sall.)

... vobis, cum servitute, omnium rerum egestas relicta est. (hatásos antithesisben) (Tub.)

... nobis reliquere pericula repulsas iudicia egestatem. (Sall.)

A következőkben hatásos interrogatiók találhatók mindkét helyen, amelyek Tuberónál cicerói hatásra is következtetni engednek:

Quousque haec tam indigna patiemini, viri Hungari? (Tub.)

Quae quo usque tandem patiemini, o fortissumi viri? (Sall.)

Quis hoc ferat, cui aliquid humanae inest mentis? (Tub.)

Etenim quis mortalium, quoi virile ingenium est, tolerare potest ...? (Sall.)

Nem hiányozhat természetesen az Attilára való hivatkozás sem, ami helyettesíti a sallustiusi, cicerói maiores főnevet már konkrét formában:

... ideone vos Attila, rex ille clarissimus et victor Europae ab Hyperboreis montibus eduxit, vt paucorum superbiae ludibrio essetis? ...

A továbbiakban a párhuzamos helyek idézéséhez a teljes szövegekre is szükség lenne, amelyeknek idézését terjedelmi okból mellőzzük. A teljes egybevetés megtalálható idézett előadásunk írott változatában.

Figyelmet érdemel még a két beszéd lezárása. Mind Catilina, mind Dózsa György azzal bátorítja embereit, hogy mellettük lesznek a harcban akár társként, akár vezérként:

.... in asserenda libertate vestra, profiteor me ducem esse; recipioque ... mihi in laboribus ac periculis subeundis neque animum neque fidem defuturum. (Tub.)

Vel imperatore vel milite me utimini: neque animus neque corpus a vobis aberit. (Sall.)

Mindketten hagytak tehát egy kis rést a dolgok kedvezőtlen kimenetele esetére. Ez Dózsa esetében Istentől, Catilinánál pedig emberei megbízhatóságától függ. Így mindketten viszontérték beszédük kiindulási pontjához, ami a beszédeknek keretes jelleget ad.

A számos antik prózai reminiscentia mellett költői párhuzamok is kimutathatók a műben, ahogyan azt az előző fejezetben vizsgált ransanusi Epithomában is láthattuk. Vergilius hatását a legmeggyőzőbben az V. könyv 12. fejezetében elbeszélt szerelmi történet mutatja mind motívumában, mind grammatikai-stilisztikai vonatkozásban. A történet elbeszélésére az ad alkalmat a szerzőnek, hogy a korábbi fejezetekben elbeszélte Ragusa történetét, s a tragikus kimenetelű szerelmi történet egyik kulcsszereplője is ragusai

ifjú. A szomorú történet tartalma a következő: Egy macedon földművesnek volt egy csinos, hajadon leánya. Egyszer ifjú ragusai kereskedők látogattak el a családhoz, és élvezték vendégszeretetüket. Az egyikük tréfából megkérdezte a leányt, akar-e "latin"¹²⁴ férjet. A hajadon azonban komolyan vette az ifjú közeledését, és tüstént beleszeretett. Érzéseit csak nővérének tárta fel, aki kérésére beszélt erről az ifjúnak. A vendégek – miután az ifjú ígéretet tett a lánynak arra, hogy hamarosan visszatér – a következő nap eltávoztak, és nem tértek többé vissza. Nem sokkal később egy macedon juhász kérte feleségül a lányt. A szülők, akik előzőleg be voltak avatva a tréfába, odaígérték lányukat a gazdag macedon kérőnek. A leány ellenkezése miatt azonban azt tanácsolták, hogy rabolja őt el. Miután ez megtörtént, a szerencsétlen leány öngyilkosságot követett el, mert rájött, hogy szülei is elárulták. Az elbeszélés így szomorú véget ért, ahogyan a címben is olvashatjuk: "lugubris effectus." A történetet minden bizonnyal Aeneas és Dido tragikus szerelme ihlette, vagy legalábbis hatott rá mind szóhasználatában, mind stílusában. Rövid fejezetről lévén szó, és mivel a párhuzamok kimutatásánál a szöveg egészének ismeretére szükség van, az alábbiakban idézzük a történetet. Az idézetben kiemeléssel jelöljük a párhuzamos helyeket, ill. az említett szempontokból fontos szövegrészeket:

Insani amoris in puella Macedonica lugubris effectus.

¹²⁴ A "latin" titulus magyarázatát a szövegben kiemeléssel fogjuk jelölni. A magyarázó-kommentáló közbevetés ismételten Tubero oly jellemző elbeszélő módszeréről tanúskodik, amiről korábban már szóltunk.

Erat cuidam agresti Macedoni, Philippiensis agri, filia nubilis, apud quem cum quidam florenti aetate Ragusani mercatores forte diversati essent, unus eorum, qui sicut forma caeteris praestabat, ita et moribus lenior erat, conspicatus puellam, forma inter agrestes satis eleganti hospitumque adventu satis laetam conversus ad eam sciscitatur per iocum, velletne Latini generis virum habere? Macedones enim Ragusanos, sicut mediterranei Illyrici praesertim maritimi Dalmatas, partim quia Romana literatura utuntur, partim quia ritu religionis cum Romanis conveniunt, Latinis hominibus adnumerant. Quam vocem tametsi puella hilari accepisset animo, nullum tunc prae pudore responsum dedit, sed extemplo ad sororem natu maiorem accurrens, verba, quae hospes habuisset, defert nec dissimulat se hospitis amore deperire; rogat itaque sororem, ut in domesticis hortis collectos flores ad hospitem amantis puellae nomine ferat, indicetque eius animum in ipsum hospitem. Ragusanus, acceptis floribus, quo commodiore hospitio uteretur, spe magna futuri matrimonii puellam explet; affirmans, nullam vnquam in vxorem praeter ipsam ducturum. Nec huiusmodi iocus latuit puellae parentes. Itaque et ipsi, ut fit, delectati puellae simplicitate, hilariter vna cum hospitibus illum diem duxere; ignari, quam magnam pestem ille iocus filiae esset allaturus. Postero die Ragusani mercatores, spe maturae reversionis puellae iniecta, abeunt. Non ita multis post diebus quidam item Macedo, qui rem pecuariam exercebat, inter eius generis homines satis dives, accedit ad hunc virum, quem diximus Ragusanos hospitio accepisse, filiamque

eius eam ipsam, quae Ragusanum adamabat, procatur. Pater consulta vxore, utpote cum qua communem illam filiam habebat, opilioni voluntati statim assentitur. Verum cum non explorato prius puellae animo, res perfici nequiret; mater ad se filiam vocat, indicatque ei, quemadmodum esset a patre opilioni desponsata. Puella, utpote cuius animus Ragusano dudum addictus erat, statim, vbi haec audivit, obortis lachrymis, coepit capillos genasque vnguibus lacerare, seque alterius viri sponsam esse asseverare. Parentes puellae rati dandum esse puellari spatium perturbationi; haud asperius filia obiurgata, opilionem dimittunt, inito cum eo consilio, vt puellam, nactus rei agendaе opportunitatem, raperet. Puella-igitur, cum forte ad hauriendam aquam de more extra pagum profecta esset, a latente in insidiis proco, quem maxime oderat, excipitur, deductaque in proximam silvam tacito suorum, vt dictum est, consensu comprimitur. Quae quidem per vim stuprata, vbi domum aegra animi regressa est, iniuriamque ad parentes, eorum consilii prorsus ignara defert: illi vero, dum et domesticae famae consulunt, et filiae iram mollire conantur, suadent vti virum, quem sors obtulisset, libenti animo acciperet, nec putaret externum et ignotum hominem conterraneo, et ei, qui nec genere, nec fortunis esset ab ipsa contemnendus, anteponendum. Puella igitur, animadversa parentum voluntate, eos perinde ac pudicitiae suae proditores aversata: hortum domui adiunctum sola petit, ibique amore simul et ira furens laqueo sese ex arbore suspendit, atque ita interit.

Mind Aeneas, mind a ragusai ifjú viselkedése kifogásolható, az utóbbinál még a "fata deum" sem létezhet mentségként, mint Aeneas esetében, aki küldetése miatt kényszerül elhagyni Didót. Tubero nem mondja ki nyíltan véleményét az eseményekről, elbeszéléséből azonban egyértelműen kitűnik szimpátiája a szerencsétlen sorsú leány iránt. Ezt biztosítja pl. a jelzők, főnevek és más kifejezések megválasztása: *aegra animi, iniuria, pudicitiae suae proditores, se hospitibus amore deperire etc.*

Felmerülhet a kérdés, mennyire spontánok vagy szándékoltak az ilyenfajta párhuzamok, egyezések. Több humanista szerző művének ismeretében - véleményünk szerint - megállapítható, hogy eme antik párhuzamok szerepeltetése a művekben többnyire spontánnak tekinthető, a szerzők nyelvi műveltségével összhangban van, esetenként azonban, ha a téma arra alkalmat ad - mint például a fentebb idézett helyen is -, szándékoltnak vélhető.¹²⁵

A fenti szövegben a motivum részleges azonosságán kívülgrammatikai-stilisztikai párhuzamok is kimutathatók (szövegünkben kiemeléssel jelölve). További hasonlóság figyelhető meg pl. a praes. hist. használatában a drámai fordulathoz illetve az azt előkészítő gyors, egymást követő eseményeknél, továbbá a relativ mondatfűzés használatában, a litotes, költői hyperbaton előfordulásában is s általában a klasszikus grammatikai alakok használatában (e. gr.: Vergiliusnál is sűrűn találkozunk az említett helyen participium absolutummal). Még olyan kifejezés is előfordul, amivel a görög irodalomban találkoztunk, mint pl. a fájdá-

¹²⁵ Cf. E. Galántai: i. m. p. 234.

lom, elkeseredettség kifejezése: *coepit capillos genasque unguibus lacerare*. Ez Vergiliusnál is megtalálható csaknem azonos formában: *unguibus ora ... foedans* (Aen. IV. 673.) Hasonlóképpen megtalálható az *amor* ill. *ira* együttesen pl.: *saevit amor magnoque irarum fluctuat aestu*. (IV. 532.) Számtalan példát találtunk még a IV. énekben a vizsgált jelenség illusztrálására, amelyeket fentebb idézett előadásunk írott változata tartalmaz.

A szerző humanista stílusát jellemzi még számos bibliai hivatkozás, esetenként tartalmi citátum megjelenése a műben. Magyarázható ez egyrészt a szerző egyházi státusából, másrészt abból, hogy műveltségét – az erasmusi elvek¹²⁶ nyomán – a két szellem, az antikvitás és a kereszténység szellemének elválaszthatatlan együttese adja. A bibliai helyek azonosítása többnyire problémát okoz, szó szerinti idézetekkel ritkábban találkozunk, a hivatkozás vagy utalás többnyire tartalmi. Az oratiókban található a legtöbb ilyen jellegű utalás: Ulászló beszédében pl. a II. könyv 4. fejezetében olvashatjuk az alábbi részletet:

Cur igitur ... me ... deseris ...

Szembetűnő a hasonlóság Máté 27, 46 szövegével.

A mondottak alapján megállapítható, hogy Tubero stílusát is jellemzik mindazok a vonások, amelyek a retorikus történetírás sajátjai, ahogyan azt Ransanus esetében is megállapíthattuk. Műveltsége alapvetően humanista műveltség, amelyben az antik szerzőkön, ideálokon alapuló nézetek egységes egészzé olvadnak a középkori keresztény ideológiával.

¹²⁶ Cf. Horváth János: Az irodalmi műveltség megoszlása Magyar humanizmus Bp., 1944, pp. 234-35.

A vizsgált oratiók az antik retorikai elméletben és gyakorlatban jártas szerzőről tanúskodnak. Igazolják továbbá írójuk alapos antik műveltségét, bibliai olvasottságát. A beszédek kiváltképpen alkalmasak még Tubero számára a szereplők jellemzésén túl arra is, hogy a beszélőkkel kimondassa saját véleményét a tárgyalt eseményekkel, személyekkel kapcsolatban. Különösen szembetűnő lesz ez Beatrix jellemzésénél, ami nagyrészt indirekt módon történik, éppen a beszédek segítségével. Erről a következő fejezetben a Beatrix-ábrázolások közötti különbség tárgyalásánál bővebben szólnunk.

VII.**ANTONIO BONFINI MÚVE**

Amint azt bevezetőnkben jeleztük, Kulcsár Péter igen kiváló munkái¹²⁷ után nehéz lenne lényeges novummal szolgálni a szerzővel ill. művével kapcsolatban. Egy területen mégis megkísérelünk szerény adalékkal hozzájárulni az eddigi kutatási eredményekhez: az uralkodóportrék kérdésében, első sorban Beatrix ábrázolását illetően. Ebben a fejezetben fogjuk egybevetni a három szerző uralkodóportréját, kiegészítve azt a Beatrix ábrázolásában megfigyelhető azonosságokra és különbségekre vonatkozó észrevételeinkkel.

Bonfini életrajzi adataival kapcsolatban a szakirodalomban eltérés figyelhető meg a születés és halálozás időpontját illetően: a születési évként 1427 és 1434 is szerepel, a halálozással kapcsolatban pedig 1502. és az 1503. év is olvasható.¹²⁸ A halálozás dátumával kapcsolatos kérdést nézünk szerint egyértelműen eldönti Kulcsár Péter cáfolhatatlan bizonyítéka: a szerző testvére már 1502-ben halottként említi történetírónkat. Az 1503-as évszám minden bizonnyal a téves adat egymás utáni reprodukálásából származhatott.

A kiváló humanista történetíró gazdag patrícius család gyermekeként született az itáliai Ascoliban vagy

¹²⁷ E. gr. Kulcsár Péter: Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése Bp., 1973, továbbá az alábbiakban idézett művek

¹²⁸ Cf. Horváth János: Az irodalmi műveltség megoszlása Magyar humanizmus: Bp., 1944 p. 148: 1427-1503.,

A magyar irodalom története I. (Szerk.: Klaniczay Tibor) Bp., p. 250.: 1427-1503.,

Kulcsár Péter fordításkötetének Utószava In: Antonio Bonfini: A magyar történelem tizedei Bp., 1995, p. 1015.;

az 1502. évi halálozás mellett foglal állást, hivatkozva a szerző Máté nevű testvérének tudósítására ;

Tarnóc Márton: Mátyás király és a magyarországi reneszánsz (1450-1541) Bp., 1994, p. 59.

Patrignonében. A kérdés nem tisztázott, mindkét város a maga szülöttének vallja; ő ascolinak vallotta magát.¹²⁹ Korszerű, humanista szellemű nevelést kapott, ifjúkorában gazdag családok mellett nevelősködött Ascoliban, Firenzében és Rómában. Viszonylag korán összeköttetésbe került a nápolyi uralkodóházzal: először Beatrix nővérével, Leonórával, majd később magának Beatrixnak is bemutatták Loretóban, ahol retorikát oktatott. Emellett írói tevékenységet is folytattott, s tudós munkáival jó nevet szerzett Nápolyban. Ez lehetett az oka annak, hogy a Magyarországról visszatért Aragóniai Ferenc vele íratta meg azt a beszélgetést, amelyen a királyi pár, Ferenc herceg és több magyar főúr vett részt: *Symposion de virginitate et pudicitia coniugali* címmel. Nem tisztázott kérdés – ahogyan Klaniczay Tibornál olvashatjuk ¹³⁰ – hogy Bonfini dialógusa egy teljesen fiktív vitatkozás leírása-e, aminek előzményei szintén megvannak az antik irodalomban, vagy pedig egy valóságosan is megvolt *symposion* emlékének a megörökítése. Valós alapját erősíti az a tény, hogy a vitának csupa olyan szereplője van, akik a kérdéses időszakban (1479–1482) a királyi udvarban tartózkodtak, s az általuk mondottak általában összhangban vannak máshonnan is ismert nézeteikkel. Különösen vonatkozik ez a vita egyik főszereplőjére, Galeotto Marzióra. Ezért valószínűsíthető az a nézet, amelyet a szakirodalomban Nagy Zoltán¹³¹ képvisel, s amellyel Klaniczay Tibor is

¹²⁹ Cf. Kulcsár Péter fordításkötetének Utószava: p. 1009.

¹³⁰ In: Pallas magyar ivadéka Bp., 1985, p. 65.

¹³¹ Cf. Nagy Zoltán: Galeotto Marzio "De homine libri duo"-ja és a Palaestra Galeotti, előadás az MTA Irodalomtudományi Intézete Rene-

azonosul, mely szerint Bonfininek tudomása, sőt bő információja lehetett egy, a királyi udvarban lefolyt beszélgetésről, amelyben a királyné is kitűnt éles elméjével, s ezért alkalmasnak tartotta azt irodalmi feldolgozásra, bemutatkozás gyanánt. Az bizonyos, hogy ennek sikere járulhatott hozzá ahhoz, hogy 1486 szeptemberében Magyarországra indult, hogy Beatrixszal való ismeretségét felelevenítve bemutatkozzon Mátyásnak, s ezáltal tekintélyes pártfogóra tegyen szert. Miként Ransanus, ő is magával hozta számos munkáját: az említett Symposiont és Ascoli történetét (*Historia Asculana*) Beatrixnak dedikálva, a Hunyadi család történetét feldolgozó könyvecskéjét (*Libellus de Corvinianae domus origine*) és görög fordításokat Mátyásnak ajánlva, továbbá epigrammáit tartalmazó kötetét az ifjú Corvin Jánosnak. Mátyás király nagy érdeklődéssel és elégedettséggel fogadta műveit, s további fordítói megbízásokat adott számára: le kellett fordítanis Averulino építészeti tárgyú traktátusát, továbbá Philostratos műveit. A királyi pár közötti konfliktusok miatt azonban kedvezőtlenül alakult helyzete, még az év végén visszautazott Itáliába, s tovább folytatta oktatói munkáját. Mátyás azonban Thuróczy krónikájának megjelenése¹³² után visszahívta Bonfinit, mivel a művet az udvar finomabb ízlésű körei "tűrhetetlenül barbárnak" találták.¹³³ A király tehát felkérte Bonfininket arra, hogy a tárgyat reneszánsz szellemben, humanista stílusban és módszerekkel, a témához illő terjedelemben dolgozza

szánsz-kutató Csoportjában 1974 április 17-én, eml.: Klaniczay T. i. m. p.294.

¹³² Két kiadásban: 1488 tavaszán, majd nyarán

¹³³ Cf. Kulcsár Péter fordításkötetének utószava: p. 1013.

fel. Szerzőnk ettől kezdve kisebb-nagyobb megszakításokkal élete hátralevő részét itt töltötte el. A nagy műhöz (*Rerum Ungaricarum decades*) alapos anyaggyűjtés után 1489 közepe és 1490 februárja között kezdett hozzá, s Mátyás haláláig az első 16 könyvvel bizonyosan elkészült, de a király trónra lépéséig még nem jutott el az elbeszélésben. A kortársak igen nagy fontosságot tulajdonítottak a műnek, maga Mátyás a kül- és belpolitikai harcokban propagandisztikus célokra kívánta felhasználni, távlatilag fia hatalmi törekvéseinek igazolására, közvetlenül pedig a magyar trónra régóta áhítozó s a császári trónt birtokoló Habsburgokkal szemben. Ez a Habsburg-ellenes él a magyarázata annak is, hogy Ulászló király költséget nem kímélve másoltatta számtalan példányban. Ez magyarázza továbbá azt is, hogy 1515 után – amikor is a bécsi találkozón a Jagellók lemondtak magyarországi trónigényükről a Habsburgok javára – Bonfini művének éle a visszájára fordult, s hosszú ideig nem vettek tudomást róla. A politikai helyzet ismételt megváltozásával azonban már a század második felében megindult a kutatás a *Decades* után, részletekben ismét megjelent, s több nyelvre lefordították. A teljes magyar fordítás azonban csak 1995-ben jelent meg Kulcsár Péter jóvoltából.¹³⁴

Mátyás király halála után II. Ulászló a megbízást megújította, így Bonfini a munkát zavartalanul folytathatta. 1492-re befejezte a Mátyás haláláig terjedő események elbeszélését, összesen 38 könyvet, s megírta a mű előszavát Ulászlóhoz szóló köszönettel, amiért munkáját finanszírozta. Ezután már az ő felkérésére folytatta a történeti művet

¹³⁴ Cf. 2. jegyzet

1493-ban. Az 1496-os országgyűlést említi utolsó eseményként a *Decades*-ban, ezután megromlott egészségi állapota miatt felhagyott az írással.

A mű beosztásában Liviuszt követi¹³⁵, minden bizonnyal ezzel is magyarázható vele kapcsolatban – miként Tubero esetében a ragusai Sallustius elnevezés – a „magyar Livius” titulus. A korábbi századokat tekintve vezérfonalként Thuróczy krónikáját használja, amelynek anyagát nagymértékben kiegészíti egyetemes történeti feldolgozásokból. A krónikás hagyományokban több helyen fellelhető hézagokat stilisztikai eszközökkel, beszédekkel, csataleírásokkal tölti ki. Enea Silvio Piccolomini históriáján kívül mintegy ötven antik és modern szerzőt említ forrásként. Messzemenően egyetértünk Bonfini művével kapcsolatban Kulcsár Péter értékelő megjegyzésével: "Az ő magyar története – az elbeszélést minduntalan megszakító egyetemes történeti kitekintések révén – szerves részévé válik az egyetemes történetnek, mert ha az emberiség egészét figyelmen kívül hagyjuk, a magyar történelem is elveszíti értelmét."¹³⁶ A kiváló itáliai humanista műve igen jelentős abból a szempontból is, hogy mint humanista irodalmi alkotásból meg lehet ismerni belőle: mit tartott hazánk történetének egy kiváló műveltségű, modern gondolkodású itáliai humanista.

Természetesen megfigyelhetők a terjedelmes műben a humanista történetírásnak mindazok a jellemzői, amelyekről a korábban tárgyalt szerzőknél már megemlékeztünk: antik

¹³⁵ Cf. Kulcsár Péter: *Humanista történetírók* Bp., 1977 Utószó: p. 1171. cf. et „*Livius Hungaricus*” In: *Livii Hungarici Antonii Bonfinii historicae orationes selectae ... Cassoviae 1732*

¹³⁶ Cf. Kulcsár Péter i. m. p. 1018.

reminiscentiák bősége, az ország és az uralkodó dicsőítése, oratiók, etc. Csak néhányat említenénk e helyen a legérdekesebbek közül:

Stílusának jellemzőit igen jól szemlélteti az alábbi rövid részlet, amelyik a 3. 8. 151-153-ban olvasható: Capistranus jövődölését tartalmazza a két Hunyadifi leendő sorsáról. A tárgy szempontjából fontos részeket kiemeléssel jelöltük.

... Sed uter aut longiore vita aut maiore gloria functurus esset, Capistranus veluti divinitus afflatus optime auguratus est. Nam cum eum Corvinus aditurus utrunque secum filium duceret, Capistranus Mathiam semper sibi ad dextram, ad sinistram Ladislaum maiorem natu collocabat. Admiratur huiusce rei insolentiam causamque sciscitatur; respondet ille haud ab re id a se fieri, quando alter immatura morte prereptus emergere non poterit, alter Ungarie regnum sortietur, virtute ac gloria cum Alexandro certabit et Christiane plebis propugnator erit acerrimus, cui si diu vivere licuerit, omnes orbis principes sui admiratione conficiet.

Már ez a részlet is úgyszólván egy rövid királyportrét tartalmaz, amelyben a reneszánsz fejedelemmel kapcsolatos elvárások helyet kapnak: a fontos fogalmak (ld. I-II. fejezet), a virtus és gloria tekintetében Mátyás Nagy Sándorral fog vetekedni, a kereszténység fő védelmezője lesz (már itt is megjelenik a propugnator alakban felsejlő propugnaculum a királlyal kapcsolatban), s valamennyi korabeli uralkodót felül fogja múlni.

Szembetűnő itt az a kettősség, ami stilisztikai hatás szempontjából kimutatható: részint és alapvetően Livius hatása

figyelhető meg a mondatszerkesztésben, vagy pl. a praes. hist. használatában és annak változtatásában a tulajdonképeni múlt idejű alakokkal. Sallustiusi hatás mutatható ki pl. a chiasmus használatában, ami éppúgy ellentétes asyndetonnal együtt jelentkezik, mint Sallustiusnál.

Nagy Sándor említése is jelzi, hogy számtalan helyen találkozunk a műben az antikvitás nagyjaira való hivatkozással mind görög, mind latin vonatkozásban. Ciceroról emlékezik meg pl. 3.9.250-251-ben, ugyanitt Catullust, Nepost és Caesart is említi. Livius és Herodotus alapos ismeretéről tanúskodik a 3. 9.239-ben való említés is. Számos helyen hivatkozik mitológiai hősökre ill. görög-római istenekre: pl. Herculest említi a 3. 9. 205., 3. 10. 1. etc., Iuppitert a 3. 9. 205.-ben, Iunót az 1. 6. 80-ban, Vulcanust az 1. 6. 205-ben etc. Azt tapasztaljuk, hogy mindenütt helyénvaló a rájuk történt hivatkozás, sehol nem tűnik széleskörű műveltsége öncélú fitogtatásának.

A retorikus történetírás jeleként nála is számtalan oratióval találkozunk a terjedelmes műben. Figyelmet érdemel ilyen szempontból pl. Hunyadi János buzdító beszéde (3. 7. 84-107.) vagy Iulianus, pápai legatus szónoklata a 3. 5. 302-317.) Ugyanúgy megtalálhatók ezekben a cicerói szónoki hatáskeltő stíluseszközök, továbbá antik reminiscentiák, mint ahogyan azt Ransanus és Tubero esetében megvizsgáltuk. Nézzünk néhányat a legszembetűnőbbek közül!

E. gr.: 3. 5. 313.: a hatásos litotes és anaphora Cicero I. Catilinariáját idézi elénk: ... non desunt duces optimi, non pecuniae, ... non robora militum, non ratio, ... (cf.

Cicero: Catilina I. 1.: ... non deest rei publicae consilium neque auctoritas huius ordinis ...)

3. 5. 316.: A conclusio bevezetése proinde coniunctióval Livius számos helyére emlékeztet az azt követő felszólító szerkezettel való együttes használat miatt, az oro obtestorque pedig Cicero jeles helyére emlékeztet, művészi körmondatára az In Verrem II. 5. 184–188.

Proinde, rex inclute, ... universos oro obtestorque, ... ut ... censeatis ...

3. 7. 90.: Igen hatásos a cicerói, sallustiusi antithesis asyndetonnal együtt: illis plus detrimenti, vobis plus turpitudinis illatum ...

A vincere aut mori kifejezés Livius számtalan helyére emlékeztet, szintén csataleírásban találkozunk vele:

3. 7. 107.: Quamobrem ea, queso, mente pugnemus, ut vincamus aut, si res tulerit, honestissime moriamur.

A 3. 5. 307-ben találkozunk egy olyan kifejezéssel, amelyet Tubero is használ a híres Dózsa-beszédben, ezt azonban nem tekinthetjük bizonyító érvnek amellett, hogy Tubero használta volna Bonfinit, inkább csak a kifejezés recapitulációjáról lehet szó:

... iugum, quod nostris cervicibus imminet, excutiendum ...
cf. Tub. Comm. X. 4.

Nihil minus sperant luxu suo perditum homines, quam vobis animum esse excutiendi iugum servitutis.

(Mindkét helyen participium necessitatis ill. gerundium használatához kapcsolódik a kifejezés.)

A magyar történet megírásában természetesen fontos helyet kapnak annak meghatározó, kiemelkedő egyéniségei. A

műben számos portré lelhető fel, amelyek a szereplők lelki alkatát, tetteit, virtusuk és sorsuk közötti összefüggést érzékeltetik.

Mátyás kiválóságának ecsetelése mellett a műben – elsősorban a IV., V. decasban – számos helyen találunk értékelést Beatrix királynéről is. Azt tapasztalhatjuk azonban, hogy ezek a részek mind terjedelmükben, mind kidolgozottságukban és nem utolsósorban stílusukban a Mátyás-portré mellett eltörpülnek. A 4. 4. 35-ben ez olvasható Beatrix bemutatásaképpen:

Haec nuptiarum expectatio, non parum ab intento belli studio regis animum remisisse fertur: deseruere conatus, et affectate uxoris desiderio generosi impetus retepuere, incedebat(?!) viriles animos, atque admodum molliebat, constantissima frequensque Beatricis fama, quam singulari forma, venustate faustissima, incomparabili pudicitia, nobilitate rara, item extemporalitate orationis, et expeditissima pronuntiatione praestantem, ex omnium ore perceperant. Accedebat virtutum muliebrium copia, etiam supra quam sexus ille pateretur: quibus accensus, in amorem se coniecerant.

Ha ezt egybevetjük a 4. 8. 240-245-ben olvasható Mátyás-képpel, szembetűnővé válik a különbség: abban ugyanis túllép a személytelen dicséretes, magasztalások során, s egy mély tiszteletéről tanúskodó, többé-kevésbé reális képet tár elénk az uralkodóról, egy olyan ember véleményét tükrözve, aki jól ismeri, közelről szemléli és értékeli a kiváló fejedelem külső és belső erényeit, esetleges fogyatékoságait.

Külsejének bemutatása során ismételten megjelenik a Nagy Sándorral való hasonlóság képe:

....Proinde formosum erat corpus, cui color albus cum rubore fuerat admixtus, ex qua quidem mixtura mirum quandoque, ut de Alexandro perhibent, fragravit odorem, quin etiam lineamentis oculorum et levitate illi nimis fuit assimilis, quem semper vitae habuit archetypum ...

A belső értékek kiemelése során újból meggyőződhetünk arról, hogy közelről ismerte és nagyra becsülte az uralkodót, s emberi gyengéit is elnézően szemlélte, amit a terentiusi sententiához hasonló formában tár elénk:¹³⁷

... Nec humanis quidem passus est sibi facile interdici voluptatibus, muliercularum quandoque obnoxius fuit amoribus, sed matronis abstinuit. Crapula et vino saepe cum amicis animum relaxavit; promptissimus ad promittendum; non difficilis ad iram; ingenium perquam liberale ac magnificum et ad clarissima quaeque facinora intentum; crudelitatis expers et barbarice inhumanitatis. Cui ardentissimum inerat imitandorum Romanorum studium, quibuscum perpetuam sibi emulationem indixit.

... Augebat et illud splendorem maiestatis et spectantium admirationem, quod regalem celsitudinem non superbia, non elatio animi, non ianitorum improbitas ambibat, sed tanta mansuetudo, benignitas et clementia circumvenerat, ut nemo eum adierit, qui non modo gratia, sed solo aspectu se beatum profiteretur. ...

¹³⁷ Cf. I. fejezetben a terentiusi humanitas-fogalom mibenlétéről szóló rész.

Egy ízig-vérig humanista fejedelem áll tehát előttünk, aki-
nek alakja délceg, teste az ókor nagyjaihoz hasonlóan (cf.
Livius Hannibal-jellemzése etc.) bírja a megpróbáltatáso-
kat, aki kiváló hadvezér és bölcs uralkodó, vallásosságával
is kitűnik, s bőkezű támogatója a művészetnek, memóriája
kitűnő, igen ékesszóló, s szinte valamennyi európai nyelvet
ismeri. Minderről igen meggyőzően szól a 4. 8. 244-286.
terjedő részben az alábbi módon:

Laboriosum huius corpus erat et frigoris, sudoris et inedie
tolerantissimum; nihil facilius militari labore, nihil
domestico difficilium otio pertulit. ...

... Cunctas bonas artes affectate aluit, viros doctissimos
in remotis etiam partibus disquisivit, virtutes omnes
diligenter excoluit. Purgavit Ungariam rusticitate et
inventos politicarum artium artifices introduxit, Scythicos
mores mitiores effecit, ... Prepolluit insuper pietate non
mediocri, cui mira religio et tanta divini sollicitudo
cultus inerat, ut domi militieque non secus atque Alexander
dextera Deum, sinistra hastam ferret. In deos et homines
iuxta liberalis. ... In contione militari concitatus et
eloquens; multarum sibi cognitio linguarum; preter Turcicum
et Grecum omnia Europe glossemata calluit. Memoria nec
Scipioni nec Mithridati nec Simonide denique cessisset. ...

A kiváló tulajdonságok felsorolásánál is a klasszikus próza
mestereit követi mind a szóhasználatban, mind a mondat szer-
kezetben (e. gr.: relativ mondatfűzés, önálló tempushasz-
nálat a consecutiv tartalmú mellékmondatban etc.)

Beatrix esetében inkább csak a külső erények ismertetésére kerül sor lényegesen objektívabb formában. A pozitívumok mellett számtalan negatívumot is felsorakoztat¹³⁸:

... Addebant plurimum laeticiae Pannonicae faustissimus et perquam hilaris Beatricis aspectus: cui speciosa frons, elata supercilia, saginata tempora ... tantum rarae gratiae comparabat, ut forma habituque Venerem, Dianam pudicitia, et sapientia eloquentiaque Palladem ex omni parte referret ...

(4. 4. 55.) (Figyelmet érdemel a kiemelt helyen a chiasmus használata.)

A tárgyilagosságon csak akkor lép túl, amikor antik utalásokat alkalmaz:

... venustas namque formae, dexteritas ingenii cum apposita elocutione coniuncta, ipsum ... Socratem in amoris aestum coniecisset... (4. 5. 1.)

A fenti, a reneszánszra oly jellemző antik utalásrendszer azonban nemcsak fogalmakra, nevekre terjed ki, hanem stílusfordulatokra (ld. chiasmus, amit főképp Sallustius használ a római történetírók közül), költői képekre is, mint a korábbi fejezetekben meggyőződhattünk róla.

Azzal, hogy Bonfini a szépség és bölcsesség istennőihez hasonlítja Beatrix királynét, amely tulajdonságok a reneszánsz királyné szükséges erényei, szinte isteni magaslatokba emeli őt, s mindez szinte megelőlegezi számára a "diva" jelzőt. Ugyanakkor azonban ügyesen kikerüli azt, hogy Beatrixról – akivel köztudottan nem volt felhőtlen a kapcsolata ebben az időben – dicshimnuszokat zengjen. Meg-

¹³⁸ Cf. Kulcsár Péter monográfiája p. 137.

állapítható, hogy a királyné laudatióját tartalmazó rész az egész mű Mátyás korát tárgyaló fejezeteinek terjedelméhez képest kevésnek tűnik, és kevésbé meggyőzőnek, főként egy Itáliából érkezett humanista történetíró tollából, akinek feladata Beatrix érdekeinek védelme volt.

A fenti uralkodóportrék nagy hasonlatosságot mutatnak Ransanuséval, akinek Mátyás-portróját a korábbiakban már elemeztük. Ransanus laudatiója azonban Beatrix esetében jóval meggyőzőbbnek tűnik. Idézzük most fel, hogy milyen képet fest a királynéről! Mivel Beatrix alakja elválaszthatatlanul összekapcsolódik nála az uralkodó alakjával, már a bevezető oratióban találkozunk a királyné laudatiójával is:

... tuae, inquam, sunt, sed Beatricem reginam, quae adest, ut thori consortem, ita et complurium, quas attigi, virtutum sociam ornatissimam habes. Ut enim tu eis, quae sunt rege dignae, virtutum laudibus cumulatus es, ita et ipsa illis omnibus redimita decorataque et insignis est, quas decet habere reginas eminentissimas. Eas ipsa mira sui ingenii magnitudine optimisque suae vitae magistris, ... acquisivit. Ipsa igitur virtutibus cum corporis tum animi, quae sunt dignae reginis, tu eis, quae sunt dignae regibus, decoraris (Ransanus, Epithoma Index I. 116-120.)

Tuberónál a fentiekthől eltérően azt tapasztalhatjuk, hogy Beatrix alakjában a dicséret szinte alig kap helyet. A szerző a Kommentárokbán többször említi a királynét. Először a Mátyás halálát követő események elbeszélésénél találkozunk vele, még értékelés nélkül, pusztán cselekedeteinek bemutatása kapcsán. A hatalmat magának megszerezni vá-

gyó Beatrix alakját igen meggyőzően tárja elénk mesterkedésének bemutatása:

... Regina igitur ... in privatas civitatis aedes sese recepit; seu vim reguli metuens, seu ut eo facto, ...et digniorem commiserationem faceret, ac maius odium regulo conflaret. Proceres deinde supplex orat, ne se ... deserant, privatamque esse patiantur. ... (Tub. Comm. I. 12.)

Ibidem: ... Principes ... Beatricem ... nedum Reginam esse nolebant, tantum odii ... in illam conceptum erat; nam et illa, praeterquam quod sterilis esset, parum benefica habita est, ...

Tubero teljes joggal állíthatja, hogy a magyar főurak el-lenszenvvel viseltettek a nápolyi királylány iránt, hiszen a királyi pár ettől kezdve a Beatrixszal ide érkező itáliaiakkal vette körül magát. A királyné új szokásokat honosított meg az udvarnál, s a királyt is befolyásolta a főurakkal ill. más alattvalóival való kapcsolattartásában. Ráadásul aktívan részt vett a politikai életben előbb az uralkodó, majd saját érdekeinek védelmében. Mindez idegenkedést váltott ki a nemesekből. Emiatt a király körülvette magát az olasz humanistákkal, akik között megtalálta a műveltségének megfelelő környezetet. A királyné- mint ismeretes- Mátyás halála után Ulászló oldalán bekapcsolódott a hatalmi harcokba, hogy a tervezett új házasság révén megerősítse pozícióját. Erről a következőket olvashatjuk Tuberónál:

... reginae animum, ... quasi regnum sibi, simulque optatum confirmasset matrimonium, ingens laetitia incessit ... virique defuncti omnino iam obliviscitur, atque amori ...

indulgens, magno studio Wladislai partes suscepit. Illa enim, vivente adhuc coniuge, Wladislaum ardentissime amasse dicitur ... (II. 1.)

Ugyanitt a női nemmel kapcsolatos elítélő megjegyzést is tesz mintegy közbevetésképpen, ez azonban a királynénak még méntségére is szolgálhat: ... ut sunt feminae natura temperandis animi affectibus impotentes ...

Már ez a megjegyzés is rokonságot mutat a jeles vergiliusi hellyel (Mint ismeretes, Vergilius a lélekábrázolás kiváló mestere volt.):

Varium et semper mutabile femina (Verg. Aen. IV. 569-570.)

A továbbiakban még találkozunk ilyen elítélő, ugyanakkor méntséget tartalmazó kifejezéssel több helyen is. A fent említett részben még tovább időzik a királyné elítélhető cselekedeteinek felsorolásánál:

... itaque veste lugubri deposita, tanta regii coniugii eius animum ... cupiditas invaserat, ... demumque Wladislaum Hungarorum regem virumque suum, impudenter sane, et praeter matronale decus, appellare ...

Itt már nem mehet el szó nélkül a királyné szégyentelen cselekedetei mellett, elítélő megjegyzést fűz hozzá (ld. kiemelt szövegrész).

Ugyanitt még megjegyzi az alábbiakat, amik szintén nem kedvezők a királynéra nézve, ámde szánalmat is ébresztenek iránta:

... Accedit huc, quod haec mulier ... sterilitate ac paterno genere ... indigna Wladislai coniugio censebatur ...

Szintén ebben a fejezetben olvashatjuk János váradi püspök beszédét Ulászlóhoz, amelyben óvja a királyt a Beatrixszal kötendő házasságtól. A beszéd valós alapjának kérdéséről és forrásairól Kulcsár Péter jeles monográfiájában olvashatunk bővebb információkat.¹³⁹ Egyebek mellett az alábbi, esetenként eltúlozott tények felsorolásával teszi nyomatékosabbá mondanivalóját a szerző, beleszöve mindezeket a beszédbe:

...Cave igitur, ne pollicitationibus eius illectus, ... sterile subeas matrimonium ...(II. 3.) A folytatásban ugyanitt még erőteljesebb kifejezéseket használ:

Hoc tibi consulo, ut Neapolitanam matronam, tamquam pestem ac furiam evites, eiusque illecebras, praesentissimo veneno commixtas putes, atque Matthiae infelicitate discas tuis nuptiis ac coniugio prospicere, doctusque alieno damno, domum tuam rectius componas, nec in simplices Boemorum mores atque in tuam regiam transmarinum transferas exemplar. ... Enimvero, si me audieris, ... te a pestifero contagio reddes conservatum ...(Igen hatásos a pestis ac furia hendiadyoin ill. az ezzel rokon pestiferum contagium kifejezés.)

A későbbiek során a II. könyv 6. fejezetében magyarázatot s egyben mentséget is igyekszik találni Beatrix cselekedeteire, még mesteri hyperbatonnal szerkesztett dicsérő jelző is helyt kap itt az alábbi eszmefuttatás során:

... Crediderim Beatricem, alioquin singularis feminam ingenii,

¹³⁹ Cf. Kulcsár i. m.pp. 152-153.

divina constitutione, cuius sane lege humana aguntur negotia, in fraudem Hungarorum incidisse, quo omni ex parte patris eius Ferdinandi domus corrueret ...

Az események mozgatója végső soron az isteni rendelés (divina constitutio), aminek mindenekfelettsége Tuberónál alapvető fogalom, ahogyan az előző fejezetben láthattuk.

Az V. könyv 11. fejezetében ismét az asszonyi lélek természetében talál mentséget Beatrix számára¹⁴⁰, s sorsának alakulásáért a magyar főurakat teszi felelőssé:

... Quocirca non tam Beatricem; quom eius cupiditatem sexus et naturae fragilitas aliqua ex parte excuset; quam Hungaros accusandos senseo. Natura enim mulieribus animus affectionibus obnoxius, eius tantummodo perturbationibus victor fere evadit, quae vel nullam, vel minimam, ut ita dicam, promittit voluptatem. A végső mentség tehát az asszonyi lélek természetében rejlik. Bonfini ilyen mentséget nem talál a királyné számára, különösen szembetűnő ez a Mátyás halálát követő események leírásánál. Ezért úgy véljük, Tubero ábrázolása életszerűbb és objektívebb még a sok negatívum felsorakoztatása ellenére is.

Beatrix alakjának elfogulatlan megítélése tehát nem jelenthetett kis feladatot a szerzők számára. Tanúi lehettünk vele kapcsolatban a feltétlen magasztalásnak és az elmarasztalásnak is. Egy ponton az ábrázolások mégis találkoztak, nevezetesen a királyné kiváló szellemi képességeinek, reneszánsz műveltségének elismerésében. Mindez tökéletesen összhangban volt Mátyás irányultságával. Ez lehetett Beat-

¹⁴⁰ Beatrix alakjára ld. Berzeviczy Albert: Beatrix királyné (1457–1508) Magyar Történeti Életrajzok XXIV. évfolyam Bp., 1908

rix hatalmi pozíciójának magyarázata is. A mondottak alapján egyetértünk Berzeviczy megállapításával, mely szerint az uralkodó a reneszánsz szellemnek – mely ellenállhatatlan erővel vonzotta Mátyás lángeszét – az ígéző női báj szimbólumában való megnyilatkozását, megtestesülését láthatta Beatrix személyében.¹⁴¹

¹⁴¹ Cf. Berzeviczy i. m. p. 258.

VIII.

OLÁH MIKLÓS HUNGARIA C. MŰVE

Míg az előző fejezetekben tárgyalt humanista szerzők személyével, munkásságával kapcsolatban elsősorban az itáliai humanizmus hatásával kell számolnunk, addig Oláh Miklós (humanista nevén Nicolaus Olahus) esetében főképpen a németalföldi humanizmus, mindenekelőtt Erasmus hatása mutatható ki, akivel szoros kapcsolatban állt. Erről tanúskodik egyebek mellett levelezésük is.¹⁴² A fenti körülményt tekintetbe véve itt szólunk Oláh Miklós biográfiája kapcsán Erasmus tevékenységéről is röviden, minthogy szerzőnk munkásságára igen jelentős hatást gyakorolt.

A török kérdés a magyarországi humanista irodalom több mint másfél évszázados történetében meghatározó szerepet játszik. Megtalálható már Vitéz János legkorábbi humanista leveleiben, Janus Pannonius verseiben, a külföldet segélynyújtásra buzdító oratiókban, s azután a XVI. sz. számtalan humanista költeményében, episztolájában, s természetszerűen a történeti művekben, amelyek döntő többsége a török ellen vívott küzdelem krónikája. A török veszélyt, a magyar állam élethalálharcát mind a hazai, mind a külföldi származású humanisták saját valóságukként élték át, igyekezve legalább szellemi téren őrizni a pusztulóban levő ország integritását. Ez a kérdés az Oláh-féle Hungaria c. művet teljesen áthatja, amint már a mű bevezetőjéből, a korábban már idézett verses ajánlásból is kiderül (cf. *anxia cura*). Oláh műve, amelyről részletesebben szólunk, egyrészt még a Mohács előtti humanizmus hajtása, annak mintegy záróköve, más-

¹⁴² Oláh Miklós levelezése (Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria. XXV.) közli Ipolyi Arnold Bp., 1875

részt azonban első képviselője a felfogásban és jellegében újszerű XVI. századi humanista történetírásnak.¹⁴³

A Hunyadi-családdal rokonságban álló,¹⁴⁴ nagyszebeni születésű Oláh Miklós (1493–1568) már azok közül való, akik humanista műveltségüket itthon szerezték meg. A Hunyadiak számára oly kedves váradi iskolában tanult 1505–1512 között, 1516-ban szentelték pappá, majd 1524-től kezdve egyre magasabb állami és egyházi tisztségeket töltött be, 1553-tól esztergomi érsek, 1562-ben királyi helytartó lett.¹⁴⁵ A királyi udvarban titkári tiszttel töltött be már II. Ulászló és II. Lajos idején, majd a mohácsi csata után az özvegy Mária királyné kíséretében Brüsszelben élt 1531-től 1542-ig. Ott a királyné titkára és tanácsadója volt, aki Németalföld helytartói tisztségét látta el.

Ez a brüsszeli tartózkodás szerzőnk irodalmi tevékenységének fontos állomása volt; itt készült el két jelentős prózai műve, a Hungaria és az Athila (1536/1537). Számos verset

¹⁴³ Cf. A magyar irodalom története I. Szerk.: Klaniczay Tibor Bp., 1964 p. 283. p.

¹⁴⁴ Családjának történetéről a Hungaria 12. caputjában a következőket mondja:... Ioannis Hunyadis, vayvodae Transsylvani, postea vero gubernatoris Hungariae tempestate Dragula waywoda ... regnum occupaverat. Mamzillae ab Argyes ex uxore Marina eiusdem Ioannis waywodae sorore duo erant inter alios filii; uni nomen fuit Stantzul, qui Danum et Petrum filios suscepit, alteri Stoian, hoc est Stephanus. Is me et Mathaeum filios, Ursulam et Helenam filias genuit. ... sed pater videns rerum mutationes ... periculosas esse, maluit in Transsylvania matrem meam Barbaram Hwzar ducere uxorem vitamque agere privatam, quam in tyrannide et imperio mille periculis subiecto instar maiorum suorum interfici.

¹⁴⁵ Cf. Fodor István: Oláh Miklós Hungariája Egy eddig ismeretlen kézirat és a magyar nyelvi adatok tanulságai Bp., 1990 pp. 7–8. Cf. et Kardos Tibor i. m. p. 314 sq.

is írt itt, többek között az Erasmus halála alkalmából született elégiát. Ugyaninnen kiterjedt levelezést folytatott magyarországi ismerősökkel, barátokkal, rokonokkal, továbbá neves külföldi személyiségekkel. Oláh életének egy fölöt-
 tébb fontos periódusát (1527-1538) képviseli levelezése. Epistolariumát maga állította össze, s beleválogatta Erasmussal folytatott levélváltását is. Ezáltal a magyar humanista levélírást európai távlatú magaslatra emelte.¹⁴⁶
 Már a leveleskötet általa adott címe: Epistolae familiares is jelzi, hogy stílusában jelentős klasszikus hatásra lehet számítani, elsősorban Cicero (cf. Ad familiares) befolyására mind a levelek tematikájában, mind stílusában. Az erasmusi ihletés itt is megnyilvánul egyebek mellett abban, hogy meglehetősen liberálisan kezeli a vallási kérdéseket. E tekintetben hazatérése után lényeges változás figyelhető meg. A leveleskönyv ebből még mit sem sejtet. Még a politikai ellenfélnek számító Brodariccsal is meleg hangú leveleket váltott kintről. Mind leveleire, mind más természetű munkáira nagy hatással volt Erasmus mellett Aeneas Sylvius munkássága.¹⁴⁷

Mint már az eddigiekből is látható, Oláh Miklós irodalmi tevékenysége szerteágazó; írt verseket is, bár ezek nem annyira jelentősek, mint tudományos irodalmi művei, a már említett Athila és Hungaria. Ez utóbbiról a továbbiakban

¹⁴⁶ Cf. Magyar humanisták levelei XV-XVI. század Közreadja V. Kovács Sándor Bp. 1971 Bevezetés pp. 39-47. Cf. et: Alois Gerlo: Erasmus von Rotterdam: Sein Selbstporträt in seinen Briefen In: Der Brief im Zeitalter der Renaissance Herausgegeben von F. J. Worstbrock (Mitteilung IX der Kommission für Humanismusforschung) pp. 7-24.

¹⁴⁷ Cf. V. Kovács Sándor i. m. p. 40.

részletesebben szólunk. Eme carmenekre nagy hatást gyakoroltak Horatius és Vergilius művei, továbbá Catullus, akinek hatását még a Hungaria egyes helyein is felfedezhetjük.¹⁴⁸ Ezzel a költőiséggel egyébiránt a Hungaria c. műben is találkozunk a hazai táj szépségének ábrázolásánál.

E. gr.:... Quacunque ex parte oppidum (sc. Budense) et arcem extrinsecus longe prospexeris, magnam capies voluptatem tum ex situs amoenitate, tum ex domorum turriumque sumptuosa altitudine, ut et situs splendorem admireris et aedificia non ex materiis facta, sed insignem quandam videaris picturam conspicere, contra, si ex oppido loca amaenissima illi subiecta despexeris, in maximam ducaris admirationem; sic utrobique oculi pascuntur reficiunturque. Rupes ipsa, in qua consistit oppidum, excavata est propter cellas vinarias, ut non minus sub qualibet domo operis intra ipsius rupis viscera, quam aedificii sub dio videas; qua ex causa terrae motus maxime illic formidantur. (Hungaria Caput quintum)

Mátyás király visegrádi palotájának leírásánál is találkozunk hasonló részlettel:

... Altera ex parte orientalis aulae hortus est vitibus et arboribus frugiferis amoenus. ... Huius in meditullio exurgit fons miro artificio ex rubro fabricatus marmore cum sculptis Musarum imaginibus, ex cuius cacumine effigies Cupidinis utri marmoreo insidens aquam exprimit, quae non

¹⁴⁸ Cf. E. Galántai: Fortwirken von antiken dichterischen Formen und Motiven in den Prosawerken der Humanisten p. 234. Verseire gyakorolt catullusi hatáshoz: Németh Béla: Nicolaus Olahus humora In: Program és mítosz között 500 éve született Oláh Miklós Szerk.: Mózes Huba Bp., 1994 p. 42.

minus sapida, quam frigida ex vicini montis fonte per canales eo ducta cum iucundissimo strepitu in lancem ex siphunculis desilit marmoream, hinc in labrum orbiculare. ... Hoc in loco rex ipse verno aestivoque sole florentibus arboribus solebat apricari, auram captare prandereque, nonnunquam etiam legatos audire et dare responsa. ... (Ibidem Caput sextum)

Ahogy az korábban már jeleztük, itt emlékezünk meg röviden Desiderius Erasmus (1466 v. 1469-1536) személyéről és munkásságának bizonyos jellemzőiről, mivel a magyarországi humanizmusra gyakorolt hatása éppen Oláh Miklóssal való kapcsolata miatt igen jelentős. Kettejük baráti kapcsolattát, szimpátiáját a rokonsors is erősítette, hiszen Oláh is mintegy száműzetésben vágyakozott Brüsszelben a honi tájak, barátok után. Levelezésük akkor indult meg, amikor Erasmus elküldte Mária királynéhez a hozzá írott Vidua Christiana c. művét, s Oláh értesítette őt ennek kedvező fogadtatásáról.¹⁴⁹ A levél alapján Erasmus felismerte a vele rokonszenvező, jó irodalmi érzékű, művelt humanistát, válaszolt neki, és ezzel megindult köztük a levélváltás. Oláh 1530. júl. 1-én kelt levelében az erasmusi mű fogadtatásáról szóló tudósítás kapcsán egyértelműen kifejezésre juttatja Erasmus iránti tiszteletét, nagyrabecsülését és baráti szeretetét, ragaszkodását. Néhány gondolatot idézzünk fel belőle:

... Tamen ex me quoque licet ignoto amico velim intellegas opus illud tuum (sc. Vidua Christiana) tam gratum illi(sc.

¹⁴⁹ Cf. V. Kovács S. i. m. p. 45.

reginae Mariae) fuisse, ut gratius accidere nihil potuerit. Nam et animum eius amantissimi sui coniugis desiderio plurimum exacerbatum mirifice recreavit, et quibus artibus viduitas regenda instituendaque sit, doctissime informavit, effecitque, ut ipsius in te amor et benevolentia mirum in modum augeretur. Ugyanitt szól arról is, mennyire szeretne már találkozni vele: ... Magno tenemur videndi tui desiderio..¹⁵⁰

A rövid válasz hamarosan(1530.júl 7.) megérkezett Freiburgból, amelyben Erasmus biztosítja Oláh Miklóst arról, hogy mennyire örül az ismeretlen barát tudósításának. A rövidséget gyenge egészsége indokolja:

Animum istum tuum humanissime Nicolae, lubens exosculor, tuum nomen inter praecipuos amicos ascripturus. ... ignosce brevitati; adhuc tenellus sum, et scribo multis. Reginae precor omnia fausta laetaque. Bene vale ...¹⁵¹

Oláh ugyanezen év október 25-én kelt levele már kettejük bensőséges kapcsolatáról tanúskodik.¹⁵² Előzőleg Erasmus, miként oly sok idővel előtte Cicero, levelében panaszkodott hűtlenné vált barátai miatt. Oláh válaszképpen cicerói bölcsességek közepette biztosítja híres barátját saját állhatatosságáról:

... licet enim multi reperiri possint virtute, probitate, aliisque animi dotibus praediti amici, hii tamen quam pauci sunt prae illis, qui malitia, nequitia, infidelitate sunt pleni... Meae, si sapuero, amicitiae te non paenitebit.¹⁵³

¹⁵⁰ In: Oláh Miklós levelezése pp. 69-70.

¹⁵¹ Ibidem p. 70.

¹⁵² Ibidem pp. 96-97.

¹⁵³ Ibidem p. 96.

D. Erasmus, a "homo humanissimus" olyan fontos volt az európai humanizmus története szempontjából, s olyan befolyást gyakorolt a kultúrára, mint előtte egyedül Cicero.¹⁵⁴ Munkáságának megítélésében azonban komoly nehézséget jelent az a tény, hogy évtizedekig tartó írói tevékenysége során változtatta nézeteit a vallás, a humanizmus, az antikvitáshoz való viszony stb. kérdésében. (Ez a jelenség vallási kérdésben – mint említettük – Oláh Miklósnál is megfigyelhető.)

A "Ciceronianus" c. művéért az itáliai humanisták Itália és Cicero ellenségének kiáltották ki, holott csak Cicero szolgai utánzása ellen lépett fel a műben. Valójában életideáljában is Cicerót követte. Különösen a Cato maior /De senectute/ gyakorolt rá nagy hatást. Erasmus szerzőnkre gyakorolt hatása szempontjából igen fontos Institutiója Károly herceghez¹⁵⁵. Ez egyfajta antik minta szerint szerkesztett speculum regis arról, hogy mik egy keresztény fejedelemmel kapcsolatos elvárások. Eme fejedelemtükör több eleme kimutatható Oláh Miklósnál a Mátyás-portréban. Az Institutio meggyőzi az olvasót arról, hogy szerzője a szó eredeti értelmében, politikai hangsúly nélkül "demokrata": minden tárgykörben azt keresi, hogy mi a köznek, a nép jogainak legmegfelelőbb szolgálata. Igen jól szemlélteti ezt ama megállapítása, mely szerint: At pietas est, paucorum incommodo, maximo Reipublicae bono prospicere." A közjó szolgálata tehát mindennél fontosabb nála. Külön figyelmet

¹⁵⁴ Cf. Horst Rüdiger: Wesen und Wandlung des Humanismus Hamburg, 1937 pp. 104–105.

¹⁵⁵ Rotterdami Erasmus: A keresztény fejedelem neveltetése Ford.: Csonka Ferenc Utószó: Barlay Ö. Szabolcs Bp., 1987

érdemel az a gondolata, mely szerint a fejedelemnek, ha birodalma több nyelvű, illik ismernie azokat a nyelveket. (Mátyással kapcsolatban is feljegyezték említett szerzőink, hogy úgyszólván valamennyi európai nyelvet s a klasszikus nyelveket jól ismerte.) Az *Institutio* olvasása során fogalmat alkothatunk a "humanitas Erasmiana" és az "imitatio Christi Erasmiana" mibenlétéről. A közösség fogalmából új értelmezést nyer nála a pietas és a humanitas, a pietas fogalma az antik pietas-fogalom legnemesebb tartalmával azonosul. A fenti idézetben is láthattuk a cicerói *bonum ill. salus rei publicae* hatását. Emellett Erasmus volt kora legkimagaslóbb stilisztája a humanista latin vonatkozásában.¹⁵⁶ Különösen kitűnik ez a *Colloquia familiaria* c. művéből, s e tekintetben is igen fontos Oláh Miklósra gyakorolt hatása, melyet levelezésük még intenzívebbé tett.

Eme rövid áttekintésből - melyben csak a vizsgálódásunk szempontjából fontos kérdéseket érintettük a kiváló szerző szerteágazó és változatos munkásságából - is kiderül, hogy Erasmussal fennálló kapcsolata Oláh Miklós irodalmi tevékenységében meghatározó szerepet játszott.

A már említett *Hungaria* c. traktátusa 1536-ban készült Mária királyné brüsszeli udvarában. Utolsó mondata:

"His a nobis brevius modestiusque, quam Hungariae est fertilitas, expositis rem iam institutam adgrediamur."

arra utal, hogy a szerző Magyarország leírását a humanista hagyományoknak megfelelő bevezetésnek szánta *Athila* c. mű-

¹⁵⁶ Cf.: " A Desiderio Erasmo provocatus (sc. M. Lutherus) conscripsit librum "De servo arbitrio" (a. 1525) ... sed Latinitatem elegantem Ciceronianam Erasmi nullo modo aequare potuit. ..." (V. L. T. 32 Fasc. 124 p. 228, 1996)

véhez, amelyben a hun király történetét nem titkolt politikai célzatossággal kívánta előadni.¹⁵⁷

A Hungaria mind történeti, földrajztörténeti, mind művelődéstörténeti szempontból értékes forrásmunka. Joggal tekinthető Magyarország első földrajzi leírásának, noha voltak előzményei, ezek azonban sem terjedelemben, sem az adatok bőségét tekintve nem mérhetők vele össze. Ezek közül kiemelést érdemel a már tárgyalt Ransanus-féle Epithoma földrajzi része, amelyet Oláh minden bizonnyal ismert, továbbá Brodarics Istvánnak a mohácsi csatáról 1527-ben kiadott beszámolójának egy fejezete, amelyet az ország leírásának szentelt. Ezenkívül Oláh fő forrása Lázár deák magyarországi térképe volt (editio princeps: 1528)¹⁵⁸ A felhasznált munkák közül kiemelést érdemel még Aeneas Sylvius Piccolomini Europa c. műve, amelyet az előző fejezetekben már többször említettünk mint forrásmunkát az egyes szerzők stílusának vizsgálata kapcsán. Az Oláh-féle leírás, bár tárgyilagosságra törekszik, mégis a valóságosnál kedvezőbb képet fest az országról. Néhány helyen ugyan szól a háborús dúlásokról, pl., mint majd láthatjuk, a bevezető verses ajánlásban is utalás történik rá, alapjában véve azonban az ország Mohács előtti idealizált képét jeleníti meg az olvasó előtt az idegenben hazájáról álmódzó tudós magyar humanista. Ez a kép a Kárpát-medencében egy tejjel-mézzel folyó

¹⁵⁷ Cf. Fordításkötet: Oláh Miklós Hungaria Ford.: Németh Béla, Az előszót és a jegyzeteket írta: Szigethy Gábor Bp., 1985 p. 83. A hun kérdéshez ld. még: Blazovich László: Megjegyzések egy XVI. századi hun-történethez In: A Hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnázium Évkönyve Hódmezővásárhely, 1972 pp. 67-70.

¹⁵⁸ Cf. Fodor 1988. Lázár diák térképéről.

Kánaán képe. Oláh ezekkel az emlékképekkel vigasztalódik, miközben hazájából egyre riasztóbb képek érkeznek. Az ország csodálatos, s e hazát boldog nép lakja. Tiszták és bővizűek a patakok, folyók, tavaiban is temérdek hal található; erdei, hegyei, mezői gazdagok, ritka madarakkal s bőséges vadállománnyal; földje páratlanul termékeny; a városok gazdagok; a boldog országot boldog nép lakja. Az utolsó, XIX. fejezetben még megemlékezik Erdély hihetetlen gazdagságáról, kincseiről, különösen aranylelő-helyeiről. A leírásnál ismét nem feledkezik meg az etimológiáról sem.:

Nuper scripsit ad me Nicolaus Gherendinus episcopus Transsylvanus frustum talis auri in pondere trecentorum et quinquaginta ducatorum se habuisse; scripsit item colonum quendam circa Abrugh Banya, quod oppidum est in limitibus Transylvaniae, ex ea parte, ubi Albus Kewrws in Hungariam inter montes elabatur, nuper reperisse aurum huius generis in magnitudine panis rustici ponderis supra mille sexaginta ducatorum. ... Quod vero est tertium, ex fluviolorum (qui praeter Aranyas fluvium, ... sunt plures) alveis arenosis expurgatur, quod arenosum sive lavitale ex ipsa re vocant.

A leírás emlékeztet a már tárgyalt ransanusi mű földrajzi fejezetére.

A Hungaria c. műben tulajdonképpen uralkodóportré nem található, minthogy ezt a szerző bevezetőnek szánta a terjedelmes uralkodótükröt tartalmazó Athila c. művéhez, néhány helyen azonban rendkívüli elismeréssel emlékezik meg Mátyás tevékenységéről és uralkodásának idealizált időszakáról. E. gr.: A budai királyi vár és udvar leírása kapcsán a király

kimagasló tevékenységéről, melyet az irodalom, művészetek etc. terén kifejtett az alábbiakat olvashatjuk: In: Caput quintum:

Haec (sc. regia) ... tum ob bibliothecas Matthiae Corvini regis memorabilis et admiranda. ... duae obviae sunt aedes concameratae; altera voluminibus Graecis partim e medio Graeciae, partim ex aliis orientis regionibus per regem non minori cura, quam labore eo congestis referta erat; altera interior continebat codices totius linguae Latinae a primis rudimentis ad arcem usque omnium scientiarum per capsulas et loculamenta ordine quosque suo distinctos. ... Audivi a maioribus Matthiam regem, dum viveret, aluisse semper ad triginta servos amanuenses pingendi peritos, quorum ego plerosque illo mortuo noveram. Horum erant opera omnes fere et Graeci et Latini codices conscripti.... Praeter has et aliae duae erant bibliothecae in locis diversis arcis, sed prioribus inferiores, quas omnes Turca post Lodovici regis ad campum Mohaacz interitum, qui anno millesimo quingentesimo vigesimo sexto, vigesima nona Augusti contigit, Buda ...capta partim dilaceravit, partim in alios usus argento detracto dissipavit.

Mint láthattuk, a leírás kapcsán személyes élményeket is említ, s nem mulasztja el a számára oly fájdalmas mohácsi katasztrófa említését sem, s - hatásos hyperbatonnal szerkesztve, mely a klasszikus művészi prózának is fontos kel- léke - szól a török barbár pusztító tevékenységéről, az ér- tékes könyvek tönkretételéről is.

A továbbiakban röviden szólunk a szerző humanista latin stílusának néhány jellemzőjéről, melyek közül néhányról az ország leírása kapcsán fentebb már megemlékeztünk.

A városlaudatiók mintájára a XIV. caputban olvasható Erdély leírása, ahol a fentebb már említett jelenség jól megfigyelhető, ahogyan az alábbi rövid idézetből kiderül. Ugyanitt megtalálható az abundantia ill. a fertilitas toposza, amely a vizsgált szerzőknél és elődeiknél mindenütt megfigyelhető:

Trassylvania undequaque cincta est altissimis alpibus ex ea maxime parte, qua Transalpinis secernitur, ... Regio tota nunc planitiem, nunc sylvas alternatim habet; aquarum divortiis flexionibusque ... intersecta. Agri fertilis, vini ferax, auri, argenti, ferri aliorumque metallorum, praeterea salis plena, boum, ferarum, ursorum, piscium abundantissima, ut naturam accusare non possis, quin omnia vitae commoda in eam contulerit regionem.

Ugyanitt a humanistákra oly jellemző etymológiával is találkozunk a városnevek ill. folyók nevei kapcsán, a hasonlatban antik hivatkozással. E. gr.:

... Ideo nomine Aranyas appellatum, quia non secus, quam de Tago Hispaniae ac Pactolo Lydiae fluminibus memoriae proditum est, aureas vehat arenas; aranyas enim Hungaris sonat auratus.

(A coniunctivus klasszikus normák szerinti használatával jelöli a mellékmondatban a véleményes jelleget: "állítólag")

Már a mű bevezető verses ajánlásában: "Ad lectorem" is megfigyelhető a humanista stílust annyira jellemző antik uta-

lásrendszer ill. reminiscentiák művészi alkalmazása, első-sorban a szituációhoz leginkább illő formában. A verset catullusi reminiscentiák foglalják mintegy keretbe: az első sorban szereplő „lepidus libellus” és a 34. sorban található „haec ... qualiacunque” kifejezések egyértelműen idézik a Cornelius Neposhoz írott catullusi ajánlóverset. Vergilius Aeneisét idézi elénk a 31. sorban olvasható patriosque penates kifejezés. A szókapcsolattal ill. annak variánsával az Aeneisben több helyen is találkozunk. E. gr.: Ilium in Italiam portans victosque penates. (I. ének 68. sor) Illik ez a kép a szituációhoz is: ahogyan a trójaiak távol kerültek elpusztított hazájuktól, úgy vágyódik Oláh is a távolból feldúlt hazája után. Számos általa nagyra becsült római és görög szerzőt és mitológiai alakot is említ, a számára legkedvesebbeket értékelő jelzőkkel: e. gr.: doctiloqui ... Catones, tersus ... Ptolemaeus, ... celebris lepidi facundia Crispi, ... Trogus, ... Patavina natus in urbe Livius ingenio splendidus, arte potens, ... gracili ... Minerva, ... Parnasia Musa etc. Amint a kiemelt jelzős szerkezetből látható, Liviust tartotta a követendő szerzők sorában a legnagyobbra.

A szokásos szerénykedő fordulattal is találkozunk itt, aminek prózai megfelelője Tuberónál is megtalálható a "Scopus auctoris" c. bevezető fejezet elején:

Materiam tribui tantum; qui docta requiris,

Scribere me multo cultius ipse potes (27-28. sor)

Felicioribus ingeniis ... materiam subiecturus,
scribendique facultatem praebiturus ...(Tub., Comm. I. 1.)

A fentiek alapján láthatjuk tehát, hogy Oláh Miklósnál is megfigyelhetők mindazok a jellegzetességek mind történetírói módszerben, mind pedig a stílus vonatkozásában, amelyek a korabeli humanista történetírást jellemzik. Ezekről Ransanus és Tubero művei kapcsán részletesebben szóltunk.

ÖSSZEGZÉS

A XV-XVI. század fordulóján Európa-szerte új szemlélet jelentkezett a történetírásban. Eme új szemlélet első képviselői nálunk Itáliából érkezett külföldi szerzők. A dolgozatban vizsgált auctorok között a magyar Thuróczy János kivételnek számít az új generáció esetében. Műve, a *Chronica Hungarorum* nélkülözhetetlen forrás a középkori magyar história kutatói számára. Ő ugyan még nem tekinthető igazi humanista történetírónak, ahogyan azt a vonatkozó fejezetben kimutattuk, az új szemléletnek azonban már fellelhetők a nyomai mind történetírói módszerében, mind stílusában. Ez indokolja itteni említését. A szerzők közül az utolsóként vizsgált Oláh Miklós is ilyen kivételnek számít, Tubero pedig a dalmát humanizmus képviselője a tárgyalt auctorok között. Oláh Miklós jelentősége még egyebek mellett az erasmusi humanista szemlélet közvetítése is, amint erről a vonatkozó fejezetben szóltunk.

Tekintettel arra, hogy a humanista irodalom esetében mindig előtérbe kerül az antikvitáshoz való viszony tisztázása, fontosnak tartottuk, hogy egy fejezetet a humanizmus antik - elsősorban római - előzményeinek szenteljünk. Miként ugyanis az antik humanum-gondolat a humanizmus előzményének tekinthető, úgy szemlélhető a humanista irodalom is az antik humanum-gondolat folytatójaként, kiteljesítőjeként.

Az I. fejezetben a római irodalom kimagasló alakjai humanitas-fogalmának mibenléte kapcsán elsősorban azokról a szerzőkről szóltunk, akik a vizsgált korszak humanista történetírására ill. az általunk tanulmányozott szerzőkre a leginkább hatást gyakoroltak. Itt kimutattuk, hogy a vergi-

liusi humanum-gondolat hatása is igen erőteljes a vizsgált művekben; ez mind szóhasználatban, mind stilisztikai eszközök alkalmazásában megfigyelhető. Az egyes prózai művekben megjelenő költői reminiscentiákból is látható ez a hatás, ahol az esetek többségében (ld. Ransanus Epithomáját) Vergiliusra ugyan nem történik hivatkozás, a szituáció és a kifejezések azonossága/hasonlósága azonban egyértelművé teszi a vergiliusi ihletést.

Természetesen és alapvetően Cicero mint stíluseszmény minden szerzőnél kimutatható, az általunk vizsgált auctorok sorában a legerőteljesebben Ransanusnál (ld. V. fejezet), s ez elsősorban a beszédekben figyelhető meg. Az első fejezet középpontjában a klasszikus szerzők közül ezért értelemszerűen Cicero áll. Az ő humanitas-fogalma a legkomplexebb, és minden műfajban megtalálható nála. Legerőteljesebben a filozófiai művekben mutatkozik meg. Vele kapcsolatban fontosnak tartottuk még a görögséghez való viszony tisztázását is, ez a probléma ugyanis a későbbiekben a humanista szerzőknél – a középkori szemlélettől eltérően – fontos szemponttá válik. Az egyes antik szerzőknél igyekeztünk olyan szöveghelyeket választani a mondottak alátámasztására, amelyek a leginkább illusztrálják a vizsgált jelenséget, s részbeni folytatásuk a későbbiekben megtalálható.

A klasszikus történetírók közül Caesart említettük, aki műfaj és szóhasználat tekintetében gyakorolt hatást szerzőinkre, amely hatás a legerőteljesebben Tuberónál mutatható ki, amint azt a vonatkozó fejezetben bizonyítani igyekeztünk. Szintén nála fedezhető fel a legerősebb sallustiusi hatás is, ezért foglalkoztunk Sallustiusszal is kiemelten

az első fejezetben. Ő stílusa mellett történetírói módszerével is jelentős hatást gyakorolt szerzőinkre. Vergilius említését itt azért tartottuk fontosnak, mert - mint fentebb elmondtuk - több szerzőnél is felfedeztünk vergiliusi reminiscentiák.

A II. fejezetben az itáliai humanizmusról szóltunk röviden. Igyekeztünk kiemelni a szerzőink tevékenységéhez kapcsolódó korszak humanista irodalmának főbb jellemzőit, továbbá kimagaslóbb alakjai tevékenységének fontosabb vonásait. Elsősorban azokról az alkotókról emlékeztünk itt meg, akik az általunk vizsgált auctorok szemléletére, stílusára a legnagyobb befolyást gyakorolták (e. gr.: P. P. Vergerio, Aeneas Sylvius vagy maga Ransanus és Bonfini). Itt tettünk említést a humanisták tevékenységének főbb jellemzőiről s arról a különbségről, ami a középkori és a humanista szemléletmód között megfigyelhető, egyebek mellett az antikvitáshoz való viszony tekintetében. Szóltunk a humanisták és az egyház viszonyáról, ami a későbbiekben vizsgált szerzők munkássága szempontjából fontosnak látszott. L. Valla és D. Erasmus említését a humanisták által használt klasszikus latin nyelvi normák elméleti kidolgozása és gyakorlati alkalmazása miatt tartottuk fontosnak. Itt vizsgáltuk az itáliai reneszánsz kezdő- és végpontjának kérdésével kapcsolatos problémakört, s a kérdésben megkíséreltünk magunk is állást foglalni.

A III. fejezetben a XV-XVI. századi magyarországi humanista történetírást mutattuk be röviden ill. annak előzményeit és folytatását. Megemlékeztünk Nagy Lajos és Zsigmond előkészítő tevékenységéről. Zsigmond pártfogásának eredmé-

nye ugyanis P. P. Vergerio Magyarországra kerülése, amiről Aeneas Sylvius is megemlékezik. Itt tettünk említést a királyi kancellária jelentőségéről mint e tevékenység fontos szervezeti bázisáról. Vitéz Jánosról mint a magyarországi humanizmus "atyjáról", valamint Mátyás pártfogó tevékenységéről kiemelten szoltunk. Megvizsgáltuk a kort jellemző ún. "retorikus" történetírás főbb vonásait, amit később az egyes szerzők stílusának vizsgálata kapcsán részletesen tárgyaltunk, s római és görög előzményeiről is említést tettünk.

A IV. fejezetben Thuróczy János krónikáját tettük vizsgálatunk tárgyává. Az egyes szerzőkről szóló caputokban itt és a továbbiakban is az alábbi sorrendet követtük: először szoltunk a vizsgált auctor biográfiájáról, munkásságáról, majd a tanulmányozott műről. Ezután említést tettünk a tanulmányozott mű főbb jellemzőiről, majd megvizsgáltuk annak humanista latin stílusát. Megállapításainkat számos szöveghellyel illusztráltuk. Ehhez kapcsolódóan szoltunk az egyes szerzők Magyarország-képéről és uralkodóportréjáról. Kimutattuk, hogy az ország leírása kapcsán az ubertas-toposz mindvégig megtalálható, s tulajdonképpen az anonymusi bőségkép humanista változataként jelenik meg az egyes művekben. Így felfedezhető már az itt vizsgált Thuróczy-krónikában is.

A szerző stílusának elemzése alapján megállapítottuk, hogy Thuróczyt a királyi kancelláriában való tevékenysége során már érhették a humanista latin stílus hatásai. Ennek nyomai a műben számos helyen fellelhetők. Kimutattuk azonban, hogy alapvetően még a középkori latin nyelvhasználat jellemzi

stílusát, elsősorban az oklevelek terminológiai, morfológiai és szintaktikai hatását tártuk fel a mű utolsó harmadában, amely a szerző önálló munkájának tekinthető. Ennek beható vizsgálata alapján azonban bebizonyítottuk, hogy a "prehumanista" jelző mindenképpen megilleti a szerzőt. Ezt igazoltuk egyebek mellett a műben már fellelhető számos antik reminiscentia kimutatásával is. Ehhez kisdoktori értekezésünkön kívül segítséget nyújtottak még a szövegkritikai munkálatokhoz kapcsolódó megfigyeléseink is.

A következő, V. fejezetben P. Ransanus Epithomájával kapcsolatos kutatási eredményeinket foglaltuk össze a korábban említett szempontok szerint. Már a fordítási munkálatok kapcsán számos észrevételt tettünk a tulajdonképpeni első humanista szellemű magyar történeti mű szerkesztésére, a szerző történetírói módszerére ill. stílusára vonatkozóan, amelyeket a továbbiak során a szövegolvasási szemináriumok, szakdolgozat-irányító munkálatok, valamint tudományos konferenciákra való felkészülés során több lényeges észrevétellel egészítettünk ki. (Ld. Bibliográfia) Eme kutatási eredményeink rövid összegezésére vállalkoztunk itt. Igyekeztünk kiemelni azokat a főbb jellemzőket mind szemlélet, mind módszer, mind pedig stílus vonatkozásában, amelyek megkülönböztetik a humanista történeti műveket a középkori előzményektől. E tekintetben igen fontosnak tartjuk, hogy a Thuróczy-féle krónika humanista szellemű-stílusú átdolgozására vállalkozott Ransanus, amint azt művének bevezető fejezetében maga is említi. Stílusának vizsgálata kapcsán igyekeztünk minél több antik reminiscentiát feltárni, elsősorban klasszikus prózai és költői művek vonatkozásában.

Mint megállapítottuk, Ransanusnál a legerőteljesebb a cicerói beszédek hatása minden vonatkozásban, természetesen főleg a mű retorikus részeiben. Ezekben Ransanus él a cicerói hatáskeltő szónoki eszközök alkalmazásával is. Ugyanitt számos bibliai citátum/hivatkozás is kimutatható. Ebben a fejezetben is vizsgálat tárgyává tettük az uralkodóportrék kérdését. Kimutattuk, hogy Mátyás alakja mint a mű központi személyéé – mely a korabeli szemléletnek megfelelően erősen idealizált királyportré – mintegy keretbe foglalja a művet. Kiemeltük azokat a főbb jellemzőket, amelyek a reneszánsz fejedelemportrék fontos kellékei. A stílusvizsgálat alapján arra a megállapításra jutottunk, hogy az egész mű a klasszikus auctorok stílusában íródott, az antik eszményeknek és a humanista szellemnek megfelelni kívánó alkotás.

A VI. fejezetben L. Tubero Kommentárjait elemeztük az említett szempontok szerint. Kimutattuk a délvidéki humanista kör jelentőségét a magyarországi humanista történetírás vonatkozásában, amelyről a korábbi szakirodalom alig vesz tudomást. A szerző, mint a dalmát humanizmus kiváló képviselője megkísérel Tacitus módjára "sine ira et studio" szólni a korabeli eseményekről. Már a címben is utal Tubero a mű kortörténeti jellegére: ... Commentariorum de rebus suo tempore ... gestis ... libri undecim. E tekintetben mind historiográfiai, mind eszmetörténeti ill. kultúrtörténeti szempontból igen fontos annak feltárása, hogy miként vélekedett a korabeli Magyarországról, annak uralkodóiról s lakóiról egy olyan rendkívül művelt, olvasott szerző, aki távol volt mindenféle hatalmi harctól, s egyik uralkodóhoz vagy udvarához sem kötődött. Mindazonáltal Tubero kapcsola-

tot tartott a kalocsai érsekkel, Frangepán Gergellyel és körével, általuk pedig a délvidéki humanista centrummal. Ennek számos bizonyítékát találjuk a Kommentárokbán. E helyen szóltunk a Tubero-filológia korábbi hiányosságairól és azokról a problémákról, amelyek a szerző és munkájának megítélésével kapcsolatban a modern szakirodalomban jelentkeznek. Beható vizsgálat tárgyává tettük a kiváló dalmát humanista stílusának sajátosságait. Részletesebben szóltunk a sallustiusi történetírói módszer és stílus hatásának, valamint a mű retorikus jellegének bizonyítékairól. Feltártuk a szerző éles egyházkritikájának számos bizonyítékát is, ami miatt a Kommentárok a tiltott könyvek listájára került. Vizsgálataink alapján arra a megállapításra jutottunk, hogy ez a jobbító szándékú kritikus szemlélet az egész mű fontos jellemzője. Úgy véljük, hogy fontos antik reminiscentiákat sikerült feltárnunk, amelyek – kötetünkkel együtt – a mű tervezett horvátországi kiadásának munkálataihoz is segítséget nyújthatnak a szövegmegállapítás, kommentálás során. Mindezt kiegészítettük a már több szempontból oly sokat vizsgált Dózsa-beszéd grammatikai-stilisztikai elemzésével. Ennek kapcsán feltártuk a sallustiusi Catilina-beszéd hatását mind az oratio szerkezetében, mind stílusában. Más antik párhuzamok mellett kimutattuk a vergiliusi ihletést is Tubero művének egyik elbeszélő részletében.

A VII. fejezetben A. Bonfiniről és művéről szóltunk röviden. Eme munkálatokban elsősorban Kulcsár Péter kiváló monográfiáját és fordításkötetének utószavát, valamint a Humanista történetírók c. kötetben olvasható, minden kérdésre kiterjedő kísérő tanulmányát vettük alapul. A neves

humanista szerző művének vizsgálatakor szintén fontosnak tekintettük mindazon jellemvonások kiemelését, amelyek az opust az antikvitáshoz kapcsolják műfaj és szerkesztésmód, továbbá stílus vonatkozásában. Ebben a fejezetben kiemelten foglalkoztunk az uralkodóportrék kérdésével, amelyek vizsgálata megvilágítja a szerző Beatrixhoz fűződő ellentmondásos kapcsolatát is. Itt szóltunk azokról a hasonlóságokról és különbségekről is, amelyek a Ransanus-, a Tubero- és a Bonfini-féle uralkodóportrék között megfigyelhetők, s ennek valószínűsíthető okairól. Mind az előző, mind pedig az utóbbi kérdéskör kapcsán feltártunk bizonyos antik párhuzamokat ill. reminiscentiákat.

A VIII. fejezetben Oláh Miklós személyével és Hungaria c. művével foglalkoztunk. Kimutattuk, mennyire meghatározta Oláh munkásságát az erasmusi humanista szellem hatása, melynek első közvetítője éppen ő a magyarországi humanista irodalomban. A szerzőnek eme Erasmussal tartott kapcsolata miatt szóltunk itt kettejük levelezéséről, ami igen fontos Oláh munkássága szempontjából. Ez indokolja azt is, hogy ebben a fejezetben vizsgáltuk meg Erasmus munkásságának témákat érintő fontosabb jellemzőit. Kimutattuk, hogy Oláh Miklós szerteágazó irodalmi tevékenységében mindenütt igen nagy jelentősége volt Erasmushoz és köréhez fűződő kapcsolatának. A Hungaria vizsgálata kapcsán is érvényesítettük azokat a szempontokat, amelyeket a korábbi szerzőknél tekintetbe vettünk. Ennek során természetesen nem tekinthetünk el egyes antik reminiscentiák feltárásától sem. A kutatás eddigi eredményeire támaszkodva néhány ponton új kö-

vetkeztetésekre jutottunk. Ezek árnyalják és gazdagítják a szerzőről és munkásságáról korábban kialakított képünket.

BIBLIOGRÁFIA

- Adamik Tamás: Cicero stíluselmélete. In: Hereditas Ciceroniana Agatha I. (Seriem edendam curat Ladislaus Havas) Debrecen, 1995.
- Adamik Tamás: Római irodalom az aranykorban. Pécs, 1994.
- M. von Albrecht: Meister römischer Prosa von Cato bis Apuleius (Interpretationen) Heidelberg, 1971.
- Almási Tibor: Az Árpád-kor alkonya (Magyarország a 13. században). In: Árpád előtt és után Tanulmányok a magyarság és hazája korai történetéről. Szerk.: Kristó Gyula és Makk Ferenc. Szeged, 1996 pp. 145-154.
- Aszalós Éva: Leonardo Bruni, a firenzei humanista történetírás atyja. In: Debreceni Szemle 1998/3. pp. 400-407.
- Balázs János: Magyar deákság. Bp., 1980.
- Balázs Mihály - Monok István: Történetírók Báthory Zsigmond udvarában. In: Magyar reneszánsz udvari kultúra Bp., 1987, pp. 249-262.
- Balázs Mihály: Teológia és irodalom (Az Erdélyen kívüli antitrinitarizmus kezdetei). Bp., 1998.
- Balogh Jolán: Az erdélyi renaissance I. 1460-1541. Kolozsvár, 1943.
- Balogh Jolán: Mátyás király és a művészet. Bp., 1985.
- Barta Gábor (Szerk.): Mátyás király, 1458-1490. Bp., 1990.
- L. Batkin: Az itáliai reneszánsz. Bp., 1986.
- Bellus Ibolya, Boronkai Iván (Ford.): Vitéz János levelei és politikai beszédei. Bp., 1987.
- Beöthy Zsolt (Szerk.): Reneszánsz. A művészetek története. A legrégibb időktől a XIX. sz. végéig. Bp., 1912.

- Bertényi Iván (Szerk.): A történelem segédtudományai. Bp., 1998.
- Berzeviczy Albert: Beatrix királyné. Magyar történeti életrajzok XXIV. évf. (1-5.) Bp., 1908.
- M. D. Birnbaum: Humanists in a shattered world (Ucla Slavic Studies Volume 15.) 1986.
- M. D. Birnbaum: Janus Pannonius történelemszemlélete. In: Janus Pannonius és a humanista irodalmi hagyomány Szerk.: Jankovits László, Kecskeméti Gábor Pécs, 1998.
- Blazovich László - Sz. Galántai Erzsébet (Közreadja): Petrus Ransanus: A magyarok történetének rövid foglalata. Bp., 1985.
- Blazovich László - Sz. Galántai Erzsébet (Közreadja): Kortörténeti feljegyzések (Magyarország). Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 4. Szeged, 1994.
- Szent Istvántól Mohácsig. Források a középkori Magyarországról. Összeállította: Blazovich László, Kristó Gyula, Makk Ferenc. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 6. Szeged, 1994.
- J. Blusch: Humanistische Lektüre am Beispiel der Laus stultitiae des Erasmus. In: Anregung 31 (1985) pp. 287-311.
- Bollók János (Szerk.): Opuscula classica mediaevaliaque in honorem J. Horváth ab amicis, collegis, discipulis composita (Klasszika-Filológiai Tanulmányok III.) Bp., 1978.
- Borzsák István: A római történeti hagyomány kialakulása. Akadémiai székfoglaló. 1988. január 28. Bp., 1990.

- B. B. Быховец: Некоторые особенности эмоциональной лексики <Метаморфоз> Овидия In: Вопросы классической филологии VI. Москва, 1976 pp. 226-239.
- E. R. Curtius: Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter. Bern u. München, 1963.
- Csernus Sándor: Francia források Zsigmond párizsi tartózkodásáról (1416 március). In: Kelet és Nyugat között Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. (Szerk.: Koszta László) pp. 103-140. Szeged, 1995.
- Csernus Sándor: Zsigmond és a Hunyadiak a francia történetírásban. In: Századok 132. évf. 1. 1998. pp. 47-127.
- Dümmerth Dezső: A két Hunyadi. Bp., 1985.
- Rotterdami Erasmus: A keresztény fejedelem neveltetése (Ford.: Csonka Ferenc). Bp., 1987.
- Engel Pál - Kristó Gyula - Kubinyi András: Magyarország története 1301-1526. Bp., 1998.
- F. Font Márta: Petrus Ransanus: A magyarok történetének rövid foglalata. In: Dunatáj IX/4. (1986. nov.) pp. 78-79.
- Fraknói Vilmos: Hunyadi Mátyás király 1440-1490. Magyar Történeti Életrajzok VI. Bp., 1890.
- E. Friedell: Az újkori kultúra története II. Reneszánsz és reformáció. Bp., 1990.
- M. Fuhrmann: Die antike Rhetorik (Eine Einführung). Zürich, 1995 (4. Auflage).
- Fügedi Erik: Uram, királyom ... A XV. századi Magyarország hatalmasai. Bp., 1974.
- Sz. Galántai Erzsébet: Tanulmányok a Thuróczy-krónika 195-262. fejezeteihez. Szeged, 1978 (kézirat).

- Sz. Galántai Erzsébet: Ludovicus Tubero és Kommentárjainak magyar vonatkozású könyvei. In: *Acta Antiqua et Archaeologica Studia in honorem Samuelis Szádeczky-Kardoss septuagenarii Suppl. VII.* Szeged, 1988. pp. 29-34.
- Erzsébet Galántai: Fortwirken von antiken dichterischen Formen und Motiven in den Prosawerken der Humanisten. In: *Acta Antiqua et Archaeologica T. XXVII.* Hrsg. von Ibo-lya Tar pp. 230-235. Szeged, 1998.
- Elisabetha Galántai: De Latinitate Hungarica I. In: *Vox Latina T. 33 Fasc. 129* Saraviponti (Saarbrücken), 1997. pp. 328-331.
- P. P. Galigani: Non semper humanistae de codicibus disserebant. In: *Vox Latina T. 33 Fasc. 128* pp. 228-230.
- E. Garin: *L'umanesimo italiano.* Bari, 1964.
- E. Garin(Ed.): *Prosatori latini del Quattrocento.* Milano-Napoli, 1952.
- Glatz Ferenc (Szerk.): *Mátyás király.* Bp., 1990.
- Havas László (Szerk.: Ladislaus Havas adiuvantibus Thoma Gesztelyi, Stella (Csilla) Szekeres ...): *Cicero öröksége Hereditas Ciceroniana Agatha I.* Debrecen, 1995.
- Havas László: A honfoglalás és az államalapítás Nadányi János organikus történelemfelfogásában. In: *Neolatin irodalom Európában és Magyarországon Szerk.: Jankovits László, Kecskeméti Gábor Pécs,* 1996. pp. 153-162.
- Horváth János: *Az irodalmi műveltség megoszlása. Magyar humanizmus.* Bp., 1935.
- Horváth János: *Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái.* Bp., 1954.

- Horváth János (Ford.) Thuróczy János: A magyarok krónikája. Bp., 1987.
- J. Huizinga: Wachstum und Formen des nationalen Bewusstseins in Europa bis zum Ende des XIX. Jahrhunderts. In: Im Bann der Geschichte. Betrachtungen und Gestaltungen. Basel, 1943.
- J. Huizinga: A középkor alkonya. Bp., 1976.
- Husztai József: P. P. Vergerio és a magyarországi humanizmus kezdetei. In: F. K. 1955. pp. 521-533.
- Imre Mihály: Querela Hungariae. Debrecen, 1993.
- Imre Mihály: A "Magyarország panasza"-toposz a 16. század irodalmában. In: Magyarok Kelet és Nyugat Közt A nemzettudat változó jelképei (Szerk.: Hofer Tamás). Bp., 1996. pp. 109-121.
- Jankovits László-Kecskeméti Gábor (Szerk.): Neolatin irodalom Európában és Magyarországon. Pécs, 1996.
- Juhász(Ladislaus): De Jano Pannonio interprete Graecorum. Szeged, 1928.
- Juhász Lajos: Thuróczy és Bonfini krónikájának összehasonlítása Zsigmondtól Mátyásig. Kolozsvári-Szegedi Értekezések A Magyar Művelődéstörténelem Köréből 37. Szeged, 1938.
- Kardos Tibor: A magyarországi humanizmus kora. Bp., 1955.
- Janus Pannonius (Tanulmányok) Szerk.: Kardos Tibor és V. Kovács Sándor. Bp., 1975.
- A magyar irodalom története 1600-ig I. (Szerk.: Klaniczay Tibor). Bp., 1964.
- Keserű Bálint (Szerk.): Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 6. Peregrinuslevelek 1711-

1750. Külföldön tanuló diákok levelei Teleki Sándornak
(Szerk.: Hoffmann Gizella). Szeged, 1980.

Klaniczay Gábor: A civilizáció peremén Kultúrtörténeti tanul-
mányok. Bp., 1990.

Klaniczay Tibor: Pallas magyar ivadékai. Bp., 1985.

V. Kovács Sándor (Közreadja): Magyar humanisták levelei XV-
XVI. század. Bp., 1971.

Mátyás király levelei 1460-1490. Válogatta, a szöveget gon-
dozta, az utószót és a jegyzeteket írta: V. Kovács Sán-
dor (ford.: Ballér Piroska). Bp., 1986.

V. Kovács Sándor: Eszmetörténet és régi magyar irodalom. Bp.,
1987.

P. O. Kristeller: Szellemi áramlatok a reneszánszban. Bp.,
1979.

Kristó Gyula: Korai levéltári és elbeszélő forrásaink kapcso-
latához. In: AUSz Acta Historica Tomus XXI. Szeged,
1966.

Középkori históriák oklevelekben (1001-1410). A szövegeket
válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta: Kristó
Gyula. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár (a továbbiak-
ban SzKK) 1. Szeged, 1992.

Kun László emlékezete. A bevezetőt írta, a forrásszövegeket
válogatta, és a jegyzeteket összeállította: Kristó Gyu-
la. SzKK 5. Szeged, 1994.

Kristó Gyula: A történeti irodalom Magyarországon a kezdetek-
től 1241-ig (Irodalomtörténeti Füzetek 135.). Bp.,
1994.

Kristó Gyula: A magyar nemzet megszületése. SzKK 12. Szeged,
1997.

- Kristó Gyula-Makk Ferenc: Az Árpád-ház uralkodói. Bp., 1995.
- Kulcsár Péter: Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése. Bp., 1973.
- Kulcsár Péter: Humanista történetírók. Bp., 1977.
- Kulcsár Péter: A Jagelló-kor. Bp., 1981.
- Kulcsár Péter: Kapisztrán János. Bp., 1987.
- Kulcsár Péter (Ford.): Antonio Bonfini: A magyar történelem tizedei. Bp., 1995.
- K. Langosch: Lateinisches Mittelalter (Einführungen). Darmstadt, 1983.
- K. Langosch: Europas Latein des Mittelalters. Darmstadt, 1990.
- István Dávid Lázár: Antonio Bonfini Storico Umanista Ascolano. Ascoli, 1993.
- Lukinich Imre (Szerk.): Mátyás király Emlékkönyv születésének ötszáz éves fordulójára. Bp., 1940.
- Sallustius: De coniuratione Catilinae (Auctores Latini XII.)
A szöveget gondozta, a bevezetést és a jegyzeteket írta: Makk Ferenc és Tar Ibolya. Bp., 1970.
- Ferenc Makk: The Árpáds and the Comneni. Political Relations between Hungary and Byzantium in the 12th Century. Bp., 1989.
- Makk Ferenc: „És erővel elfoglalta egész Pannóniát” A HONFOGLALÁS KORÁNAK ÍROTT FORRÁSAI. In: Tiszatáj 50. évf. 1996 október.
- Markis Simon: Rotterdami Erasmus. Bp., 1976.
- Maróti Egon: OMNIS HUMANITAS. In: Antik Tanulmányok XXXVIII. évf. 1-2. Bp., 1994.
- Mályusz Elemér: A Thuróczy-krónika és forrásai. Bp., 1967.

- Mályusz Elemér: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp., 1971.
- Mályusz Elemér: Zsigmond király uralma Magyarországon 1387-1437. Bp., 1984.
- K. F. von Nägelsbach: Lateinische Stilistik. Darmstadt, 1980.
- Olajos Teréz: A magyarországi bizantinológia a XX. században. In: Kelet és Nyugat között Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére (Szerk: Koszta László). Szeged, 1995. pp. 381-399.
- H. Oppermann (Hrsg.): Humanismus. Wege der Forschung Bd. XVII. Darmstadt, 1977.
- A. Önnarfors (Hrsg.): Mittellateinische Philologie. Beiträge zur Erforschung der mittelalterlichen Latinität. Wege der Forschung Bd. CCXCII. Darmstadt, 1975.
- Ötvös Péter (Közreadja): Széchenyi Zsigmond itáliai körútja (1699-1700). Peregrinatio Hungarorum 1. Szeged, 1988.
- Óze Sándor: "A kereszténység védőpajzsa" vagy "Üllő és verő közé szorult ország" A nemzettudat átformálódása a 16. sz. közepén a dél-dunántúli végvári katonaságnál. In: Magyarok Kelet és Nyugat közt ... Bp., 1996. pp. 99-107.
- Pajorin Klára: Humanista irodalmi művek Mátyás király dicsőítésére. In: Hunyadi Mátyás Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára. Bp., 1990. pp. 333-361.
- H. Paoletta: Quanti momenti etiam nunc sint humanitatis studia. In: Vox Latina. Saraviponti, 1996. T. 32 Fasc. 125. pp. 410-414.
- F. Rädle: Lateinische Literatur. In: H. A. Glaser (Hrsg.) Deutsche Literatur - Eine Sozialgeschichte 2. Spät-

mittelalter-Reformation-Humanismus 1320-1572. Hamburg, 1991. pp. 274-286.

Rázsó Gyula (Szerk.): Hunyadi Mátyás Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára. Bp., 1990.

Ritoókné Szalay Ágnes: Humanisták verses levélváltása. In: Neolatin irodalom Európában és Magyarországon. Szerk.: Jankovits László Kecskeméti Gábor. Pécs, 1996. pp. 7-16.

H. Rubenbauer - J. B. Hofmann: Lateinische Grammatik (11. Auflage). München, 1989.

H. Rüdiger: Wesen und Wandlung des Humanismus. Hamburg, 1937.

Hedvig Sulyok: I militi "Latini" di Carolo (II) il Parvo. In: Nouva Corvina Numero 2. Bp., 1994. pp. 251-256.

Szabó G. Zoltán-Szörényi László: Kis magyar retorika (Bevezetés az irodalmi retorikába). Bp., 1988.

Szakály Ferenc: Mi veszett Mohács után? A magyarországi török uralom mérlege. In: Valóság 31. évf. 1988/3. pp. 39-51.

Szegfű László: A pogány magyarok hitvilága. In: Árpád előtt és után. pp. 85-93.

Szentpétery Imre: Magyar oklevéltan. Bp., 1930.

Szörényi László: Hunok és jezsuiták. Fejezetek a magyarországi latin hősepika történetéből. Bp., 1993.

Tarnai Andor: "A magyar nyelvet írni kezdik". Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon. Bp., 1984.

Tarnóc Márton: Mátyás király és a magyarországi reneszánsz (1450-1541). Bp., 1994.

Teke Zsuzsa: Hunyadi János és kora. Bp., 1980.

A. Termini: Ricostruzione cronologica della biografia di Pietro Ransano. In: Archivio Storico Siciliano 1916.

- Téglásy Imre: A latin purizmus. Keresztény vagy pogány humanizmus? In: AUSz Acta Historiae Litterarum Hungaricarum Tomus XVIII. Szeged, 1981. pp. 23-35.
- Tóth Sándor: A latin humanitas poétikája I. Institutiones generales artis poeticae (A költői mesterség általános törvényszerűségei). Szeged, 1998.
- Trencsényi-Waldapfel Imre: Humanizmus és nemzeti irodalom It. 1933. pp. 15-49.
- R. Várkonyi Ágnes (Szerkesztette és az előszót írta): Magyar reneszánsz udvari kultúra. Bp., 1987.
- T. Viljamaa: The Renaissance Reform of Latin Grammar. Turku, 1976.
- Visy József: Görög embereszmény és paideia (Az ókori etikai életszemlélet alakulása a hellenizmus koráig). Szeged, 1943.
- C. Vossen: Latein Muttersprache Europas. Düsseldorf, 1978.
- J. Worstbrock (Hrsg.): Der Brief im Zeitalter der Renaissance (Mitteilung IX der Kommission für Humanismusforschung).